

VERSLAG VAN DE CONFERENTIE

Globalisering

Een agenda voor
kerk en theologie

31 MAART 2005

Verslag van de conferentie

'Globalisering, een agenda voor kerk en theologie'

Voor U ligt het verslag van de conferentie 'Globalisering, een agenda voor kerk en theologie' die op 31 maart 2005 in de Janskerk in Utrecht plaatsvond.

De conferentie werd georganiseerd door de stichting Oikos in Utrecht in samenwerking met theologische faculteiten van de Universiteiten van de VU, Leiden, Tilburg, Utrecht en Nijmegen, de katholieke Universiteit Utrecht, de Theologische Universiteit Kampen, de Universitaire faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel, het Centrum IIMO, het Theologisch Wetenschappelijk Instituut (sectie Leiden) en het Bezinningscentrum van de Protestantse Kerk in Nederland. Financieel werd bijgedragen door de NCDO en de stichting Kerk en Wereld.

Ruim 350 mensen meldden zich aan voor de conferentie, veel meer dan de organisatoren verwachtten; zij ontvingen tevoren het conferentiedocument. Van hen woonden ruim 300 de conferentie bij. Bij handopsteken bleek dat ongeveer de tweederde van de aanwezigen theoloog was en de helft als pastor verbonden aan een parochie of gemeente. Over de reden voor deze grote opkomst is het laatste woord nog niet gesproken, maar de gespreksverslagen en de samenvatting van de evaluatieformulieren die een groot aantal deelnemers inleverden geven daar wel enigszins een beeld van. Deze documenten zijn opgenomen in dit verslag. Velen hadden lang uitgezien naar een initiatief vanuit de kerken om de thematiek van globalisering op te pakken; het Accra-document van de WARC uit 2004 werd daarbij regelmatig genoemd: men zoekt naar wegen om hierover het gesprek te openen in de gemeente.

In dit verslag is zoveel mogelijk informatie uit de conferentie opgenomen.

U treft aan de opzet van de dag, de gehouden inleidingen, het verslag van de forumdiscussie, de verslagen van de zes werkgroepen die plaatsvonden en een samenvatting van de uitkomsten van de evaluatieformulieren.

Al deze teksten zijn door Oikos vervolgens besproken met twee groepen. Allereerst de groep vertegenwoordigers van theologische faculteiten en instituten die de conferentie mee voorbereidden. En in de tweede plaats met een groep mensen met wie Oikos eerder contact zocht om te peilen hoe in gemeenten en parochies de thematiek van economische globalisering op de agenda gezet zou kunnen worden. Met deze twee groepen is gewerkt aan een reeks aanbevelingen. Dit verslag opent met deze twee reeksen aanbevelingen, die ook toegestuurd zullen worden naar al die mensen en instellingen die op enigerlei wijze kunnen bijdragen aan de uitvoering ervan.

Wij willen nogmaals allen die bijdroegen aan het welslagen van de conferentie hartelijk danken, en spreken de hoop uit dat de conferentie het begin geweest zal blijken te zijn van een proces van verdergaande globalisering in de kerken, verstaan op de wijze waarop inleider dr. Herman Noordegraaf dat verwoordde:

'Kerken moeten verder globaliseren: zij kunnen pas kerk zijn in communicatie met kerken en christelijke geloofsgemeenschappen over de gehele wereld. Dit impliceert dat men actief deze communicatie zoekt, dat in het kerkelijk beleid financiën en menskracht wordt ingezet om deze communicatie gestalte te geven, dat in theologische curricula oecumenica een belangrijke plaats krijgt en dat kerken en christenen hun visies op geloofs- en samenlevingsvragen ontwikkelen in dialoog met andere kerken en christelijke geloofsgemeenschappen.'

Oikos
Utrecht, juli 2005

Dit verslag bestaat uit de volgende onderdelen:

1. Aanbevelingen	3
2. Vraagstelling en opzet van de conferentie.....	5
3. Conferentiedocument	6
4. Tekst van de opening door drs.Greetje Witte-Rang.....	14
5. Inleiding van Prof.Dr. Henk Tieleman	16
6. Inleiding van Dr. Aruna Gnanadason	18
7. Inleiding van Prof.Dr. Theo van de Klundert	23
8. Inleiding van Dr.Herman Noordegraaf	27
9. Verslag van de forumdiscussie	33
10. Verslagen van de werkgroepen Theologie	36
Verslagen van de werkgroepen Gemeenten en Parochies	
11. Evaluatie door de deelnemers	45
13. Over Oikos.....	46

Publicaties

Tijdens de conferentie werden twee nieuwe boeken gepresenteerd, en twee publicaties aangekondigd.

* Ter gelegenheid van de conferentie nam Oikos het initiatief tot een heruitgave en uitbreiding van het boekje van de econoom Dr.Roelf Haan *'De economie van de eerbied'*, waarin hij kanttekeningen plaatst bij het bijbels spreken over geld en goed. Het is een uitgave van Oikos, Solidaridad en Meinema en is bij Oikos te koop voor €14,50.

* Ook werd op de conferentie te koop aangeboden het nieuwste boek van één van de inleiders, Prof. Dr. Theo van de Klundert *'Vormen van kapitalisme'* (Lemma, 2005), over markten en economische en politiek macht (€30,-). Te koop in de boekhandel.

* Intekening was (en is nog steeds) mogelijk voor een deze zomer te verschijnen publicatie van Oikos over globalisering tegen de achtergrond van het oecumenisch sociale denken, *'Uitsluitend participatie'*, geschreven door Drs. Greetje Witte-Rang en Dr. Hielke Wolters. Intekenaars krijgen het boekje thuisgestuurd met een rekening van €14,50 (tegen €17,50 in de boekhandel).

* Ook zal Oikos materiaal voor gespreksgroepen over het onderwerp publiceren, van de hand van Drs. Caroline Doelman (€ 7,50). Ook hiervoor is intekening mogelijk.

1. Aanbevelingen

Na de conferentie van 31 maart heeft Oikos twee groepen mensen uitgenodigd om de uitkomsten van de conferentie te bespreken en aanbevelingen voor een vervolg te formuleren. Dat waren de vertegenwoordigers van de theologische faculteiten en instituten waarmee Oikos de conferentie samen organiseerde. Daarnaast werden mensen uitgenodigd die op de één of andere wijze betrokken zijn bij de discussie in de kerken over de thematiek van globalisering: 'gewone' gemeenteleden, predikanten, toerusters, stafleden van kerkelijke bureaus. Uit de met deze groepen gevoerde gesprekken destilleerde Oikos de volgende aanbevelingen die zullen worden voorgelegd aan de verantwoordelijke instanties.

a. Aanbevelingen aan de kerkelijke bureaus, gemeenten en parochies

In de bespreking werden de volgende observaties gedaan:

- * Bij individuele kerkleden leeft een grote behoefte aan ondersteuning bij het aan de orde stellen van de thematiek, zoals materiaal en suggesties voor aanpak, invalshoek en dergelijke. Dat loopt van algemene vragen tot zaken als: 'hoe kan ik kritisch consument zijn?'
- * Momenteel participeert het individu niet meer via een groep in de samenleving, maar stelt hij/zij zich individueel de vraag: hoe sta ik in het leven? Kan daarom in deze tijd de lokale gemeente/parochie nog de invalshoek zijn, of moet de insteek eerder zijn het individu en via het individu de groepen die het individu via de eigen netwerken tot stand brengt?
- * De politiek heeft een andere positie gekregen in de samenleving. Er leeft veel onder de bevolking, maar doordat de organisatievorm van de samenleving anders is geworden, is de relatie tussen wat er wél leeft en de politiek zoek geraakt.
- * Zaken als zingeving en spiritualiteit krijgen momenteel veel aandacht; depolitisering is daarbij een gevaar, maar geen onvermijdelijkheid.
- * Nederland in het algemeen, maar ook kerkelijk Nederland is teveel op zichzelf betrokken, provincialistisch. Dat geldt ook voor de theologie. De Derde Wereldtheologie is uit het gezichtsveld verdwenen. Dat zou doorbroken moeten worden met nieuwe middelen, bijvoorbeeld door reizen voor predikanten te organiseren voor confrontaties met andere situaties.
- * De rol van kerkleden in het dagelijks leven als consument en producent komt in de meeste kerken niet werkelijk aan de orde. Het is nog teveel zo dat op zondag 'de knop omgaat'. Het zou moeten gaan over de vraag: 'hoe kun je leven in deze wereld?' De kerk zou een functie kunnen hebben in de discussie over werk en geweten. Veel mensen zijn bezig met hun integriteit in hun werksituatie, met dilemma's die hun werk oplevert. In het Westland maar ook elders worden bijvoorbeeld gesprekken tussen tuinders georganiseerd over energie, Derde wereld e.d.; hierbij is ook sprake van een partnerschap met Nepal en Zuid-Afrika.

Op basis van het bovenstaande werd geconcludeerd:

- * Het gesprek over deze zaken in gemeenten en parochies zou moeten plaatsvinden in de vorm van een ontdekkingsproces: wat zijn de dilemma's waarmee we in het dagelijks leven geconfronteerd worden en wat hebben die te maken met wat we als globaliseringsprocessen waarnemen? Dit is een breed veld: denk bijvoorbeeld aan de vele zaken waar mensen die werkzaam zijn in het onderwijs tegenaan lopen, maar ook vragen rond pensioenvoorziening e.d. Op dat niveau moeten ook de geloofsvragen ter sprake gebracht worden. Ook dat is een vorm van pastoraat.
- * Kerken moeten leren weer een factor te worden in het publieke debat. Dat kunnen ze onder andere doen door oog te hebben en aandacht te vragen voor de dilemma's die we in het leven tegenkomen (dat kunnen ook de zaken zijn die bijvoorbeeld de diaconie tegenkomt, zoals vluchtelingen om politieke of economische redenen, hoe ga je daar mee om?).
- * Er zullen pogingen ondernomen worden om te komen tot de gevraagde ondersteuning bij deze gesprekken door in een los samenwerkingsverband te werken aan een aantal zaken:
 - a. het opzetten van een website (of deel van een bestaande website) voor materiaal (onderwerpen en liturgie- en preeksuggesties), voorbeeld-activiteiten, aankondiging conferenties en andere informatie uitwisseling;
 - b. het aanbieden van zowel mogelijkheden voor **bezinning** als **handelingsperspectieven**;

c. het vormgeven van een langer lopende **campagne** waarin op vier terreinen activiteiten worden ontplooid:

Armoede wereldwijd

Armoede in Nederland

Duurzame ontwikkeling (een milieucomponent)

Eigen Huis (de eigen kerkelijke organisatie en levensstijl).

Bijvoorbeeld:

Gemeenten en parochies worden gevraagd om op alle vier deze terreinen in de komende jaren een nieuw initiatief te nemen (een stapje te zetten). Dit kan in de vorm van een committering. Bij iedere stap wordt gevraagd een expliciete verbinding te leggen met de thema's geloof en economie en globalisering (dus niet alles wat zich met de genoemde vier terreinen laat verbinden komt in aanmerking; dit dwingt tot nadere reflectie en discussies over geloof en economie).

Hieraan zal in zomer en najaar van 2005 verder gewerkt worden.

Activiteiten die in dit en ander kader ieder geval voorbereid worden:

1. Materiaal van Oikos over globalisering (boek en werkmateriaal);
2. Materiaal van DISK voor de zondag van de arbeid en bid- en dankdag rond de thematiek van Accra en de Millenniumdoelen;
3. Synodezitting PKN over Accra; hiervoor wordt een notitie opgesteld bij wijze van 'antwoord op Accra';
4. Oikos en Kerk&Wereld bereiden een langer lopend project over economie en zingeving voor;
5. Kerkinactie zal in het materiaal voor de Veertigdagentijd 2006 aandacht vragen voor globalisering; Brazilië staat in het materiaal centraal;
6. Het LMC overweegt als afsluiting van zijn activiteiten een landelijk symposium te beleggen waarin het gesprek tussen ouderen en jongeren gestimuleerd wordt en het LMC zijn activiteiten 'overdraagt';
7. In een breed oecumenisch verband zal de Wereldraadassemblee van Porto Alegre (februari 2006) voorbereid worden: drie regionale voorbereidingsbijeenkomsten en een jongerenbijeenkomst in januari 2006 en een landelijke dag in maart/april waarop zoveel mogelijk afgevaardigden aanwezig zijn. Hier zullen de belangrijkste onderwerpen van de assemblee, waaronder het AGAPE-document over globalisering worden ingebracht.

b. Aanbevelingen aan theologische faculteiten en instituten

In de bespreking werd onder ander het volgende opgemerkt/aanbevolen:

- * Geconstateerd werd dat de conferentie er niet in geslaagd is studenten en docenten van theologische faculteiten bij de thematiek te betrekken; wel zijn veel (andere) theologen en pastores bereikt. Wellicht zou een mogelijkheid zijn theologiestudenten ervoor te interesseren om scripties te schrijven over onderdelen van de thematiek. Hierbij zou wellicht de bovengenoemde website een rol kunnen spelen.
- * Het interculturele aspect zou binnen de opleidingen versterkt moeten worden, waardoor vaststaande beelden gerelativeerd worden (zie ook aanbevelingen gemeenten/parochies).
- * Bij de bezinning over de thematiek zou meer aansluiting gezocht moeten worden met mensen en organisaties in evangelicale hoek. Zie hiervoor ook het symposium van *Friesch Dagblad* en het *Goede Leven* waar ook duidelijk werd dat hier veel aanknopingspunten liggen. En zie het daar gepresenteerde boek: 'Een kwestie van kiezen. Over de subjectiviteit van een rationele economie' over de al dan niet uitgesproken theorieën, keuzes, ideologieën en mensopvattingen die achter schijnbaar rationeel economisch beleid liggen.
- * Er zou meer moeten worden nagedacht over handelingsperspectieven. Dat zou in een multidisciplinair verband dienen te gebeuren; wellicht kan het Nederlands Gespreks Centrum hierin een rol spelen.
- * Aan theologische faculteiten en nascholingsinstituten zou een module economie aangeboden kunnen worden. Dat is zowel van belang voor het gesprek in gemeenten en parochies over de dilemma's die voortkomen uit de alledaagse (werk)situatie van mensen, als voor de eigen kerkelijke bezinning over de eigen rol in de samenleving/economie (zoals het debat over de kerkelijke beleggingen waaraan teveel theologen zich nu nog onttrekken terwijl er wel principiële vragen aan de orde zijn).

2. Vraagstelling en opzet van de conferentie

De conferentie wilde een verkenning zijn van de ontwikkeling van globalisering en van hoe kerk en theologie daarmee omgaan (en wat daarbij tot op heden nog is blijven liggen). Dat gebeurde aan de hand van vier inleidingen en discussie.

- De eerste vraag was: wat zijn de belangrijkste kenmerken van globalisering en hoe moeten die geduid worden? Is globalisering een nieuw verschijnsel en zo ja, in hoeverre? Is globalisering een proces dat over ons komt of is het een project dat bewust gestuurd wordt? Wie of wat zijn de belangrijkste actoren in economische globalisering? En wat betekent globalisering voor onze cultuur? Hierover sprak **Prof.Dr. Henk Tieleman**, hoogleraar Godsdienstsociologie, Universiteit van Utrecht.
- Tijdens de tweede inleiding werd ingegaan op de vraag wat de effecten van globalisering waren zoals die ervaren worden in ontwikkelingslanden, het 'Zuiden'. Voor welke vragen plaatst dat de kerken? Spreker was **Dr.Aruna Gnanadason**, hoofd afdeling Justice, Peace and Creation van de Wereldraad van Kerken in Genève.
- De derde inleiding stelde dezelfde vraag voor de rijke landen. Inleider was **Prof.Dr. Theo C.M.J. v.d. Klundert**, hoogleraar Algemene Economie, Universiteit van Tilburg.
- De vierde inleiding behandelde de vragen waarvoor kerk en theologie door globalisering gesteld worden en welke reacties daar tot nu toe op gegeven zijn. Waar liggen knelpunten en hoe is verklaarbaar dat kerken het tegenwoordig zo moeilijk vinden maatschappelijke kwestie aan de orde te stellen? Welke opdrachten aan kerk en theologie blijven zo liggen? Welke mogelijkheden zijn er om ze op te pakken? Hierover sprak **Dr. Herman Noordegraaf**, docent voor diaconaat vanwege de Protestantse Kerk in Nederland, Universiteit van Leiden

Forumdiscussie

De inleidingen werden gevolgd door een forumdiscussie over de agenda die het gesprek over globalisering oplevert voor kerk en theologie. Het forum stond onder leiding van de econoom **Dr. Bob Goudzwaard** (emeritus hoogleraar VU). De leden van het forum reageerden, vanuit verschillende achtergronden, op de sprekers en kwamen met hun eigen ideeën en suggesties. Twee forumleden waren gevraagd vanwege hun betrokkenheid bij het lokale kerkelijk werk en twee forumleden vanwege hun werk aan de universiteit. Dit waren:

- **Mgr. drs. Ad van Luijn S.D.B.**, bisschop van Rotterdam
- **Prof.dr. Frans Wijsen S.M.A.**, hoogleraar Missiologie, Radboud Universiteit Nijmegen
- **Drs. Wies Houweling**, predikante PKN en lid Centraal Comité Wereldraad van Kerken
- **Prof.dr. Theo Witvliet**, momenteel gastdocent Oecumenisch Instituut Bossey

Werkgroepen

Na de forumdiscussie werd in zes werkgroepen verder gesproken worden over het opstellen van een agenda voor kerk en theologie. Er waren twee soorten werkgroepen: over de agenda voor de theologie die voortkomt uit de bezinning op globalisering en over de agenda en mogelijkheden in gemeenten en parochies. Toegewerkt werd naar concrete voorstellen en suggesties voor vervolgvactiteiten. Oikos zegde toe deze suggesties in een actieplan om te zetten.

3. Conferentiedocument¹

a. Wat verstaan we onder globalisering?²

Met gemak is een boek te vullen met definities over wat globalisering is. Niet alleen vanwege de breedte van het onderwerp. Ook de inzichten in het fenomeen zelf veranderen. Zo zien we dat de groepen die zich keerden tegen bepaalde negatieve effecten van de globalisering zich eerst tooiden met de hen toebedeelde naam 'anti-globalisten' maar zichzelf nu aanduiden als 'anders-globalisten'. En terecht: er zijn inderdaad weinig bewegingen die zozeer de kenmerken dragen van wat onder 'globalisering' verstaan wordt als deze beweging: wereldwijd, flexibel, gebruik makend van de modernste ontwikkelingen op het gebied van de informatietechnologie.

Laten we beginnen met de definities die twee instellingen die zeer regelmatig onder vuur liggen als het gaat om globalisering, het IMF en de Wereldbank, gebruiken. Het IMF³ definieert globalisering als de groeiende onderlinge economische afhankelijkheid van landen door de toenemende hechte integratie van de markten voor goederen, diensten en kapitaal. De Wereldbank⁴ heeft een iets bredere blik en definieert globalisering als de voortgaande integratie van de economieën in de wereld door zich uitbreidende stromen van goederen, diensten, kapitaal, arbeid en ideeën en door collectieve actie van landen om wereldwijde milieuproblemen het hoofd te bieden. Opvallend is dat in beide definities de economie centraal staat. In de definities van veel andere auteurs en organisaties is dat niet het geval. Oud-premier Ruud Lubbers⁵, gedurende enkele jaren hoogleraar op het terrein van globalisering, omschrijft globalisering als een proces waarin geografische afstanden van steeds minder gewicht worden bij het vestigen en onderhouden van buitenlandse economische, politieke en sociaal-culturele relaties. Dit proces wordt zo intens, dat relaties er fundamenteel door veranderen. De potentiële internationalisering van relaties en afhankelijkheden creëert kansen, maar veroorzaakt ook angst, verzet, en roept reacties op. Naast het wegvallen van de geografische dimensie, noemen andere auteurs ook het wegvallen van de dimensie van tijd; door de informatietechnologie kan er 24 uur per dag gehandeld en gecommuniceerd worden: een wereld waarin de zon niet onder gaat. We komen dat bijvoorbeeld bij Manuel Castells tegen, die een indrukwekkende, driedelige studie⁶ schreef over de moderne wereldsamenleving. Hij laat daarin zien hoe de wereld door de mogelijkheden van de informatietechnologie ingrijpend veranderd is en nog steeds verandert. Zo is een netwerk maatschappij ontstaan, een economie die werkt op wereldschaal, met grote flexibiliteit en weinig respect voor grenzen en tradities en waarin macht ontleend wordt aan de mate waarin men in staat is zich toegang te verwerven tot verschillende uiteenlopende netwerken. Een belangrijk gevolg daarvan is bijvoorbeeld een toenemende sociale fragmentering die op allerlei niveaus optreedt; oude regionale bindingen verliezen het van interessantere internationale allianties, de relatie werkgever-werknemer komt onder druk te staan, gezinnen worden in hun stabiliteit bedreigd door uiteenlopende werkroosters van de gezinsleden, de massamedia worden gesplitst in deelpakketten voor doelgroepen. In zijn boeken illustreert Castells dit alles met veel gedetailleerde informatie en cijfers uit alle hoeken van de wereld en terreinen van het leven. Zijn grote zorg is, zo zegt hij in een interview⁷, dat de samenleving technologisch overontwikkeld, maar sociologisch onderontwikkeld is. Hij signaleert dan ook, naast nieuwe mogelijkheden en kansen, een serie ernstige bedreigingen voor de moderne wereldsamenleving, zoals groeiende sociale ongelijkheid en het ontstaan van wereldwijde criminele netwerken. Hij gaat niet uitgebreid in op mogelijkheden om die bedreigingen het hoofd te bieden, maar eindigt met het uitspreken van zijn overtuiging dat er niets is dat niet veranderd kan worden door bewuste daden van geïnformeerde mensen.

Juggernaut

Het grote gevaar bij het spreken over globalisering is dat er een nogal massief beeld van de werkelijkheid wordt geschetst, als van een enorme kolos die ons dreigt te verpletteren. Op een conferentie⁸ aan de Universiteit van Utrecht in 1996 over 'geloof en economie' werd daarvoor het beeld gebruikt van de Juggernaut; het congres droeg de titel 'Riding the Juggernaut'. Het begrip Juggernaut komt uit India. Het is een zeer grote en zware wagen met daarop een beeld van Krishna die wordt voortbewogen door de handkracht van honderden hindoes tijdens een religieuze processie. De Juggernaut is een metafoor geworden die in allerlei literatuur gehanteerd wordt. Karl Marx spreekt in zijn aanklacht tegen de kinderarbeid in het Engeland van het begin van de 19e eeuw over kinderen die verpletterd worden 'onder het Juggernaut-rad van het kapitaal'. En de filosoof Zigmund Bauman gebruikt het woord om de wereldmarkt aan te duiden, die verplettert wat haar voor de wielen komt: kennis en inzicht worden vaardigheden, traditie wordt ballast, wijsheid wordt bijgeloof,

mensen worden tot 'de factor arbeid'. Deze Juggernaut wordt door mensen voortgestuwd, maar lijkt niet meer te stoppen als hij eenmaal in beweging is gezet. In dat kader komt dan ook de vraag op of de Juggernaut, ofwel: het moderne kapitalisme, nog wel te sturen is.

Project of proces

Hiermee komen we aan bij een belangrijk discussiepunt in de visie op globalisering, namelijk de vraag of globalisering een proces is of een project. Het antwoord op die vraag bepaalt ook of en zo ja hoe globalisering aan te pakken is. Is globalisering een proces dat logisch voortvloeit uit de geschiedenis, mogelijk gemaakt door technologische ontwikkelingen, een trend, dan zijn de mogelijkheden voor verandering gering en vooral gelegen in het ombuigen van de trend door bewuste beslissingen. Degenen die globalisering als project beschrijven, zien als actoren daarin vooral de Verenigde Staten en andere rijke landen (en de rijken uit arme landen) en in het bijzonder de vertegenwoordigers van de economische en financiële elite in de wereld, die de ideeën en instituties van de markteconomie willen opleggen aan de gehele wereld en waartegenover dus macht ontwikkeld moet worden.

Tijdens een Wereldraad-consultatie in Soesterberg in 2002 was dit ook een discussiepunt. Oud-minister Jan Pronk stelde daar dat globalisering niet is tegen te houden, aangezien er niet één actor is die de globalisering aanstuurt. Daartegen kwam protest van degenen die in globalisering een bewust project zien, uitgevoerd door actoren die de mogelijkheden hebben om de wereld volgens hun belangen in te richten. De discussie eindigde onbeslist, maar wél maakte Pronk duidelijk dat ook wanneer hij van een proces spreekt, dat niet betekent dat er niets te doen zou zijn om globalisering te remmen of anders te richten, of om bepaalde negatieve gevolgen van globalisering tegen te gaan. Op dit moment, zo stelde Pronk, zijn overheden in het Noorden vooral bezig de processen van globalisering te faciliteren, maar dat is geen noodzakelijkheid. Het is duidelijk dat het bedrijfsleven er belang bij heeft dat de wensen van consumenten over de gehele wereld gelijk zijn en dat bedrijven er alles aan doen om die wensen te manipuleren, maar dat betekent nog niet dat, zoals nu gebeurt, overheden dat nog eens moeten gaan stimuleren door in de Wereldhandelsorganisatie de weg voor dat bedrijfsleven geheel open te leggen. Er kunnen aan globalisering grenzen worden opgeworpen wanneer bijvoorbeeld overheden besluiten hun grenzen niet ineens open te gooien, maar voorrang te geven aan de versterking van belangrijke sectoren in hun eigen economie. Aan processen van globalisering kunnen criteria worden opgelegd, bijvoorbeeld op het gebied van milieu. Dat proces kan versterkt worden door in internationaal verband tot afspraken, regelingen en nieuwe instellingen te komen. Er moet tegelijk een tegenmacht ontwikkeld worden door het versterken van internationale bewegingen zoals de vakbonden, religieuze organisaties, migranten- en mensenrechtenorganisaties. Langs die wegen werken we er in feite aan, zei Pronk, dat het hele proces van globalisering teruggebracht wordt in het publieke domein, dat het onder democratische controle komt en daar zijn legitimering aan ontleent. We moeten investeren in de maatschappij en dat wat we willen beschermen. Daarom moeten we strijden voor open systemen, waarin ruimte is voor alle mensen. Dat is niet alleen een taak van overheid en bedrijfsleven, maar vooral ook iets dat van onderaf opgebouwd moet worden, door tegenmacht te organiseren.

Ideologie

In veel moderne theologie is de Juggernaut de beeldspraak geworden voor het moderne kapitaal als een nieuw religieus wezen dat mensenoffers vraagt. In dat kader wordt het als de taak van de theologie gezien om ideologiekritiek te beoefenen, om de verafgoding van de vrije markt te ontmaskeren.

Goudzwaard en De Santa Ana beschrijven⁹ die ideologische trekken van globalisering. Die worden bijvoorbeeld zichtbaar in een slogan die door het bedrijfsleven in het kader van economische globalisering wel gebruikt wordt, 'TINA': There Is No Alternative¹⁰. De centrale gedachte is dat er geen alternatief is voor het wereldwijde marktdenken, dat het welzijn van allen dient. Het ideologisch karakter van deze benadering blijkt ook uit de taal die gebezigd wordt. Concurrentie is bijvoorbeeld geen middel meer, maar een geloof. Per definitie zal concurrentie tot goede uitkomsten leiden, en dat de praktijk vaak een ander beeld geeft, schokt die overtuiging niet. Integendeel: waarschijnlijk is dan de concurrentie niet volmaakt geweest, of zijn mensen er onvoldoende op ingesteld. Daarbij spreekt men over een vrije markt, ook wanneer daar helemaal geen sprake van is en een oligopolistische situatie bestaat. Ook ideologisch is het feit dat men spreekt over 'offers' die gebracht moeten (meestal door anderen dan degenen die de oproep doen offers te brengen). Goudzwaard spreekt in dit verband over een tunnelvisie die kenmerkend is voor deze ideologie. Er is een voortdurend streven naar een hogere materiële standaard en meer productiviteit, ook gaat dat ten koste van mensen en milieu. Dat laatste feit wordt zelfs gehanteerd als een reden om nog harder voort te gaan, op weg naar het licht aan het eind van de tunnel. Wat remmend werkt, is alleen dáárom al verkeerd.

Participatie

Veel van de auteurs die hierboven aan het woord kwamen geven aan op zoek te zijn naar wegen om sturing te geven aan de globalisering die het leven van mensen zo diepgaand beïnvloedt. Mensen moeten de mogelijkheid hebben of krijgen invloed uit te oefenen op de vormgeving van de samenleving. Het begrip 'participatie' is daarom op veel terreinen de afgelopen jaren geïntroduceerd, ook door organisaties als de Wereldbank die merken dat beleid dat niet door de betrokkenen zelf mede bepaald wordt, geen draagvlak heeft en mislukt. Het begrip 'participatie' heeft, zo zal uit het vervolg blijken, in het sociale denken van de kerken oude papieren.

b. Op weg naar een economie in dienst van leven

De afgelopen tien jaar zijn over de hele wereld kerken en oecumenische verbanden zich gaan bezinnen op de gevolgen van economische globalisering en de vraag wat daarin hun taak zou kunnen zijn. We geven hier een kort overzicht van de activiteiten die zijn ondernomen door de Wereldraad van Kerken (WCC), de Wereldalliantie van Gereformeerde en Hervormde Kerken (WARC), de Lutherse Wereldfederatie (LWF) en hun samenwerkingsverbanden in het kader van hun bezinningsprocessen. Daarnaast beschrijven we een aantal initiatieven die in de Rooms-Katholieke kerk zijn ontplooid. Tijdens de consultaties van de laatste jaren, waar al deze tradities samenkwamen bleek dat ze elkaar heel wel kunnen aanvullen.

De Wereldraad van Kerken en economische globalisering

De WCC heeft een lange geschiedenis van bezinning op de economie. Om de kerken daarbij te helpen werd op de eerste Assemblee van de WCC, in Amsterdam in 1948, het concept van de verantwoordelijke maatschappij gepresenteerd, als een maatschappij waarin mensen de vrijheid hebben om verantwoordelijkheid te aanvaarden voor gerechtigheid en waar degenen die politieke of economische macht hebben verantwoording afleggen tegenover God en de mensen wier welzijn door die macht mede bepaald wordt. Doordat in 1948 nog maar weinig kerken uit de Derde Wereld lid waren van de Wereldraad, droeg het concept als vanzelf een wat westerse kleur, bepaald door de spanning tussen communisme en een liberaal individualisme. Toen in de loop der jaren meer Derde Wereldkerken toetraden, probeerde men het concept te verbreden voor gebruik in wereldwijd verband. Toch bevredigde dit niet iedereen en na verloop van tijd werden nieuwe concepten geformuleerd. In 1977 was dat het concept van de rechtvaardige, participatoire en houdbare samenleving (JPSS: a Just, Participatory and Sustainable Society) en in 1984 werd in het kader van het Conciliair Proces gesproken over gerechtigheid, vrede en de houdbaarheid van de schepping (Justice, Peace and Integrity of Creation). Geen van deze concepten was bedoeld als een blauwdruk van een betere samenleving; ze dienden veeleer om criteria aan te reiken waarmee economische systemen beoordeeld kunnen worden en die helpen bij het doen van concrete stappen inzake gerechtigheid. Juist omdat de context van mensen wereldwijd zo verschillend is, zou een blauwdruk geen zin hebben; in andere tijden en omstandigheden zullen de antwoorden die mensen geven op de boodschap van de bijbel, onderling van elkaar verschillen. De Assemblee van Vancouver in 1983 sprak zich in harde bewoordingen uit over de economie en legde een relatie met het belijden van de kerk met de verklaring

'de machinerie van de heersende economische orde betekent de hongerdood voor miljoenen mensen en vergroot het aantal mensen zonder baan (...) We interpretern deze ontwikkeling als afgoderij, als voortkomend uit de menselijke zonde, een product van duivelse krachten. We verkeren in een situatie waarin we verder moeten gaan dan de normale profetische en bemiddelende acties door de kerken (...) De kerk wordt uitgedaagd niet alleen in wat ze doet, maar in haar geloof en in haar zijn'.

Tijdens de assemblee van Harare in 1998 dook het thema globalisering regelmatig op. In de rapporten wordt het proces van globalisering aan de hand van de volgende trefwoorden beschreven: concentratie van macht, groeiende armoede en uitsluiting, erosie van natiestaten, ondermijning van sociale cohesie, een aanval op de heiligheid van de schepping. Men signaleert ook dat arbeid (mensen dus) is uitgesloten van de globalisering, terwijl aan de bewegingen van het internationale kapitaal geen beperkingen worden opgelegd. Het is het neo-liberale denken dat hier de toon zet. Het credo van de vrije markt is het sterke geloof dat door middel van concurrentie en competitie van economische krachten een 'invisible hand' zal zorgdragen voor het welzijn van allen. Ieder individu moet daarvoor alleen zijn eigen belang nastreven. Mensen worden zo vooral als individuen gezien en niet als mensen die in gemeenschap leven, als ten diepste competitief in plaats van coöperatief, als consumenten en materialisten meer dan als spiritueel ingesteld. Zo creëert de neo-liberale ideologie een genadeloos systeem dat mensen overbodig maakt en in de steek laat wanneer ze de

competitie met de kleine groep machtigen in de wereldeconomie niet aan kunnen. Kerken zouden nogmaals moeten uitspreken dat zo op vele manieren Gods gave van het leven wordt bedreigd. Het leven dient centraal te staan in het denken van de kerken. Dat zou betekenen dat er sprake is van participatie ('insluiting' in plaats van uitsluiting of alle niveaus), rechtvaardigheid (waarin ook ander levensvormen betrokken zijn), accountability (als de vormgeving van verantwoordelijkheid ten opzichte van elkaar en de aarde), en sufficiency (als de aangegane verplichting om in basisbehoeften te voorzien en een kwaliteit van leven te ontwikkelen 'die brood voor ieder inhoudt en die tegelijk meer is dan brood alleen').

Aanbevolen werd om globalisering een centraal aandachtspunt in het werk van de WCC te maken.

'Hoewel globalisering een onontkoombaar gegeven is, mogen we ons niet onderwerpen aan de visie die er achter zit, maar moeten we onze eigen, alternatieve wegen versterken in de richting van een zichtbare eenheid in verscheidenheid, naar een oecumene van geloof en solidariteit. (...) De logica van de globalisering moet uitgedaagd worden door een alternatieve manier van leven en van gemeenschap in verscheidenheid. Christenen en kerken moeten zich bezinnen op de uitdaging waar globalisering ons voor stelt vanuit het perspectief van het geloof, en moeten daarom weerstand bieden tegen de eenzijdige overheersing door economische en culturele globalisering.'

De Assemblee beval de kerken dan ook aan mee te doen met het proces van gelovige bezinning inzake globalisering waarmee de WARC begonnen was (we spreken daarover op de volgende pagina's), ook zou gezocht moeten worden naar alternatieven voor economische globalisering die gebaseerd zijn op christelijke waarden; daarbij werden drie terreinen genoemd: de transformatie van de huidige wereldwijde markteconomie zodat die ook rechtvaardigheid omvat, de ontwikkeling van eerlijke handel, het bevorderen van een rechtvaardig financieel stelsel vrij van 'schuldenslavernij', corruptie en een excessief winststreven gebaseerd op speculatie. De staf van de Wereldraad bereidde met vertegenwoordigers van verschillende ledenkerken gesprekken met het IMF en de Wereldbank voor, die in 2003 en 2004 plaatsvonden.

De Wereldraad is de laatste jaren ook betrokken bij de internationale gesprekken en onderhandelingen over klimaatverandering. Inzet daarvan is om niet te spreken over 'duurzame ontwikkeling' maar over het werken aan 'duurzame gemeenschappen', omdat het gaat om gelijkwaardige verhoudingen binnen de menselijke familie en tussen de mens en de rest van de ecologische gemeenschap. Dat betekent dat er een rechtvaardige en morele economie moet zijn waarin mensen de mogelijkheden krijgen om deel te nemen in de besluitvorming over zaken die hun leven raken, waar publieke en private instellingen en ondernemingen verantwoordelijk gehouden worden voor de gevolgen van hun handelen op sociaal en ecologisch gebied en waar de aarde en de hele geschapen orde met respect en eerbied behandeld wordt in plaats van uitgebuit en geschaad.

Op de Assemblee van februari 2006 in Porto Alegre (Brazilië) die als thema heeft 'God in your grace, transform the world' zal globalisering uitgebreid aan de orde komen, onder meer aan de hand van het zogenaamde AGAPE-document ('Alternative Globalization Addressing Peoples and the Earth') dat momenteel nog in bespreking is bij de kerken.

De WARC en de 'processus confessionis'

In het begin van de jaren negentig zette de World Alliance of Reformed Churches het wereldwijde economische onrecht op haar agenda. In 1992 werd dit vormgegeven in een bezinningsproject waarin alle aangesloten kerken betrokken zouden moeten worden.

'Wij willen naar de bronnen van ons geloof gaan om weerstand te bieden tegen de verleiding een status quo te accepteren die voor velen ondragelijk is, en die onhoudbaar is op de lange termijn (...) De bijbel heeft het volop over economisch vragen en spreekt over gerechtigheid als kern van Gods wil. Profeten roepen mensen op zich niet aan te passen aan onrechtvaardige structuren, om berouw te tonen en instellingen te creëren die de rechten van de armen beschermen. Jezus zelf vervulde in zijn leven en onderwijzing de profetische boodschap van bevrijding door zijn solidariteit met de armen. Zo ook wordt de kerk gevraagd om de boodschap van bevrijding te spreken tot de armen en gemarginaliseerden van vandaag. Ons geloof in de Heilige Geest die de schepping vernieuwt, geeft ons de kracht om een ecclesia reformata en semper reformanda (een hervormde kerk en een kerk die steeds weer hervormd moet worden) te blijven. De Heilige Geest sterkt ons in de hoop dat de geschiedenis niet voorbij is, dat de wereld niet afloopt in een enorme catastrofe maar dat Christus de Alfa en de Omega is.'

Een bijeenkomst in 1995 in Manilla was de eerste in een reeks regionale conferenties waarin de thematiek besproken werd. Hier werd door getroffenen verteld over de gevolgen van de structurele aanpassingsprogramma's die het IMF en de Wereldbank in Azië voorschrijft. Snelle economische groei komt slechts een kleine minderheid ten goede; het resultaat is uitsluiting van miljoenen. De economieën van Aziatische landen worden nu gekenmerkt door deregulering en privatisering, en de toenemende rol van geld leidt tot een 'commodification of life', dat wil zeggen: het hele leven wordt in feite handelswaar, zelfs mensen worden handelswaar. De consultatie riep gelovigen en kerken op om niet toe te geven aan de heersende trends en om het veronderstelde verband tussen het reformatorische geloof en het heersende economische onrecht te onderzoeken. In het bijzonder de christenen in het Noorden werden opgeroepen onder ogen te zien dat de economieën van hun landen die louter op gewin uit zijn, een ondragelijke last leggen op de gehele wereld en vooral op de armen.

Soortgelijke uitspraken werden gedaan op een consultatie in Kitwe (Zambia, in 1995) en San José (Costa Rica, 1996). Kitwe wees op de sacralisering van de economie, en stelde de keus van loyaliteit aan God of aan mammon.

'De Afrikaanse realiteit van armoede die veroorzaakt wordt door een onrechtvaardig economisch systeem is meer dan een ethisch probleem: hij is een theologische probleem. Hij leidt nu tot een status confessionis. In het mechanisme van de huidige globale economie staat het evangelie zelf, de goede boodschap voor de armen, op het spel.'

Op dat spoor ging vervolgens een consultatie die in 1996 in Genève gehouden werd, door. Deze bijeenkomst schreef teksten voor de algemene vergadering van de WARC die in 1997 in Debrecen gehouden zou worden. Uitgesproken werd dat het zeker stellen van het leven, de inzet voor verzet tegen onrecht en de strijd voor de verandering onlosmakelijk deel uitmaken van het geloof van de reformatie en het belijden van vandaag.

Debrecen riep, in lijn met de uitspraken van deze consultaties, op tot een proces van een toenemend inzicht, bewustmaking en belijden (processus confessionis) in alle kerken en op alle niveaus inzake economisch onrecht en milieuvernietiging. Daarbij werd gerefereerd aan de verklaring van Barmen van de Belijdende Kerk in Duitsland uit 1934. Ook verwees men naar de veroordeling door de WARC in 1982 van het Zuid-Afrikaanse apartheidregime. De processus confessionis zou het volgende moeten inhouden:

- kerken gaan aandacht besteden aan het begrijpen van economisch processen.
- kerken verschaffen hun leden inzicht in het economisch leven en in hoe zij een levensstijl kunnen ontwikkelen die afstand neemt van materialisme en consumentisme.
- kerken werken aan de formulering van een geloofsbelijdenis in relatie tot het economisch leven waarin de gerechtigheid van de hele huishouding van God (Gods economie!) tot uitdrukking komt.
- kerken werken samen met de slachtoffers van ongerechtigheid.

In het kader van dit proces organiseerde de WARC in 2001 een consultatie in Kaapstad over de theologische vragen die hier aan de orde zijn. In 2003 vond een consultatie in Argentinië plaats, waarin de dramatische situatie in dat land belicht werd.

In de zomer van 2004 vond in Accra de Assemblee van de WARC plaats. Deze bewogen bijeenkomst kreeg in de Nederlandse pers, die onenigheid tussen Noord en Zuid vermoedde, opmerkelijk veel aandacht. Eenstemmig werd echter een verklaring¹¹ aanvaard, waarin de WARC als belijdenis uitspreekt dat de huidige economische wereldorde, die armen uitsluit en uitbuit, fundamenteel in strijd is met het geloof. Op een Oikos-studiemiddag eind 2004 zei Margreet Swankhuisen, afgevaardigde voor de Belgische kerken in Accra over dit document:

'Deze WARC-uitspraak is een mijlpaal in het proces, niet het einde. Het proces van leren, herkennen en belijden is nog niet overal op gang gebracht. Als we Nee gezegd hebben tegen deze wereldorde, begint het pas. Begint de zoektocht naar een systeem dat de rechten voor de zwakken in deze wereld verzekert. Een economie die in basisbehoeften voorziet voor alle wereldbewoners. Voor een leven in volheid 'voor allen'. Hiervoor is een andere logica nodig!

Door de uitspraak worden afzonderlijke lidkerken aangemoedigd om de belijdenis na te zeggen. Ook lokale kerken kunnen zich hierdoor gesterkt weten; én individuele christenen, ook zij die de kerk misschien al lang verlaten hebben.

Het neoliberale denken beïnvloedt heel ons leven. We moeten opnieuw leren geloven dat een andere wereldorde mogelijk is. Leren om weer vertrouwen te krijgen in Gods Woord.

Misschien moeten we simpelweg in het klein beginnen. Al doende leert men immers? De wereld verdeelt en heerst. Christenen verbinden zich en dienen. Het is de gemeenschap van kerken die op het spel staat. Gemeenschap, communie, is wat ons bindt. Het is een sleutelwoord dat bij ons past, en dat ons sterk kan maken. Gaat gemeente-zijn niet in principe al tegen het neoliberale denken in? Vlak bij huis komen we de eerste, tweede, derde en vierde wereld tegen. De noden van de hele globale wereld zijn dichtbij. Als we ze ook eens zouden toelaten in onze kerken?'

De Lutherse Wereldfederatie over globalisering

In het jaar 2000 begon de Lutherse Wereldfederatie (LWF) met een eigen bezinningsproces inzake globalisering met als titel: 'Economische globalisering verantwoordelijk houden: uitdagingen en mogelijkheden langs de weg van de gemeenschap'. In 2001 verscheen in dat kader het discussiedocument 'Engaging Economic Globalization as a Communion'. Het stuk werd aan alle Lutherse kerken gestuurd met de vraag het te bespreken en commentaar te leveren. In het document wordt gewezen op de paradoxen en de tegenstrijdige uitkomsten van globalisering. Globalisering democratiseert zowel de kansen als de risico's; door globalisering kunnen gemeenschappen, het milieu, tradities te gronde gaan én opgebouwd worden; globalisering hecht grote waarde aan onbeperkte vrijheid maar leidt ook tot toenemende overheersing; globalisering verhoogt het inkomen van sommige armen maar is ook wreed voor de mensen met de minste kansen. Dat moet ons als Lutheranen niet verbazen, zeggen de schrijvers, want wat goed en wat slecht is in de geschiedenis van de mens, wat opbouwend en verwoestend, is meestal op een ingewikkelde manier met elkaar verweven. Daarom zou het ook een illusie zijn te menen dat we ons zomaar van globalisering zouden kunnen distantiëren. Het leven van veel mensen en ook de financiële steun van de kerk zelf zijn ervan afhankelijk. Het document stelt de gedachte van de gemeenschap centraal. Het komt erop aan economische globalisering in te zetten zodanig dat daaruit blijkt wie we als gemeenschap, als lichaam van Christus over de gehele wereld, zijn, in plaats van dat we alleen maar gedreven worden door ons economische eigenbelang. In dit document is dus de kern van de kritiek op globalisering dat die de mensheid verdeelt, terwijl juist gezegd wordt dat de wereld door globalisering één wordt. Het document gaat uitgebreid in op het begrip 'vrijheid' dat een belangrijke rol speelt bij Luther. Bij hem staat vrijheid altijd in relatie tot de andere mens: het is de vrijheid om te dienen. Economische globalisering leidt er echter toe dat mensen zich vrijheid verwerven op kosten van anderen, waardoor de gemeenschap vernietigd wordt. Het perspectief van het Koninkrijk geeft echter ruimte voor hoop en ruimte om anders te handelen, om een spiritualiteit ten leven te belichamen die weerstand biedt aan de geest van de globalisering. Dat betekent een verschuiving:

- van de nadruk op mijn eigen belang naar de vraag wat anderen verrijkt;
- van het gebruiken van de natuur naar het participeren in en genieten van de natuur;
- van economische groei naar menselijke bloei
- van accumulatie naar dienen
- van beheerst te worden door de eindeloze bewegingen van anonieme economische handelingen naar versterkt te worden om te werken aan wat er werkelijk toe doet in het leven en in de wereld.

In september 2002 stuurde de LWF nogmaals een oproep aan de lidkerken om hun reacties door te spelen naar de regionale assemblees die voorafgingen aan de 20^e assemblee van de LWF in Canada in juli 2003. Deze oproep droeg de titel 'Een oproep tot deelname in de transformatie van economische globalisering'. Daarin wordt geconstateerd dat de positieve gevolgen van globalisering niet globaal zijn: rijkdom en macht zijn meer geconcentreerd in enkele handen dan ooit.

'Door processen van economische globalisering dreigen spirituele waarden, culturele identiteit en diversiteit en andere aspecten van het leven die niet gemeten kunnen worden in economische begrippen opgeofferd te worden.'

Door het deel uitmaken van een wereldwijde gemeenschap krijgen de slachtoffers elders in de wereld een gezicht. Daarvan gaat een oproep uit tot verantwoordelijk handelen. De Assemblee van de LWF in Canada in juli 2003 sprak uitvoerig over de noodzaak van het transformeren van economische globalisering tot een economie die leven dient en riep de lidkerken op daarmee bezig te blijven, onder andere door problemen als de schulden van ontwikkelingslanden, militarisering en migratie met andere organisaties aan te pakken en in dialoog te treden met belangrijke actoren zoals politici en ondernemers.

WCC, WARC en LWF

Vanaf 2001 zetten de WCC, WARC en de LWF het bezinningsproces gezamenlijk voort in een reeks

consultaties (in Europa in samenwerking met de CEC, de Europese Raad van Kerken). Dat leidde tot op heden tot een drietal consultaties in verschillende regio's: in Boedapest voor de kerken in Oost- en Midden Europa, in Fiji voor een wereldwijd overleg, en in Soesterberg voor de kerken van West Europa.

- Boedapest 2001

In juni 2001 kwamen vertegenwoordigers van Oost- en Midden Europese kerken en een aantal internationale gasten in Boedapest bij elkaar op een consultatie die als titel droeg: 'Dient God en niet de Mammon'. Mensen uit dit deel van de wereld vertelden dat ze vervuld waren van hoop toen ze vrij werden, maar dat de tien jaar die daarop volgden duidelijk maakten dat door de regeringen en de kerken de problemen ernstig onderschat zijn. De armoede groeide sterk, gezondheidszorg en onderwijs holden achteruit, de criminaliteit groeide. Na een tijd van staatsplanning had men alle hoop gevestigd op een onbepert marktmechanisme. Niet onderkend werd dat een markt zonder een sociale, culturele en institutionele inkadering de samenleving uit elkaar zou trekken. De bestaande infrastructuur verdween, en doordat de bescherming van de staat wegviel, was er geen bescherming meer voor de armen en geen verweer meer tegen criminaliteit en speculatie. Het rapport van de consultatie waarschuwt daarom dat de economische ideologie van het vrije markt-denken diepgaande spirituele consequenties heeft. Mensen worden ertoe aangezet al hun vertrouwen te stellen op de god van het geld. De ongereguleerde kapitaalstromen worden in feite de scheidsrechter over wat goed of slecht handelen is: wat kapitaal aantrekt is goed, wat kapitaal afschrikt slecht. Mensen tellen daarbij niet. De bijeenkomst deed aanbevelingen aan de overheid in dit deel van Europa, bijvoorbeeld om de lokale gezagsstructuren te versterken en om democratisering en transparantie te bevorderen. Aan de kerken in het Westen werd gevraagd om weerstand te bieden aan de verwoestende kracht van economische globalisering en om pleitbezorgers van wereldwijde gerechtigheid te zijn.

'Wij vragen de kerken om hun leden te helpen de christelijke deugden van zelfbeperking en ascese (eenvoud van levensstijl) te herontdekken en om deze waarden te propageren in hun samenleving om zo weerstand te bieden tegen individualisme en consumentisme en als een alternatieve basis voor economische en sociale ontwikkeling'.

- Fiji 2002

Op Fiji vond een wereldwijde consultatie plaats waarin de nadruk lag op de Pacific regio. In de bijeenkomst werd een document gepresenteerd onder de titel 'Eiland van hoop' waarin de kerken van de Pacific de centrale waarden beschrijven die het leven in hun regio vormgeven en die een waardig leven in balans met de natuur mogelijk maken. Woorden als spiritualiteit, gezinsleven, traditionele economie, culturele waarden, wederzijdse zorg en respect staan daarin centraal. De wereldwijde problemen van globalisering kwamen uiteraard aan de orde, maar ook de problematiek waar de Pacific in het bijzonder mee geconfronteerd wordt, namelijk die van de opwarming van de aarde, die leidt tot een stijging van het zeeniveau en daarmee vele eilanden in hun voortbestaan bedreigt. De eilanden dragen maar voor 0,6% bij aan de uitstoot van broeikasgassen, maar ze zullen onder de zeespiegel verdwijnen als mensen in de rest van de wereld, in het bijzonder die van de landen in het Noorden die voor het grootste deel van de vervuiling verantwoordelijk zijn, daar niets tegen doen.

- Soesterberg 2002

Ook de West-Europese kerken bogen zich over de gevolgen van globalisering in hun eigen regio. Daarnaast besprak de consultatie de problemen verbonden aan het internationale financiële stelsel. Daarvoor waren drie bankiers uitgenodigd. Men werd het wel eens over de noodzaak van vormen van regulering van de internationale kapitaalstromen, maar toch bleken de bankiers vooral veel te verwachten van een ander beleid van de armste landen. De deelnemers van de consultatie wezen op de verantwoordelijkheid van de rijke landen voor veel van de problemen van arme landen, bijvoorbeeld op het gebied van de handel en speculatie. De consultatie gaf ook het begin van een antwoord op de vragen die de kerken uit het Zuiden stelden, maar vroegen vooral hun kerken zelf om daarop nader in te gaan. Daarom kwamen er uit de consultatie drie brieven voort¹², aan de kerken in West Europa, aan de kerken in Midden- en Oost Europa en aan de kerken in het Zuiden. De eerste brief, aan de eigen kerken, bevat een lange reeks van aanbevelingen voor een ander handelen.

De Rooms-Katholieke Kerk en globalisering¹³

In de Rooms-Katholieke kerk is niet een proces aanwijsbaar op dezelfde wijze als we hiervoor zagen; wel zijn er op verschillende niveaus uitspraken gedaan en processen op gang gebracht. Daarin wordt herhaaldelijk verwezen naar de Katholieke Sociale leer die een antwoord wil zijn vragen en

dilemma's waarmee de kerk geconfronteerd wordt als het gaat over 'moderne ontwikkeling'. Deze traditie startte met de encycliek 'Rerum Novarum' van Paus Leo XIII uit 1891 en is verder uitgewerkt in andere encyclieken en brieven en documenten van colleges en bisschoppen over de hele wereld. Paus Johannes Paulus II beoordeelde in de encycliek 'Sollicitudo Rei Socialis' uit 1988 de 'globale' situatie door te stellen dat werkelijk menselijke ontwikkeling wereldwijd belemmerd wordt door 'zondige structuren, die te karakteriseren zijn met het uitsluitend najagen van gewin en macht op kosten van de menselijke waardigheid. Deze structuren zijn gegrondvest op de opeenhoping van talloze individuele zonden en zijn uiteindelijk geworteld in het persoonlijk gedrag van mensen. Door een groeiend bewustzijn en door het morele inzicht in de onderlinge menselijke afhankelijkheid in de zich ontwikkelende werldsamenleving kan de weg naar bekering en de morele strijd om die zondige structuren te overwinnen gevonden worden. Alleen door solidariteit en door de bereidheid het leven te geven voor de ander in plaats van die ander uit te buiten zijn deze zondige structuren en gedragingen te overwinnen.

De paus sprak over globalisering ook in een document dat verscheen na afloop van de speciale bisschoppenvergadering in Amerika in 1997:

'De globalisering van de economie heeft een aantal positieve gevolgen zoals efficiency en grotere productiviteit; samen met de uitbouw van de economische betrekkingen tussen de verschillende landen kan ze ook voeren tot grotere eenheid onder de volken en de mensheid beter ten dienste staan. Maar als ze zich enkel laat leiden door de marktwerking in dienst van de sterken, kunnen de gevolgen alleen maar negatief zijn. Voorbeelden zijn: verabsolutering van de economie, werkloosheid, minder en slechter openbaar dienstbetoon, vernietiging van milieu en natuur, vergroting van de kloof tussen rijk en arm, oneerlijke concurrentie waardoor de arme naties steeds meer op achterstand worden gezet.'

Hierover wordt in het vervolg van het document gezegd:

'Door middel van haar sociale leer biedt de Kerk een belangrijke bijdrage aan de kwesties waarvoor de huidige mondiale economie ons stelt. Haar morele standpunt hieromtrent berust op de drie wezenlijke hoekstenen van menselijke waardigheid, solidariteit en subsidiariteit. De wereldeconomie moet geanalyseerd worden in het licht van de beginselen van sociale rechtvaardigheid, met eerbiediging van de voorkeurskeuze voor de armen, die zich in een dergelijke economie moeten kunnen verdedigen, en van de eisen van het internationaal algemeen welzijn. Want de sociale leer van de Kerk is een morele stellingname die regeringen, instellingen en private organisaties ertoe wil opwekken om een toekomst voor te bereiden die strookt met de waardigheid van iedere mens. In dit perspectief kan men kwesties bestuderen die betrekking hebben op buitenlandse schulden, binnenlandse politieke corruptie, discriminatie binnen volkeren en tussen volkeren onderling.'

De kerk, zo wordt gezegd, heeft als taak de eenheid onder de volkeren te bewerken en bij te dragen aan de schepping van een cultuur van solidariteit op wereldschaal. De negatieve gevolgen van globalisering moet ze helpen terugdringen, zoals de overheersing van de zwakken door de sterken en het verloren gaan van waarden uit de plaatselijke culturen omwille van een slecht begrepen gelijkenschakeling. Democratisering moet ondersteund worden 'want in een democratisch systeem zijn er meer controle-mogelijkheden om misbruik te voorkomen'.

Ook op het niveau van de bisschoppenconferenties wordt nagedacht over de thematiek. De Europese bisschoppen vroegen hun studiecmissie, COMECE, om een studie over globalisering. Deze verscheen in 2002 onder de titel *Global Governance: Our responsibility to make globalization an opportunity for all*. Na een probleemschets concluderen de opstellers dat een vorm van internationaal bestuur (global governance, waarmee echter nadrukkelijk niet de vorming van een internationale regering is bedoeld) nodig is om zeker te stellen dat de negatieve effecten van globalisering worden verminderd en de positieve bevorderd. Vervolgens worden de waarden en principes beschreven die aan zo'n vorm van internationaal bestuur ten grondslag zouden moeten liggen, zoals respect voor de menselijke waardigheid, verantwoordelijkheid, solidariteit, coherentie. Tot slot formuleert men concrete stappen in de richting van 'global governance'. Alle actoren, ook de kerken, hebben daarin een rol te spelen; vanwege het belang van het subsidiariteitsbeginsel moet dit aan de basis beginnen: bij bestuur hoort een gevoel van 'eigendom' (ownership). Wereldwijd zijn dat instellingen als de WTO, OESO en ILO. Wat nog ontbreekt en opgericht zou moeten worden is een Wereld Milieu Organisatie. Tot slot doet het rapport de oproep een Global Governance Group op te richten (G3), bestaande uit de regeringsleiders van de 24 landen die nu ook al in het bestuur van IMF en WB zitten, en daaraan toegevoegd de secretaris-generaal van de VN, de leiders van IMF, Wereldbank, ILO, WTO en de voorgestelde milieuorganisatie.

Vertegenwoordigers van de R.K.Kerk waren aanwezig bij verschillende van de consultaties over globalisering die de WCC, WARC en LWF organiseerden.

4. Opening

Greetje Witte-Rang (Oikos)

In het Luthers dagboek is vandaag het verhaal van de Emmaüsgangers aan de orde. Twee mannen onderweg, twee mensen die hun toekomstdromen hebben zien vervliegen, die alle moed verloren hebben, want degene van wie ze hadden gehoopt dat Hij Israël zou verlossen, is gekruisigd en begraven.

Daarom zijn ze op weg gegaan, wég van Jeruzalem naar Emmaüs, een plaats bekend stond om het gewelddadige verzet dat daar tegen de Romeinen werd gepleegd. De weg van Jezus als bevrijder lijkt doodgelopen, ze zoeken hun heil elders.

Op díe weg voegt zich een vreemdeling bij hen, die van niets lijkt te weten. Hij laat ze, gaande de weg, hun verhaal vertellen. Dat verhaal blijkt een relaas vol misverstaan te zijn, en de onbekende man gaat alles wat in Jeruzalem gebeurd is, uitleggen, te beginnen bij Mozes en de profeten. De mannen hangen aan zijn lippen, en dwingen de vreemdeling de maaltijd met hen te gebruiken als ze aangekomen zijn in Emmaüs.

En als deze vreemdeling dan als de enige ware Gastheer het brood breekt, dan worden hun de ogen geopend, en ze herkennen Jezus.

'Was ons hart niet brandend,
toen Hij tegen ons sprak op de weg,
toen Hij ons de Schriften opende?'

En de mannen staan op en gaan terug naar Jeruzalem: ze hebben begrepen wat de weg is die Jezus ging, en wat nu hún taak is.

In dit prachtige verhaal komt heel veel samen: het Oude Testament, de weg van Jezus, Goede Vrijdag en Pasen, maar het is ook een voorbode van Pinksteren zoals we de mannen begeesterd horen worden. Mensen gaan plotseling zien: ze begrijpen waar ze de foute weg insloegen en weten nu welke richting ze in moeten gaan, en ze doen dat dan ook, van het ene moment op het andere.

Het zal daarom zijn, dat dit verhaal zoveel mensen heeft aangesproken.

Als je met de term 'Emmaüs' het internet opgaat, weet je meteen waarom je 'anders-globalist' bent, en geen anti-globalist, want er ontrolt zich dan een schitterende opsomming van instellingen over de hele wereld die allemaal in de Emmaüsgangers hun inspiratie hebben gevonden.

Ik wil er hier drie noemen, die ieder op eigen wijze met het verhaal op pad zijn gegaan.

Allereerst natuurlijk de wereldwijd in honderden afdelingen vertakte beweging Emmaus. Op de Nederlandse site staat:

'Opnieuw. Dat woord staat symbool voor de activiteiten van Emmaus in Nederland.

Deze organisatie vangt mensen uit een probleemsituatie op, met name dak- en thuislozen, en biedt hen de mogelijkheid hun leven weer op te bouwen. Tegelijkertijd geeft Emmaus mensen met idealen de kans deze in de praktijk te brengen. Bovendien strijdt Emmaus tegen de 'weg-werpmentaliteit' en tracht zij waarde terug te geven aan wat is afgedankt.'

Maar ik vond ook prachtig exegetisch en ander materiaal over de Emmaüsgangers van een Duitse organisatie voor 'Blindenmission' onder de titel 'Liefde maakt ziend', geschreven voor, heel bijzonder, zondag Oculi. Immers: Jezus vergezelde de twee mannen op hun weg, vroeg hen naar wat ze zo bezighield, en door Zijn liefdevolle aandacht en woorden gingen ze zien.

En de derde organisatie is de Council for World Mission die het onderwerp globalisering op zijn agenda heeft gezet onder de titel 'Walking together'.

In dit project gaan gemeenten uit verschillende delen van de wereld een relatie met elkaar aan waarin ze vooral door middel van e-mail verhalen uitwisselen over hoe hun leven beïnvloed wordt door globalisering. Die persoonlijke verhalen kunnen een belangrijk middel zijn om elkaar te leren kennen en om onrechtvaardige verhoudingen beter te begrijpen én aan te pakken. Door het vertellen van verhalen aan elkaar ontstaat een band en die maakt dat verplichtingen worden aangegaan.

Het is daarom dat wij hier vandaag naar toe gekomen zijn en met elkaar in gesprek gaan. Ons drijft een gevoel van onbehagen: zo gaat het niet, onze maatschappij bevindt zich op een doodlopende weg, maar hoe dan wél?

De gang naar de kerk maken we over het algemeen niet omdat we het allemaal zo precies weten, maar omdat we het zo nodig hebben om van elkaar de verhalen te horen.

Alleen zó kunnen we samen verder komen.

We doen dat in het vertrouwen dat ook wij op die weg die Mens tegen zullen komen die een bevrijdend woord spreekt.

Namens de organisatoren van deze conferentie mag ik U allen hartelijk welkom heten.

Wij zijn ontzettend blij dat U met zovelen gekomen bent: 354 mensen hebben zich voor vandaag aangemeld, dat is meer dan twee keer zoveel als waarop wij, kleingelovigen die wij zijn, durfden hopen.

U hebt in de voorbereidingsstukken kunnen lezen dat we deze dag organiseerden omdat we mensen dat het onderwerp van vandaag, globalisering, in kerk en theologie te weinig aandacht krijgt. Kennelijk bent U dat met ons eens, want als U al overvoerd was met informatie daarover, was U vast niet bereid geweest om een hele dag naar Utrecht te komen om nog eens op een ouderwetse manier verhalen te horen en met elkaar in gesprek te gaan.

Dat er zoveel mensen belangstelling hebben voor dit onderwerp, zien wij als een belangrijke eerste stap, en we hebben er alle vertrouwen in dat het nu ook mogelijk zal zijn om volgende stappen te zetten.

We hopen daarvoor vandaag concrete plannen te maken.

We worden daarbij op weg geholpen door een reeks zeer bij het onderwerp betrokken sprekers: vier als inleiders en vier in het forum. Na iedere spreker en tijdens het forum krijgt U gelegenheid in discussie te gaan met de sprekers, en wij hopen dat U ook zult participeren in de werkgroepen die we aan het eind van het programma hebben geplaatst: vanaf vier uur.

Wat U daar met elkaar bedenkt en voorstelt, zullen wij nauwkeurig opschrijven. Samen met alles wat hier vandaag verder gezegd wordt, zal dat gepubliceerd worden in een verslag dat voor de zomer zal worden gepubliceerd.

Vandaag al kunt U voor U weggaat de teksten van de inleidingen meenemen, zodat U niet al te lang hoeft te wachten om het allemaal nog eens na te lezen.

U kunt trouwens nog veel meer meenemen, maar dat zult U in de loop van het programma nog wel merken.

Toen wij noodgedwongen naar de Janskerk uitweken, deed zich een bijzondere gelegenheid voor. Sinds twee jaar werkt bij ons in Oikos de secretaris van de projectgroep Kerk en Milieu van de Raad van Kerken, Mark van Kuilenburg. Maar Mark is niet alleen een milieuman, hij is ook organist van de Janskerk. En omdat hij ook nog eens een heel aardige collega is, was hij bereid om vandaag de conferentie op te luisteren met piano- en orgelspel. U vindt in het programma de stukken die hij speelt.

Tot slot nog een opmerking over het onderwerp van vandaag.

Bijna 80 jaar geleden schreef de Britse historicus Tawney zijn beroemde werk *'Religie en de opkomst van het kapitalisme'*. Hij laat daarin onder meer zien hoe de kerken de mist in gingen toen ze in veranderde omstandigheden er niet toe overgingen ook hun opvattingen opnieuw te doordenken en formuleren.

Als het erom gaat je naast lief te hebben als jezelf, dan moet je wel weten wie die naaste is in een tijd van onpersoonlijke geldhandel, van wereldmarkten en kapitalistische organisatie van de industrie, schrijft Tawney. Maar die bezinning bleef uit. En daardoor, zo zegt hij, had de Engelse koopman niet in de gaten dat de Indiase ambachtsman wiens mousseline en zijde hij tegen ruïnerend lage prijzen kocht, zijn broeder was. 'De sociale leer der kerk telde niet meer mee omdat de kerk zelve opgehouden had te denken' (blz.152-153), concludeert hij.

Gelukkig heeft Tawney niet over de hele linie gelijk, en zijn er wel degelijk gelovigen en kerken die zich bezinnen op de veranderende wereld. Het voorbereidingsdocument geeft daarvan voorbeelden. Maar tegelijk gebeurt er wat anders. Er is een groeiende tendens om kerk en theologie in een hokje te stoppen waar ze vooral netjes en rustig moeten blijven zitten. En als ze naar buiten komen, moeten ze alles afleggen en alles vergeten wat ook maar in enig opzicht aan dat hokje doet denken en de gedaante aannemen van de doorsnee burger-consument. Maar erger dan dat is dat er ook steeds meer mensen in de kerken zelf zijn die zo denken. Wat dan te doen?

Het is dat vragencomplex waarmee we ons vandaag zullen bezighouden.

Ik wens U allen een heel inspirerende en vruchtbare dag toe.

5. Globalisering, vertogen en vertekeningen

Over de samenhang van goed en kwaad

Prof.Dr. Henk Tieleman

Globalisering

Wanneer begon het? Columbus (1492)? Of al achttien eeuwen eerder met Alexander de Grote (356-323 BC)? Het Romeinse Rijk? Mohammed (570 –632)?

Moeten we de term maar gewoon letterlijk nemen: de globe omvattend, en dan praten over rijken waarin de zon niet ondergaat? En wat bedoelen we dan met globalisering? Politieke overheersing, militaire macht, economische inkapseling, culturele dominantie?

Eigenlijk denken we natuurlijk vooral aan de economische dimensie: inpassing van anderen die daardoor afhankelijk worden, deel van een systeem dat zij zelf niet kunnen beïnvloeden. Maar vaak is het zo dat er tegengestelde belangen ontstaan in de 'ondergeschikte' economie: globalisering is het profijt van de een en de pech van de ander. Zo komt toch de vraag weer terug wat we precies bedoelen: politiek, economie, cultuur, enz.? Economie en cultuur, politiek en militaire macht, ze vallen niet goed te scheiden: verschillende aspecten van een groter geheel.

Samenhangen: globalisering als een kluwen van ontwikkelingen

Alles hangt met alles samen. Maar kun je er dan nog iets mee? Ferguson (1723-1816, Schotse Verlichting): 'de wereld die we maken is het product van menselijk handelen maar niet de uitvoering van een menselijk ontwerp'. De wereld als samenloop van omstandigheden.

De moeilijkste samenhang is misschien wel dat ook goed en kwaad vaak samengaan. Het 'westerse' idee van individuele mensenrechten willen we eigenlijk best exporteren, maar dat is natuurlijk óók globalisering. De samenhang is op de keeper beschouwd nog lastiger: wat de een goed noemt (individuele vrijheid en ontplooiing), veroordeelt de ander als egoïsme, verwording en kwaad, aantasting van de gemeenschap (cf Buruma/Margalit, Occidentalisme).

De wereld, een steeds onoverzichtelijker geheel

Mensbeelden sneuvelen, idealen, vanzelfsprekendheden en relatiepatronen gaan op de schop. God is verdwenen uit Jorwerd, concludeert Geert Mak, nadat hij beschreven heeft hoe de middenstand ontmanteld raakte. In Jorwerd heeft het geen fundamentalistische beweging teweeg gebracht, maar elders worden de problemen van (economische en sociale) verandering wél vertaald in frustraties, machtsvacuüms, politieke chaos en warlords. En in nieuwe religieuze bewegingen, fundamentalisme, onafhankelijke kerken. Wat vinden we ervan? Wat moeten we ermee?

Geloof in actie? Wat heeft het met geloof te maken?

Wat moeten we denken van een wereld die in toenemende mate het speelveld lijkt te worden van de rijken (waar we zelf bijhoren) en waar de problemen zich opstapelen: armoede, milieu, oorlog, politieke chaos. Zijn we er mede schuldig aan? Of is dat een onzinnige vraag en zijn we gewoon 'in zonde ontvangen en geboren', dragers van een soort erfzonde, zonder dat we het erg kunnen helpen?

Waar zit de invloed van kerken en gelovigen, en met wat voor opvattingen moeten 'we' (wie?) die proberen uit te oefenen? Is 'vrijheid voor het individu' een bruikbaar adagium, ook als dat de broodnodige solidariteit uitholt? Brengen technologie en internationale handelsmogelijkheden de oplossing, ook als dat voorlopig vooral de tegenstellingen vergroot?

'How much starvation will people accept for the right to a vote (Russell)?'

En wat moeten we verwachten van 'de kerken'? Zijn die het met elkaar eens? Hebben we nog iets aan het oude onderscheid tussen 'de-kerk-als-instituut' en 'de-kerk-als-organisme'? En hoe goed weten we wat 'christelijk' is en wat niet?

Kennis van zaken

Het minste wat we van elkaar mogen verwachten is dat we met enige van kennis van zaken nadenken over deze problemen die voor honderden miljoenen mensen de werkelijkheid van

dagelijkse overlevingsstrijd zijn. Geen goedkope slogans van het type 'stop de globalisering' (niet realistisch), 'weg met het kapitalisme' (onduidelijke taal), 'als we allemaal maar (in) het goede geloven komt het vanzelf goed' (wishful thinking), 'proletariërs aller landen verenigt U...' (verkeerde analyse). De ontwikkelingen waarover we spreken zijn complex, er zijn geen universele oplossingen – laat staan gemakkelijke – en veel zaken moeten zowel op hoog als op laag niveau worden aangepakt. Zo is dat met complexe ontwikkelingen, waar we natuurlijk ook zelf deel van zijn, en die een ingewikkelde verwevenheid van structurele, sociale, economische, politieke, culturele, culturele en psychologische dimensies te zien geven.

Taken voor theologen?

Het ziet er niet direct naar uit dat de 'de kerk' de problemen zal gaan oplossen, maar we moeten ons toch wel een houding weten te geven tegenover de problemen die over onze TV-schermen komen. De maatschappelijke problemen worden steeds meer 'vertaald' in geloofskwesties en religieuze (tegen)stellingen. Wat heeft economie met geloof? En politiek? En cultuur?

In Occidentalisme, Het westen in de ogen van zijn vijanden, wordt een 'antwoord' gegeven op een eerder boekje (Edward Said, Oriëntalisme, 1978).

Mensen neigen ernaar – schreef Said in 1978 – om te zien wat ze willen zien, meer dan dat ze de werkelijkheid zien. De Europeanen die de Oriënt beschreven deden dat met zelf ontworpen beelden, om zo hun dominantie over die werkelijkheid te legitimeren.

Dat geldt nu ook omgekeerd: de 'vijanden' van 'het Westen' maken hun eigen beeld, ontlene dat aan een rommelige mix – om niet te zeggen: een giftig brouwsel – van elementen uit het eigen denken én van westerse herkomst, en scheppen tegelijk met het vijandsbeeld het gewenste zelfbeeld.

Vaak in religieuze taal, met de bijbehorende 'morele' appels.

Als theologen deskundigen zijn in geloof en geloofstaal, dan hebben ze een belangrijker taak in het ontwarren van de vertogen en vertekeningen die naar beide zijden daardoor ontstaan.

Gebed

Wat zullen wij van deze dingen zeggen?

Dat we alert moeten blijven. Een warm hart, natuurlijk, maar ook een koel hoofd. Oppassen met 'religieuze' taal die autoriteit probeert te claimen ook waar dat ongerechtvaardigd is. De omstandigheid dat een pleidooi voor het een of ander in religieuze taal (christelijk of anderszins) wordt gesteld, maakt zo'n pleidooi nog niet tot een goed verhaal.

Dat we debat en serieuze studie moeten gaande houden, het hoofd niet in de schoot leggen als de dingen ingewikkeld blijken, niet accepteren dat de het domein voor ontwikkelingssamenwerking wordt versimpeld tot goedkope kretologie, of gedevalueerd tot iets waar ook wel een staatssecretaris of een hoge ambtenaar verantwoordelijk voor mag worden.

En voor onszelf? Misschien zo iets als wat Franciscus ooit bad:

'geef ons de moed om aan te pakken wat anders moet, de gemoedsrust om te accepteren wat (nog) niet anders kan, en vooral het onderscheidingsvermogen om die twee goed uit elkaar te blijven houden.'

6. Kunnen we op twee gedachten blijven hinken?

De gevolgen van globalisering voor de derde wereld

Dr. Aruna Gnanadason¹⁴

Inleiding

Ik ben net terug van een bezoek aan Brazilië waar ik een groep vrouwen bezocht die werken met lokale gemeenschappen. De vrouwen waarderen de pogingen van de huidige regering onder leiding van Lula om de situatie te veranderen; ze spraken open en overtuigd over de strijd van de armen op het platteland en in de stedelijke gemeenschappen in de favela's. Voedselzekerheid is de belangrijkste zorg voor de vrouwen daar. De grote geïndustrialiseerde landbouwbedrijven die in een snel tempo overgaan op de productie van genetisch gemodificeerd voedsel (vooral voor de export) vormen een bedreiging voor de natuurlijke methoden van de traditionele gemeenschappen; de angst voor ondervoeding en honger is een dagelijkse realiteit. Daarbij komt nog de hoge werkeloosheid. Het aantal eenoudergezinnen met een vrouw aan het hoofd neemt sterk toe door het vele huiselijk misbruik en door verlaten en ook door tiener zwangerschappen. Veel arme vrouwen moeten een strijd voeren om hun gezin bij elkaar te houden. De privatisering van water is een ander punt van zorg dat de vrouwen uitspraken: die heeft ertoe geleid dat veel arme vrouwen geen toegang meer hebben tot schoon water. Oneerlijke handelspraktijken schaden ook de positie van vrouwen: vrouwen die vooral kleine bedrijfjes hadden in de informele sector konden niet op tegen de importmarkt en hebben hun broodwinning verloren. Vrijhandelszones buiten nog steeds vrouwen uit.

Volgens een rapport over Brazilië van de katholieke ontwikkelingsorganisatie CAFOD zijn de belangrijkste actoren in de financiële en goederen markten –nationaal en internationaal– erin geslaagd om de mogelijkheden voor de huidige regering al in te perken zelfs voor die aan de macht kwam. Om vooral de financiële markt gerust te stellen beloofde de regering vast te houden aan een orthodox economisch beleid en het IMF-programma van bezuinigingen en hervorming van de publieke uitgaven. Het overschot van bijna 5% van het BNP wijst erop dat er tot op het bot is gesneden in de overheidsuitgaven, terwijl rente en aflossing op schulden ter hoogte van 10% van het BNP een geweldige aderlating betekenen, wat nog eens verergerd wordt door het hoge-rente-beleid, dat de terugbetaling van de binnenlandse schuld duurder maakt. De regering kan geen extra inkomsten verwerven uit belastingen in plaats van uit het verminderen van de uitgaven, omdat de totale belasting al 37% van het BNP bedraagt, de hoogste in Latijns Amerika. Het goede nieuws aan de uitgavenkant is echter dat de gebruikelijke politieke retoriek van het terugdringen van uitgaven in Brazilië werkelijk opgaat: er is een groot potentieel voor verbetering van de openbare diensten, zelfs zonder de uitgaven te laten toenemen. Dat geldt vooral voor het systeem van sociale zekerheid. De Braziliaanse staatspensioenen zijn buitengewoon genereus, en die trekken een zware wissel op de openbare financiën, ten koste van programma's voor de armen (die over het algemeen geen ambtenaar zijn). De schuld van Brazilië is enorm. De totale officiële schuld is 57% van het BNP (was 31% in 1998) en rente en aflossing bedragen ongeveer 10% van het BNP (was 6% in 1998). Het is beter om te kijken naar de totale officiële schuld (dat wil zeggen: niet alleen de buitenlandse schuld) omdat veel van de schuld, inclusief het deel dat gekoppeld is aan de dollar, in handen is van Braziliaanse instellingen. De binnenlandse schuld is zeer groot.

Al dit onrecht en al deze economische uitsluiting heeft sociale gevolgen en heeft een menselijk gezicht. Vrouwen met kinderen voelen de gevolgen het hardst. Geschat wordt dat 75.000 arme vrouwen uit voornamelijk drie regio's (Goiàs, Rio de Janeiro en Sao Paulo) naar Europa zijn gelokt voor prostitutie. Handel in vrouwen en kinderen en prostitutie bloeien in de Braziliaanse steden, vaak in combinatie met drugsverslaving en de verkoop van illegale drugs. Brazilië is berucht vanwege het stedelijke geweld en de straatkinderen. Het gebruik van kleine wapens is een groot probleem; wapens worden in Brazilië zelf geproduceerd, maar ook ingevoerd vanuit Frankrijk, Duitsland, Italië en de VS. HIV-Aids is een ander groot probleem. Weinig bekend is dat in Brazilië sprake is van ernstige discriminatie van Afro-Brazilianen. De vrouwen vertelden dat de regering weliswaar heeft geprobeerd om de gezondheidszorg te verbeteren, maar dat het tegelijk ook zo is dat zwarte vrouwen meer illegale abortussen en sterilisaties ondergaan.

Ik heb hier de situatie in slechts één land beschreven, Brazilië, maar dat had ieder ander Derde Wereldland kunnen zijn. De situatie in Afrika, het uitgesloten continent, is nog veel erger. Brazilië

wordt, net als India door IMF en Wereldbank als succesverhaal beschouwd. De economische groei van India zou 7-8% per jaar zijn, maar daarbij moeten we wel de vraag stellen op wiens kosten die groei plaatsvindt. Als we naar de wereldwijde cijfers kijken worden we geconfronteerd met de trieste wereld van ongelijkheid die Rogate Mshana, econoom uit Tanzania en stafid van de Wereldraad van Kerken, schokkend noemt en aanduidt als 'champagneglas-economie': absurde niveaus van rijkdom naast mensonterende armoede: dat is het gevolg van wereldwijd kapitalisme.

'In 2003 hadden 7,7 miljoen mensen een bezit van 1 miljoen dollar of meer. In totaal bedroeg hun rijkdom 28,9 biljoen, ofwel bijna drie keer zoveel als het BNP van de VS in dat jaar. Tegelijk zijn 840 miljoen mensen wereldwijd ondervoed en moeten 1,5 miljard mensen, waarvan de meerderheid vrouwen, kinderen en inheemse volkeren, leven van minder dan één dollar per dag. De rijkste 20% van de wereld is goed voor 86% van de wereldwijde consumptie van goederen en diensten. Het jaarlijkse inkomen van de rijkste 1% is gelijk aan dat van de armste 57%, en iedere dag overlijden er meer dan 24.000 mensen als gevolg van armoede en ondervoeding.

Milieuproblemen –opwarming, uitputting van natuurlijke hulpbronnen, en verlies aan biodiversiteit- doemen steeds meer op. We zullen bijvoorbeeld in een tijdspanne van 20 tot 30 jaar 30 tot 70% van de wereldwijde biodiversiteit verliezen. Oorlogen woeden in veel delen van de wereld, en militarisering en geweld zijn deel van ons dagelijks bestaan geworden. Financiële crises komen frequenter voor en zijn intenser geworden. Werkloosheid rukt steeds verder op en bedreigt het bestaan van mensen. Kortom: het menselijk leven en de aarde worden ernstig bedreigd.

(cijfers van de Wereldbank en andere bronnen, uit het Agape-achtergronddocument, 2005, JPC Team, Wereldraad van Kerken)'

De reactie uit de oecumene

In de oecumenisch beweging is men het er gelukkig over eens dat er in de wereld van vandaag iets ernstig mis is. Er is unanimité inzake het inzicht dat de neo-liberale vorm van globalisering drie verderfelijke uitwerkingen heeft in de wereld. In de eerste plaats: het doel van globalisering is, zo beweert men, zich uit te breiden en daarom neemt de economische groei toe tegelijk met de uitstroom van kapitaal uit de 'ontwikkelde' wereld, hand in hand met een historisch achterhaald model van ontwikkeling. In de tweede plaats heeft neo-liberale globalisering alle gemeenschappelijk erfgoed tot handelswaar gemaakt. Dat heeft ertoe geleid dat het zogenaamde 'zich ontwikkelende' deel van de wereld elke vorm van houdbaarheid overboord heeft gegooid om zo de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen te versnellen. Bijvoorbeeld: Rusland verkocht de schatten van Siberië, Senegal bood visrechten aan aan Spanje en Japan, Mexico faciliteerde de exploitatie van zijn bossen na de peso-crisis, net als Brazilië en Indonesië ('in tijden van nood moeten overheden zelfs het 'familie-zilver' verkopen'). En in de derde plaats moeten overheden vaak hun verantwoordelijkheid om de publieke goederen te beschermen opgeven ten bate van private commerciële partijen. In deze tijd zijn overheden niet in staat bescherming te bieden aan hun bevolking tegen de negatieve gevolgen van globalisering¹⁵. Het is onomstreden dat dit alles onacceptabel is en leidt tot steeds verder toenemende armoede en onrecht. De kerken zijn het erover eens dat we niet lang meer op deze weg verder kunnen gaan.

Al vanaf het begin is de inzet van de protestantse kerken voor ontwikkeling verbonden met de missie van de kerk, met dienst aan de armen of charitas als de fundamentele benadering. De schrijnende armoede over de hele wereld bewoog kerken tot diaconaal handelen. De Conferentie van Kerk en Samenleving in 1966 in Genève deed als eerste een pleidooi voor een structurele politieke en culturele transformatie ten opzichte van de traditionele missionaire/charitatieve benadering van de kerken. De sterke aanwezigheid en bijdragen van Derde Wereldkerken in deze vroege discussies werd daar voor het eerst in de oecumenische beweging zo ervaren. Maar zelfs toen bleven sommige kerken volhouden dat hun rol was om zich te richten op charitas en hulp. Zij beweerden dat de kerken zich niet zouden moeten inlaten met een politiek streven om de wereldwijde economische wortels van armoede aan te klagen. Vanaf die tijd dus zijn twee denkrichtingen te onderscheiden in de oecumenische beweging – een die sprak over hervormingen binnen de bestaande systemen en de andere die om radicaler structurele veranderingen vroeg¹⁶.

Toch heeft de Wereldraad van Kerken sinds zijn oprichting in 1948, krachtige uitspraken gedaan tegen een laissez-faire-kapitalisme en het economisch en sociaal onrecht in de internationale economische orde. In de jaren zeventig was het makkelijker uit volle overtuiging te spreken over 'Gods voorkeursoptie voor de armen' en dat was de basis van veel van het werk dat gedaan werd op het terrein van economisch onrecht. Recent (sinds de 8^e Assemblee van de Wereldraad van

Kerken in Harare , Zimbabwe, 1998) is globalisering sterk onder kritiek komen staan. Er is in het bijzonder aandacht gekomen voor de stand van zaken en de voorwaarden in de wereldhandel en de manier waarop de WTO daarmee omgaat en de gevolgen daarvan voor de armen en de aarde. De Assemblee van Harare sprak over globalisering als over een 'nieuwe vorm van overheersing', waarvan de drijvende krachten economische machten zijn die 'net zo arglistig zijn als politieke kolonisators'. Harare wees op de ongelijke verdeling van macht en op de groeiende niveaus van armoede en uitsluiting. Harare bekritiseerde de rol van wereldwijde communicatie bij het bevorderen van een 'monocultuur van consumptie'. De Assemblee merkte ook op dat 'het wereldwijde economische systeem blind is voor zijn verwoestende sociale en ecologische gevolgen'¹⁷.

Er zijn echter verschillen van inzicht geweest over hoe deze ongelijkheid zou moeten worden aangepakt. Er zijn twee duidelijke posities te onderscheiden binnen de oecumenische beweging, die vaak in conflict met elkaar zijn. Beide, haast ik daaraan toe te voegen, zeggen ze dat hun reactie voortkomt uit gehoorzaamheid aan de oecumenische roeping om iets van de schade die aan de wereld en de mensen daarop gedaan wordt, te keren.

De eerste groep die ik de '**reformisten**' zal noemen, zal als taak van de oecumene benoemen het in gesprek blijven met hen die de macht hebben om zo te proberen het systeem van onrecht van binnenuit te veranderen en om hun gevolgen voor de armen en de aarde te verminderen. Deze groep zal zijn aandacht vooral richten op conventies en wettelijke voorzieningen om de aarde en de mensheid te beschermen. Deze groep zal de noodzaak benadrukken van democratisering van de instrumenten van 'global governance' (instellingen als WTO, IMF, Wereldbank, Veiligheidsraad e.d.). Eerlijke handel en andere korte-termijn antwoorden via one-issue campagnes worden de agenda van deze groep. De kritiek kan zijn dat deze groep de neiging heeft zich meer te richten op de agenda van de wereldwijde spelers dan van de mensen die het meest door armoede en onrecht getroffen worden. Het antwoord daarop zou zijn dat hervorming mogelijk is door dialoog met de Bretton Wood Instellingen: Wereldbank en IMF.

Ik voeg hier een citaat aan toe van Dr. Martin Robra, ethicus en theoloog bij de Wereldraad van Kerken, vanwege zijn scherpe kritiek op een dergelijke positie. Als hij schrijft over de Europese Consultatie over Globalisering van 2002 in Soesterberg, concludeert hij dat de verschillende sociale posities van de kerken (ofwel in West-Europa of wel in andere delen van de wereld) hun reactie op economische globalisering bepalen. Hij schrijft:

'Zij (d.w.z. hun sociale posities) scheppen hun eigen manier om de gevolgen van globalisering te begrijpen en te analyseren. De uiteenlopende geschiedenis van en de verschillende verhoudingen tussen individuele kerken, de maatschappij en staat waarin ze leven, spelen allemaal nog steeds een rol. Die worden gereflecteerd in de keuzen van verschillende analysekaders en ethische beoordelingen. Vertegenwoordigers van kerken uit het Zuiden bijvoorbeeld, refereren vaak aan de continuïteit van 500 jaar koloniale onderdrukking in de geschiedenis naar de huidige wereldwijde verdeling en het gebruik van economische, politieke, culturele en militaire macht die resulteert in groeiende ongelijkheid en uitsluiting. Vertegenwoordigers uit de West-Europese context hebben de neiging om de discontinuïteit in de geschiedenis te benadrukken door te wijzen op de beëindiging van het wereldwijde bi-polaire systeem. Zij bepleiten oplossingen voor de nieuwe economische realiteit die gebaseerd zijn op het institutionele kader van het maatschappelijke compromis dat hun eigen samenlevingen kenmerkte tijdens de periode van de Koude Oorlog'.¹⁸

Er bestaat echter grote zorg bij degenen die het hardst getroffen zijn door het beleid van de Bretton Woods-instellingen over de vraag of deze instellingen wel in staat zijn om verantwoording aan de bevolking af te leggen. De recente voordracht door President George Bush van Wolfowitz als President van de Wereldbank voedt die angst. Zou de architect van de omstreden oorlog tegen Irak in staat zijn om te onderhandelen met de armen van de wereld? De vrees leeft dat ontwikkelingshulp die toch al gebonden is aan onaanvaardbare voorwaarden, nu gebonden zal worden aan onderwerpen die met ontwikkeling weinig of niets te maken hebben, zoals internationale veiligheid. Zou het Witte Huis dit doen om nog eens te laten zien dat er geen sprake kan zijn van een eerlijke verdeling van economische en politieke macht?

De tweede groep zal zeggen **dat er een alternatief is voor de huidige wereldorde**. Ik zal ze de 'transformatieve groep' noemen. Deze groep zal spreken over alternatieven voor globalisering, voor het paradigma van de neo-liberale markt, en zal zeggen dat dat mogelijk is voor een beweging van transformatie 'naar een wereld die gastvrij is voor mensen en zorgzamer voor de natuur', dat dat nodig en inderdaad ook onontbeerlijk is¹⁹. Daarom is 'Een andere wereld is mogelijk' de slogan die de

groep uit de oecumenische beweging die meedeed aan het World Social Forum met zich meedroeg²⁰. Dit WSF is nu een jaarlijks terugkerende gebeurtenis geworden en een verzamelpunt van sociale bewegingen die geloven dat een alternatieve wereld niet alleen wenselijk is, maar ook mogelijk. Deze groep zal het verwoestende ontwikkelingspad van de machtigen in deze wereld bekritisieren.

Geleerd door de kennis van de armen en uitgesloten, zal deze groep oproepen tot een herstructurering van de wereld om ervoor te zorgen dat die zorgzamer omgaat met de aarde en de mensen die daarop wonen. Het zoeken naar een nieuwe epistemologie heeft speciale betekenis gekregen. Die is geworteld in het kennissysteem van volkeren die wier relatie met de aard er altijd één van behoedzaamheid is geweest en die zich verzetten tegen 'ontwikkelings'projecten die die relatie dreigen te vernietigen. Een alternatieve epistemologie is gebaseerd op een commitment om hiërarchische machtsstructuren en onrecht te transformeren om zo het bevrijdende potentieel van het christendom te ontdekken.

De transformatie van onrechtvaardige structuren is cruciaal, omdat traditionele manieren om maatschappijen te begrijpen voortkomen uit en gevormd worden door de centra van machtsmisbruik. Een dergelijke epistemologie is gebaseerd op de wens om alternatieven te zoeken die gebaseerd zijn op eco-gerechtigheid en gefundeerd zijn in een zorgethiek. Het is de vraag of dit slechts nieuwe onderwerpen zijn waarover nagedacht moet worden en die geïntegreerd moeten worden in onze traditionele manieren van denken, of dat de reflectie op die onderwerpen ertoe zal leiden dat we de modellen gaan veranderen waarmee we nu over de wereld nadenken²¹. De Braziliaanse feministisch theologe Ivone Gebara spreekt de kritiek uit dat wat we nu 'kennen' noemen beperkt is tot 'één specifiek perspectief op de werkelijkheid, dat zelf bepaald is door een specifieke groep die verantwoordelijk is voor de formulering van dat perspectief²². Er is dringend een nieuwe epistemologie nodig, dat wil zeggen 'het construeren van nieuwe manieren van weten die nauw verbonden zijn met onze nieuwe kosmologieën²³. Gebara roept op de dualistische en hiërarchische manieren van kennen te overwinnen en weg te breken uit een 'eurocentrische' beheersing van ons kennen en uit 'verschillende vormen van imperialistische houdingen uit de westerse wereld die de waarheid in pacht denken te hebben²⁴. Dat vraagt ook om nieuwe ethische oordelen over wat goed, rechtvaardig en duurzaam is. Deze zouden het neo-liberale marktproject en het achterhaalde en ongeschikte ontwikkelingsparadigma dat daarbij hoort, tarten. Ze stellen het neo-liberale denken onder kritiek dat de macht heeft gegrepen in natiestaten en die gelegd heeft in de handen van het bedrijfsleven.

Er is soms sprake geweest van spanning tussen deze twee soorten politieke methodologie. Dat is onvermijdelijk gezien de complexiteit van de oecumenische beweging. Maar voortdurend is het overleven van de aarde en van de kinderen van de aarde de focus van onze aandacht geweest.

De vraag is of de kerken eraan toe zijn radicaal te veranderen. De plaats van de kerken in het geheel van de politieke, economische en sociale machtsstructuren in hun samenlevingen komt ter discussie. De antwoorden van de kerken op het neo-liberale economische paradigma en hun neiging om de weg te kiezen die politiek haalbaar is liever dan die welke risico en verandering van levensstijl met zich mee brengt, komen ter discussie. Dit alles heeft naar mijn mening ecclesiologische implicaties en daagt het kerkzijn zelf uit – en daarom is het zo moeilijk deze vragen op te pakken. Enkele uitwegen weg uit het dilemma zijn in het werk van de Wereldraad van Kerken tot nu toe aan de orde gekomen.

Gerechtigheid blijft het hart van het debat

In het begin van de 21^e eeuw moet gerechtigheid, net als dat het geval was in de 20^e eeuw, in het hart van de oecumenische agenda blijven staan. Ik was geschokt toen onlangs bij een ontmoeting in Zweden een vrouw uit de kerk me de suggestie deed dat we misschien zouden moeten ophouden het woord 'gerechtigheid' te gebruiken, omdat dat 'te agressief en confronterend' is! Ik was zo verrast door haar opmerking dat ik een moment niets kon zeggen. Toen ik weer tot mezelf was gekomen herinnerde ik haar eraan dat gerechtigheid een fundamentele bijbelse bevestiging van christelijk leven is. Ik realiseerde me direct dat de droom van een balans tussen vrijheid, gerechtigheid en macht tot op de dag van vandaag onbereikbaar blijft voor miljoenen in onze wereld en in onze oecumenische reacties. Professor Ninan Koshy, voormalig directeur van de Commissie Internationale Zaken van de Wereldraad van Kerken zei in een vergadering: 'Het concept gerechtigheid is vreemd aan globalisering. Globalisering is daarom een fundamentele bedreiging voor de basis van de eenheid²⁵. Hij herinnerde er aan dat 'de rol van de oecumenische beweging binnen het internationale systeem grondige doordenking behoeft met het oog op het anti-gerechtigheids ethos van 'global governance'.

Als de oecumenische beweging de eenheid van de mensheid in haar hart draagt, dan daagt globalisering haar uit. Professor Bert Hoedemaker waarschuwt: 'Globalisering is een bedrieglijke vorm van 'eenheid'; universele redding wordt gesuggereerd terwijl verhuld en verbloemd wordt dat verdeeldheid en de fragmentarisering optreden – een groeiende tweedeling tussen rijk en arm, tussen wereldwijde uniformiteit en lokale pluriformiteit – en een genadeloze aanval op de 'heelheid van de schepping'. Hij vervolgt met erop te wijzen: 'In dit opzicht signaleert globalisering het falen van moderne ideeën van eenheid die zo belangrijk waren voor het ontstaan van de oecumenische beweging'²⁶. Misschien vraagt dit wel om een geheel nieuwe doordenking van elk model van eenheid, inclusief de zichtbare eenheid.

We moeten vragen om het ontwikkelen van alternatieven voor globalisering en voor het neo-liberale economische project dat daaraan ten grondslag ligt. De laatste tijd, toen de Wereldraad participeerde in het proces van het World Social Forum, is een 'spiritualiteit van verzet' onderzocht als mogelijke basis voor deze alternatieven. Dat vraagt om een kerk en om geloofsgemeenschappen die standvastig zijn in hun solidariteit met degenen die weerstand bieden tegen ontwikkelingen die de aarde en de mensen daarop dreigen te vernietigen. Dr. Konrad Raiser, tot voor kort Algemeen Secretaris van de Wereldraad, zei tijdens een bijeenkomst waarop de kerken zich voorbereidden op een ontmoeting met de Internationale Financiële Instellingen:

'De oecumenische discussie van de afgelopen 30 jaar van intense bemoeienis met het ontwikkelingsdebat en met de strijd voor gerechtigheid en menselijke waardigheid, heeft ons ertoe gebracht om een politiek geëngageerde spiritualiteit te omarmen die niet zo maar ondergebracht kan worden onder de algemene noties van religieuze spirituele praxis die alles omvat van oosterse vormen van contemplatie tot moderne programma's van zelfrealisatie. Spiritualiteit in deze zin overstijgt de individuele en gesloten horizont van de materiële levensvoorwaarden. Het is de praxis van het bevestigen van en zorgen voor leven als een heilige gave van de Schepper, die alleen onderhouden kan worden als hij gezamenlijk gedeeld wordt. Evenzeer houdt spiritualiteit als de energie van leven in al zijn volheid het commitment in om weerstand te bieden tegen alle krachten, machten en systemen die leven reduceren, ontkennen of verwoesten'.²⁷

De taak ligt voor ons – elke dag zien we de grote mate van armoede en onrecht in onze wereld als gevolg van imperialistische bedoelingen en politieke, economische en sociale structuren van globalisering. De zoektocht naar alternatieven is daarom urgent en duldt geen langer uitstel. Maar die zoektocht vraagt om een positief, *gezamenlijk* opbouwen van alternatieven, wanneer tenminste de bereidheid er is om als gelijken met elkaar te spreken. Kerken zijn misschien bereid te luisteren naar hun stemmen. Te vaak echter zijn kerken niet bereid om ze het debat te laten bepalen op hun eigen voorwaarden en hun eigen actiedoelen te bepalen. Dat vraagt om het werkelijk delen van macht en om respect voor de stemmen die nog niet genoeg gesproken hebben – van de mensen die altijd gemarginaliseerd zijn bij het zoeken naar alternatieven-. Dat is onze gezamenlijk uitdaging – en ik denk dat die aangegaan kan worden zodat gerechtigheid, vrede en de heelheid van de schepping weer opgeëist kunnen worden.

7. Globalisering: over de effecten in het Noorden

Prof.Dr. Theo van de Klundert

Opmerkingen vooraf

- 1) De aanduiding 'het Noorden' is minder adequaat. Het zal gaan over de gevolgen van globalisering voor de rijke landen, 'het Westen' dus.
- 2) Feiten en wetenschappelijke analyses staan op de voorgrond. De ethiek is er wel, maar deze blijft enigszins op de achtergrond.
- 3) Het lijkt verstandig om de argumenten van 'hardcore' economen en maatschappijcritici met elkaar te confronteren. De economie laat zich niet naar believen inrichten. Het is noodzakelijk de wetmatigheden op te sporen. Dat wist ook Marx die begaan was met het lot van de armen in zijn tijd. En hoewel zijn analyse van het 19^e eeuwse kapitalisme tekortschiet, is zijn aanpak naar mijn mening wel richtinggevend.

Kenmerken van globalisering

Iedereen heeft wel een bepaald idee van wat onder globalisering kan worden verstaan. Ik doe geen poging om het begrip te definiëren, maar volsta met enkele *feiten*, die voor de opbouw van mijn betoog van belang zijn. Feiten zijn saai, maar ze plaatsen de problematiek in perspectief.

- De export en import van veel landen neemt sneller toe dan het bruto nationaal product (BNP). Er zit zelfs een versnelling in. In de jaren tachtig van de vorige eeuw nam de wereldhandel met 5,2% per jaar toe, terwijl het BNP met 3,2% groeide. In de jaren negentig bedroegen deze cijfers respectievelijk 6,4% en 2,4%.
- De buitenlandse directe investeringen namen toe van 0,5% van het BNP in 1981 tot 3% van een veel groter BNP in 1999.
- Het aandeel van multinationale ondernemingen in handel en buitenlandse investeringen neemt fors toe.
- Deze ontwikkelingen vloeien mede voort uit een flinke daling van de transport- en communicatiekosten. Een kanttekening is hierbij op zijn plaats. Globalisering gaat in belangrijke mate over interactie tussen rijke landen. Om een voorbeeld te geven: tussen 1993 en 2002 neemt het aandeel van de Nederlandse export naar de Europese Unie en de Verenigde Staten toe. Het aandeel van de directe buitenlandse investeringen van Nederlandse bedrijven in de EU neemt eveneens toe. Het aandeel van de investeringen in de VS neemt licht af, maar blijft met 24% substantieel.
- De groei van handel en buitenlandse investeringen gaat samen met een convergentie van instituties. Onder druk van het internationale bedrijfsleven triomfeert het neo-liberalisme op diverse fronten.

Probleemstelling

Bij de bespreking van de effecten van globalisering in het Westen concentreer ik mij op een tweetal vraagstukken. De vragen waar ik het over wil hebben zijn:

- 1) Wat betekenen handel en verplaatsing van bedrijven voor de welvaart en de inkomensverdeling?
- 2) Wat blijft erover van de welvaartsstaat Europese stijl als de in brede kring aanvaarde aanpassingen zijn doorgevoerd? Gaat Europa in sociaal-economisch en cultureel opzicht steeds meer op Amerika lijken omdat de instituties convergeren?

Vrijhandel en verplaatsing

Beginnend met de eerste vraag kan worden geconstateerd dat volgens de gangbare economische theorie vrijhandel tot welvaart voor alle betrokken landen leidt. Als elk land zich toelegt op waar het goed in is, profiteren alle landen van deze vorm van arbeidsverdeling. Empirisch onderzoek door de Wereldbank laat zien dat deze stelling juist is, maar enige *relativering* is op zijn plaats:

- 1) Afschaffing van protectiemaatregelen in het kader van de Uruguay-ronde van de WTO (eliminieren van invoerrechten en opheffen van het multi-vezel akkoord) levert winst op voor de meeste landen, maar niet voor Afrika ten zuiden van de Sahara.
- 2) De resultaten zijn in kwantitatieve zin weinig spectaculair. De winst voor de Europese Unie bedraagt 0,6% in termen van het BNP. Dit cijfer valt in het niet bij de effecten van economische groei. Over de relatie tussen handel en groei heeft de handelstheorie echter niet zo veel te vertellen.

- 3) Hoewel landen voordelen kunnen hebben van vrijhandel, betekent dit niet dat iedereen in de landen zelf erop vooruitgaat. Handel met lageloonlanden zet de lonen van ongeschoolde werknemers in het Westen onder druk. De productie van arbeidsintensieve goederen moet inkrimpen en de werknemers moeten op zoek naar emplooi elders, bijvoorbeeld in de dienstverlening. Maar dan moeten wel de lonen dalen.

Concurrentie met lageloonlanden in Azië en Oost-Europa krijgt een extra dimensie door de *verplaatsing* van economische activiteiten naar deze landen in de vorm van outsourcing (uitbesteden) en offshoring (overhevelen). Volgens een recente CPB-studie (Tang, et al. 2005) valt het met de verplaatsing naar lageloonlanden nogal mee. Het aandeel van deze landen in het totaal van buitenlandse investeringen van de rijke landen ligt beneden de 15%. Het aandeel van China neemt wel snel toe, maar voor een belangrijk deel gaat dit ten koste van andere ontwikkelingslanden. Verplaatsing vindt veelal plaats om markttoegang te verkrijgen en van agglomeratie-effecten te profiteren. Rijke landen zijn in dit opzicht interessanter dan ontwikkelingslanden. De conclusie van het CPB-rapport luidt: 'De investeringscijfers laten derhalve zien dat verplaatsing naar lageloonlanden niet op grote schaal plaatsvindt' (p. 33).

Ook hierbij past weer de nodige *relativering*:

- 1) De statistieken geven niet alle uitbreidingen van buitenlandse dochterbedrijven weer.
- 2) Het beeld dat naar voren komt bij directe enquêtering is meer verontrustend. Zo blijkt uit een enquête van het accountantskantoor Deloitte and Touche dat 31% van de ondervraagde bedrijven substantiële capaciteit naar het buitenland heeft verplaatst. Een derde is van plan om in de komende tijd substantiële capaciteit te verplaatsen. Overigens wordt het adjectief substantieel niet nader gespecificeerd.
- 3) De mogelijkheden om productie te verplaatsen naar China zijn groot. Vanwege de schaalgrootte kan dit in de toekomst wel tot een grote druk op de lonen van ongeschoolde in het Westen leiden.

De loonkloof

In het Westen, en met name in het Angelsaksisch gebied blijkt dat de inkomensverdeling ongelijker wordt. In de VS is deze ontwikkeling al geruime tijd aan de gang. Met name de *loonkloof* tussen geschoolden en ongeschoolden neemt toe. Diverse empirische onderzoeken wijzen uit dat de toenemende loonkloof maar voor een klein deel kan worden toegeschreven aan de opkomst van arme landen. Er is meer aan de hand dan globalisering van de economie. Alles wijst erop dat de technologische ontwikkeling de vraag naar ongeschoolde arbeid onder druk zet. De informatie en communicatietechnologie (ICT) draagt in belangrijke mate bij aan de uitstoting van ongeschoolde arbeid.

De introductie van een *doorbraaktechnologie* als ICT (andere voorbeelden van doorbraaktechnologieën zijn de stoommachine en gebruik van elektriciteit) gaat met vertraging gepaard. In 1987 introduceerde Nobel prijswinnaar R. Solow de zgn. 'productivity-paradox' met de uitspraak: 'we see the computer age everywhere except in the productivity statistics'. Daarentegen stijgt in de periode 1995-2003 de arbeidsproductiviteit (productie per uur) in de VS fors (3,5% per jaar). In de toekomst wordt rekening gehouden met een stijging van 2,6% per jaar als gevolg van de doorwerking van ICT (Jorgenson, et al. 2004). Dit is meer dan in het verleden gebruikelijk was. Hierbij steken de Europese resultaten vooralsnog schril af. Zo stijgt bijvoorbeeld in Nederland de arbeidsproductiviteit over de periode 1991-2000 met slechts 1,1% per jaar (CPB, 2005).

De ICT-revolutie

De productie en introductie van ICT leiden tot ingrijpende veranderingen. Enerzijds is er meer welvaart voor kapitalisten en geschoolden werknemers. Anderzijds is er een grote kans op achterstelling en verpaupering van ongeschoolden. Er ontstaat een tweedeling in de maatschappij. Aan de onderkant is het slecht toeven, zoals Barbara Ehrenreich (2005) onlangs duidelijk maakte door haar ervaringen in dit circuit in boekvorm te gieten. Lonen van 7 à 8 dollar per uur en ongunstige arbeidsomstandigheden ('aan de voordeur lever je je burgerrechten in') laten weinig ruimte voor levensvreugde.

Bij een nadere beschouwing van de arbeidsmarkt dat de polarisatie vooral wordt veroorzaakt door de verdwijning van arbeid in routine taken. Waar de computer geen vat op heeft zijn de leidinggevende en organisatorische taken, maar ook op de ongeschoolde bezigheden als vakkenvullen en schoonmaken. Werknemers in de routine banen met een zekere scholing (denk bijv. aan boekhouders) zakken af naar het onderste segment. Als de lonen maar laag genoeg zijn, is er voor iedereen plaats in de sector voor persoonlijke diensten (werksters, tuinlieden, straatvegers, enz.).

De Europese arbeidsmarkt

De geschetste technologische ontwikkelingen komen ook op Europa af. Het Amerikaanse succes zet de Europese *instituties* onder druk. Flexibiliteit op de arbeidsmarkt en materiële prikkels staan centraal bij de hervormingen. Niet ontkend kan worden dat de welvaartsstaat moet worden hervormd, maar dat is wat anders dan uitkleden. De neo-liberale visie, die door het grote bedrijfsleven en verschillende regeringen (met in de eerste plaats natuurlijk de regering Bush) wordt uitgedragen, propageert dat bij economische groei iedereen erop vooruitgaat. Ik heb betoogd dat dit niet altijd waar is. Maar zelfs als het waar zou zijn dan kan een ontwikkeling met toenemende inkomensongelijkheid toch onwenselijk zijn. De inkomensverdeling maakt onderdeel uit van het welvaartsbegrip in ruime zin.

De vrees voor Amerikaanse toestanden op de Europese arbeidsmarkt, lijkt vooralsnog niet gewettigd. De welvaartsstaat in Europa is gebaseerd op andere waarden dan in de VS opgeld doen. Onderzoek in het kader van de *World Values Surveys* laat daarover geen misverstand bestaan. (Zie bijv. Inglehart en Baker, 2000). In de VS vinden bijv. heel veel mensen dat degenen die aan de onderkant van de inkomensladder zitten dit zelf veroorzaken. Zij zijn lui of ongemotiveerd en verdienen derhalve geen hulp. Daarenboven is er in de VS nog steeds een vorm van rassendiscriminatie. En aangezien de armen doorvertegenwoordigd zijn in de groep van de Afro-Amerikanen houdt dit de inkomensongelijkheid mede in stand. In Europa (en de rest van de wereld) denken we daar duidelijk anders over. Solidariteit blijft een belangrijke waarde. Bovendien zijn er in de VS geen linkse politieke partijen en spelen de vakbonden een tamelijk ondergeschikte rol. In Van de Klundert (2005) is deze problematiek nader uitgewerkt.

De uitdaging om de welvaartsstaat in Europa eigentijds in te vullen blijft overeind. Herverdeling mag niet ten koste gaan van arbeidsparticipatie. Een groter accent op wat de Engelsen noemen 'in-work benefits' zou daarbij uitkomst kunnen bieden. De laagst betaalden krijgen daarbij een inkomenssupplement zonder dat dit de kosten van arbeid verhoogt. Dit laat onverlet dat het bevorderen van meer scholing de problematiek kan verzachten.

Het goed nadenken over deze materie is pas begonnen. Het CPB publiceerde onlangs een notitie met de titel: *Naar een toekomstbestendig stelsel voor arbeidsmarkt en sociale zekerheid*. De grondgedachte is dat naar een welvaartsstaat op maat moet worden gestreefd om de zaak beheersbaar te houden. Het meedenken over de concrete invulling van de welvaartsstaat hoort zeker thuis op de agenda voor kerk en theologie.

Beloningen aan de top

Aan de bovenkant van de inkomensverdeling is er het probleem van de exorbitante beloningen van managers van de grote ondernemingen. Hoewel in de VS de beloningen van managers al hoog zijn sinds het neo-liberalisme er in de jaren tachtig van de vorige eeuw zijn intrede deed, is sinds 1995 sprake van een echte explosie. Dit wordt veroorzaakt door de uitbreiding van optie-regelingen en de ontwikkeling van de beurskoersen. De problematiek van de beloningen moet worden gezien in het kader van de *corporate governance* (besturing van de onderneming). Een aantal factoren speelt daarbij een rol:

- Door de gigantische omvang van de ondernemingen is besturen ingewikkelder en moeilijker geworden.
- Dit heeft tot gevolg dat ondernemingen geen managers uit de eigen kring benoemen, maar de markt van topbestuurders aftasten. De concurrentie tussen ondernemingen om managers neemt toe.
- Het grotere accent dat op 'shareholder value' wordt gelegd, impliceert een sterkere conditionering van managers om de winst op korte termijn te maximaliseren.
- Optie-regelingen en winstdelingen zijn bij uitstek geschikte instrumenten om managers voor dit karretje te spannen.
- Het gevolg is dat het denken op korte termijn prevaleert. Daardoor dreigt het gevaar van overwaardering op de beurs. Deze overwaardering wordt vaak geïnitieerd door beursanalisten. Overwaardering leidt tot overspanning binnen de onderneming. Dit is de oorzaak van de vele schandalen in de afgelopen jaren (Enron, Worldcom, Ahold).
- De grote nadruk op de korte termijn leidt tot waardevernietiging binnen de onderneming. Maar op macro-economisch vlak is dit nochtans niet direct zichtbaar.

De Europese onderneming

Ook deze ontwikkelingen dringen door in Europa als gevolg van de globalisering. Wat kan worden gedaan om de kwalijke gevolgen van 'shareholder capitalism' te mitigeren? Er zijn verschillende visies op dit vraagstuk:

- 1) Volgens Donald Kalff (2004) is het Europese ondernemingsmodel anders dan het Amerikaanse model, omdat financiering d.m.v. aandelen minder omvangrijk is. Daardoor kan in Europa de

nadruk worden gelegd op de langetermijn strategie. Tevens kan dan rekening worden gehouden met alle 'stakeholders'. Kalff voert voor zijn stelling onvoldoende bewijsmateriaal aan. Het lijkt erop dat hij de invloed van de globalisering onderschat.

- 2) NGO's hebben de afgelopen jaren ingezet op maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). Volgens dit idee worden ondernemingen geconditioneerd door het reputatiemechanisme. Onvriendelijk gedrag wordt, nadat het aan de kaak is gesteld door o.a. NGO's, afgestraft door een consumentenboycot. De impact van MVO lijkt echter beperkt. Er moet aan te veel voorwaarden worden voldaan wil het reputatiemechanisme echt werken. Empirisch onderzoek wijst uit dat deze voorwaarden vaak niet van toepassing zijn. Ook de recente ontwikkelingen bij Shell, toch een voorvechter van MVO, zijn niet erg bemoedigend. De aandeelhouders willen op korte termijn winst zien.
- 3) Hervormingen op het gebied van 'corporate governance' worden bij wet geregeld. De vraag is of de veranderingen bijv. in Nederland in het kader van de commissie Tabaksblatt ver genoeg gaan. Een echt onafhankelijke raad van commissarissen met de bevoegdheid om de beloning van managers vast te stellen zou kunnen inzetten op maatschappelijk aanvaardbare salarissen. Het argument, dat dergelijke salarissen of beloningen niet marktconform zijn in internationaal perspectief is juist. Echter, de markt voor managers is vanwege de schaaleffecten een typische 'winner-take-all market' (zie R. Frank en Ph. Cook, 1996). Op een dergelijke markt behoeven de kwaliteiten van de first en second best niet zoveel van elkaar te verschillen, terwijl toch de beloningen enorm divergeren. De beloning geschiedt op basis van relatieve verschillen in kwaliteit. Als Europese ondernemingen moeten kiezen voor de second of third best, zal dit de concurrentiepositie derhalve niet desastreus verslechteren.

De besproken visies maken duidelijk dat van een convergentie tussen het Amerikaanse en Europese ondernemingsmodel geen sprake hoeft te zijn. Er is op de markt ruimte voor verantwoord ondernemerschap en een langetermijn visie, maar deze ruimte is niet onbeperkt. Een betere wereld komt er ook niet vanzelf. Filosofen, theologen, ethici en alle andere betrokkenen zullen in overleg met economen moeten nagaan waar de concrete mogelijkheden liggen om onderneming en maatschappij te hervormen.

Literatuur

- CPB (2005), *Macro-economische Verkenningen*, Sdu Uitgevers.
- Ehrenreich, B. (2005), *De Achterkant van de Amerikaanse Droom*, Atlas.
- Frank, R. en Ph. Cook (1996), *The Winner-Take All Society*, Penguin Books.
- Inglehart, R. en W.E. Baker (2000), 'Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values', *American Sociological Review*, 65.
- Jorgenson, D.W., M.S. Ho en K.J. Stiroh (2004), 'Will the U.S. Productivity Resurgence Continue?', *Current Issues in Economics and Finance*, Federal Reserve Bank of New York.
- Kalff, D. (2004), *Onafhankelijkheid voor Europa. Het einde van het Amerikaanse ondernemingsmodel*, Business Contact.
- Klundert, Th. van de (2005). *Vormen van Kapitalisme. Markten, instituties, macht*, Lemma
- Tang, P., J. Gorter en M. Toet (2005), 'Verplaatsing vanuit Nederland. Motieven, gevolgen en beleid', CPB Document 76.

8. Globalisering als opgave voor kerken en theologie

Dr. Herman Noordegraaf

Motto:

'Es gibt Menschen, die es für unernst, Christen, die es für unfromm halten, auf eine bessere irdische Zukunft zu hoffen und sich auf sie vorzubereiten. Sie glauben an das Chaos, die Unordnung, die Katastrophe als den Sinn des gegenwärtigen Geschehens und entziehen sich in Resignation oder frommer Weltflucht der Verantwortung für das Weiterleben, für den neuen Aufbau, für die kommenden Geschlechter. Mag sein, dass der Jüngste Tag morgen anbricht, dann wollen wir gern die Arbeit für eine bessere Zukunft aus der Hand legen, vorher aber nicht.'

Dietrich Bonhoeffer²⁸

I – Kerk- en gemeente-zijn in een mondiale samenleving: kerken moeten verder globaliseren.

Het is dit jaar vijftig jaar geleden, om precies te zijn op 29 maart 1955, dat de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk het Herderlijk Schrijven *Christen-zijn in de Nederlandse samenleving* aanvaardde. Dit geschrift vormt een belangrijke mijlpaal in de verwoording van het zelfverstaan van de Nederlandse Hervormde Kerk na de Tweede Wereldoorlog. Het verwoordt de keuze voor een actieve betrokkenheid van de kerk op de samenleving onder beklemtoning van de historische solidariteit van de hervormde kerk met het Nederlandse volksbestaan. Voorts spreekt het de bereidheid uit om als kerk medeverantwoordelijkheid te dragen voor de opbouw van de samenleving. Dit Herderlijk Schrijven had duidelijk de Nederlandse samenleving als referentiekader en bouwde daarmee voort op de sterke verwevenheid van de *Nederlandse* Hervormde Kerk met de natievorming van wat eens de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën was: in het bijna veertig bladzijden tellende geschrift zijn er drie gewijd aan 'Volkerenwereld en Oecumene' (hoofdstuk V). De eerste zin daarvan luidt:

*'Wanneer in de vorige hoofdstukken sprake was van de verhouding van de Kerk tot cultuur, staat en maatschappij, stond ons daarbij vanzelfsprekend (sic!) de Nederlandse staats- en volksgemeenschap voor ogen en het culturele en maatschappelijke leven, dat daarin opgebloeid is.'*²⁹

Wel wordt erop gewezen dat er zich 'gaandeweg een ontgrenzing van het nationale bestaan voltrekt, waardoor we op een nog weer heel andere manier voor de vragen van het volk-zijn en van het Kerk-zijn in het midden van dit volk worden gesteld.'

Opvallend is dat bij die 'ontgrenzing' wordt verwezen naar de politieke en economische ontwikkeling van West-Europa en de Atlantische volkeren-gemeenschap: de niet-westerse samenleving komt niet in beeld.

Het zal duidelijk zijn, dat al spoedig een aantal vooronderstellingen die aan het geschrift ten grondslag lagen steeds minder opgeld deden: ging *Christen-zijn in de Nederlandse samenleving* uit van een invloedrijke positie van kerken en christelijk geloof in de Nederlandse samenleving, de golf van ontkerkelijking vanaf de jaren zestig maakte hieraan een einde. Dat heeft uiteraard gevolgen voor de wijze waarop kerken present kunnen zijn in het publieke domein. Een andere factor was natuurlijk de mondialisering, die onder meer tot gevolg had dat vraagstukken in de eigen samenleving in een wereldomvattende samenhang kwamen te staan en dat via zending, werelddiaconaat en de internationale oecumenische beweging de Nederlandse Hervormde Kerk geconfronteerd werd met inzichten en vragen van kerken en christenen elders in de wereld. In de Pastorale Handreiking *Gemeente-zijn in de mondiale samenleving* kwam de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk in 1988 tot een visiebepaling op kerk-zijn waarin geprobeerd werd om deze nieuwe ontwikkelingen te verwerken.³⁰ Daarbij hield zij vast aan de principiële visie van een actieve betrokkenheid van de kerk op de samenleving, van, zoals dat in hervormde terminologie heette, 'het getuigen van Gods beloften en geboden voor alle mensen en machten.' De Handreiking pleitte voor een nieuwe oriëntatie van het kerk- en gemeente-zijn. Mondialisering

betekende in de eerste plaats dat afscheid werd genomen van een kerk- en gemeente-zijn dat werd gesteund en gedragen door de eigen culturele, economische en politieke omgeving. Daarvoor in de plaats kwam de verbondenheid met navolgers van Christus over de gehele wereld. Dat hield niet in dat de verbondenheid met de Nederlandse samenleving verviel, maar dat deze in een ander kader kwam te staan. Juist als men via de mondiale communicatie enige afstand tot de eigen cultuur weet te verwerven, kan men de ontwikkelingen in de eigen samenleving beter doorzien. Gemeente-zijn in de mondiale samenleving betekent dus niet alleen dat men meer aandacht krijgt voor vraagstukken elders in de wereld, maar ook dat men de eigen samenleving met andere ogen gaat bezien. Het biedt zo gezien meer kansen tot wat Paulus schrijft over het 'Gij geheel anders' (Efesiërs 4:20), een door christelijk geloof gevoed kritisch nonconformisme, een in de wereld, maar niet van de wereld-zijn, omdat men allerlei vanzelfsprekendheden uit de heersende cultuur beter leert doorzien.

Kerk-zijn is, zoals het treffend verwoord wordt in een inleiding in de oecumenica, een doorlopend leerproces, waarbij kerken en christenen van over de gehele wereld, vanuit verschillende omgevingen en tradities, vanuit een betrokkenheid op elkaar een zoektocht aangaan naar de betekenis van het evangelie.³¹ Kerk-zijn is altijd kerk-zijn in wording ('ecclesiogenese'). Hieraan ligt het inzicht ten grondslag dat geen enkele kerk samenvalt met de Kerk van Christus, maar deel is van de Kerk van alle plaatsen en tijden, zoals die in de geloofsbelijdenis van Nicea wordt aangeduid als de 'ene heilige, katholieke en apostolische Kerk.' In de Kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland wordt deze Kerk met een hoofdletter geschreven, terwijl als naar de Protestantse Kerk in Nederland wordt verwezen 'kerk' met een kleine letter wordt aangeduid. Weloverwogen heet deze kerk niet de Nederlandse Protestantse Kerk, maar de 'Protestantse Kerk in Nederland'. Een belangrijke nuance: om het misverstand van een nationale kerk te voorkomen is gekozen voor een geografische aanduiding van de aanduiding van het land waar deze kerk haar plaats en roeping heeft.³²

Deze principiële overwegingen, gevoegd bij de zich feitelijk voordoende ontwikkeling die levens van mensen van over de gehele aarde steeds meer met elkaar verbindt, leiden tot de conclusie dat kerken slechts kerk kunnen en mogen zijn in onderlinge betrokkenheid en communicatie. Er is dus sprake van een oecumenische oriëntatie in de dubbele betekenis van het woord oecumene: de gehele bewoonde wereld en als 'de gestructureerde onderlinge communicatie van kerken en christelijke gemeenschappen op lokaal, nationaal en internationaal niveau.'

De implicaties van deze oriëntatie zijn onder meer dat:

- men actief deze communicatie zoekt;
- in het kerkelijk beleid financiën en menskracht worden ingezet om deze communicatie gestalte te geven en te faciliteren;
- in theologische curricula oecumenica een belangrijke plaats krijgt;
- kerken en christenen hun visies op geloofs- en samenlevingsvragen ontwikkelen in dialoog met andere kerken en christelijke geloofsgemeenschappen, ook als dat betekent dat zij lastige vragen in hun oordeelsvorming moeten betrekken. Het betekent bijvoorbeeld heel concreet dat we de Verklaring van Accra van de WARC op onze agenda moeten zetten.

Dit concept van kerk- en gemeente-zijn in een mondiale samenleving laat ook een bepaalde omgang zien met het verschijnsel van de zogeheten 'glocalisering': om in een globale wereld toch een houvast te vinden worden in wisselwerking met en in reactie op de globalisering lokale identiteiten 'geconstrueerd'. Deze identiteitsbepaling kan gesloten of open zijn (wat zich bijvoorbeeld uit in de omgang met migranten). Ik pleit in het verlengde van het genoemde concept voor dit laatste. Als voorbeeld van een kerk die sterk regionaal georiënteerd was, maar dit thans in ieder geval op synodaal niveau laat kleuren door een mondiale oriëntatie, noem ik de Church of Scotland: deze steunde het streven naar regionale autonomie (dus een sterkere accentuering van de regionale identiteit), maar verbond dit uitdrukkelijk met een articulatie van mondiale solidariteit. Zelfs in de pluriforme en post-christelijke Schotse samenleving aan het eind van de twintigste eeuw wist de Church of Scotland met dit concept een bijdrage te leveren aan de publieke discussie en consensusontwikkeling over autonomie voor Schotland.³³

II – Reacties in oecumene, kerk en theologie op globalisering.

Het sociaal-economisch samenlevingsmodel dat de internationale oecumenische beweging in de tijd van na de Eerste Wereldoorlog tot in de jaren zestig van de vorige eeuw ging bepleiten, is niet los te zien van de wanorde van economische crises en oorlog. Heel schetsmatig weergegeven kwam het neer op een inzet voor een gemengde economische orde, waarbij dankzij staatsinterventie de krachten van de markt ingekaderd zouden worden met het oog op het scheppen van volledige werkgelegenheid, het tegengaan van grote ongelijkheden en de realisering van sociale zekerheid. Daarmee heeft de internationale oecumene bijgedragen tot de ontwikkeling van de consensus, die ten grondslag lag aan de realisering van de welfare state, die armoede en de vrees voor armoede en

gebrek (bestaansonzekerheid) beoogde uit te bannen.

Dit gebreidelde kapitalisme staat onder druk als gevolg van onder meer sociaal-economische en technologische ontwikkelingen (met name de ict) en politieke beslissingen (zoals in de jaren tachtig van Reagan en Thatcher). Deze hebben geleid tot een nieuwe vorm van kapitalisme, die in wisselende bewoordingen wordt aangeduid als neo-liberaal kapitalisme, global capitalism, turbo kapitalisme. Dit kent als belangrijkste actoren: transnationale ondernemingen, internationale organen en de non-gouvernementele organisaties die de civil society op internationaal niveau vormen. Daar voeg ik ook nog de nationale overheden toe, omdat deze, ondanks dat hun mogelijkheden minder zijn geworden, wel degelijk nog beleidsvrijheid hebben (zie de bijdrage van Van der Klundert, waaruit blijkt dat nationale en Europese instituties onder druk staan en daarom aanpassing behoeven. Dat betekent echter niet, dat daarmee de West-Europese vorm van de welfare state opgegeven hoeft te worden).

Vanuit oecumene, kerken en theologie is op deze nieuwe situatie op verschillende wijzen op gereageerd. Schetsmatig en zonder aanspraak op volledigheid trek ik enige lijnen in aanvulling op het conferentiedocument³⁴:

1) *Weltethos*

De ontwikkeling van een *Weltethos*, waarmee vooral de naam van Hans Küng verbonden is. In 1993 nam het zogeheten 'Parlement der Religies', waarop honderden vertegenwoordigers uit vele religies aanwezig waren, honderd jaar na het eerste wereldparlement, de verklaring 'Toward a Global Ethic' aan.³⁵ Daarmee aanvaardde de deelnemers een geheel van ethische principes die te verbinden waren met ieders eigen religieuze overtuiging en motivatie. Uitgangspunt was de zogeheten 'gouden regel': 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet.' Of positief geformuleerd: 'Behandel anderen, zoals gij zelf behandeld wilt worden.' De verklaring somt dan als de vier centrale clusters op, : (a) Een cultuur van geweldloosheid en respect voor alle vormen van leven; (b) een cultuur van solidariteit en een rechtvaardige sociale en economische orde; (c) een cultuur van tolerantie en een leven in waarheid; (d) een cultuur van gelijke rechten en partnerschap tussen mannen en vrouwen. Door zo'n gemeenschappelijk elementair ethos kunnen religie-overschrijdende vormen van samenwerking ontwikkeld worden. Het is een tegenontwerp tegen Samuel Huntingtons 'clash of civilizations', waarin de botsing tussen culturen, met name die tussen het Westen en de islam, als de grote bedreiging van de wereldvrede wordt gezien.

2) *De kerken als modellen van een andere globalisering.*

Door theologen als Konrad Raiser en Robert J. Schreier is vanuit begrippen als conciliariteit respectievelijk katholiciteit nagedacht over de vraag hoe kerken in hun onderlinge wereldwijde verbondenheid en als 'eenheid in verscheidenheid' een andere vorm van globalisering dan de huidige dominante vorm van globalisering tot uitdrukking kunnen brengen.³⁶ Zoals destijds in het Romeinse wereldrijk de vroegchristelijke kerk een gemeenschap van lokale gemeenten vormde, die een eenheid in verscheidenheid ontwikkelde die zich onderscheidde van het Romeinse keizerrijk, zo gaat het er nu om tegen de onderdrukkende en homogeniserende ontwikkelingen van de globalisering in, als kerken als actieve actoren in de civiele samenleving op wereldniveau op te komen voor een andere kwaliteit van globalisering.

3) *Voorbij de globalisering: confrontatie en ontwikkeling van alternatieven op lokaal en regionaal niveau.*

In deze visie wordt de wereldeconomie gezien als beheerst door transnationale ondernemingen en instellingen als het IMF en de Wereldbank, die instrumenten zijn ten dienste van het neoliberalisme en de daarmee verbonden kapitaalmarkten. Zij zijn machten, die met hun totaliteitsaanspraak naar mens en milieu toe verwoestend werken. Basisgroepen van christenen moeten zich hiertegen, in bondgenootschap met anderen, frontaal verzetten en alternatieve vormen van economie ontwikkelen op lokaal en regionaal niveau, die niet ten koste gaan van armen en milieu. Te noemen is hier o.a. de theoloog Ulrich Duchrow, die zijn inzichten in een reeks van geschriften heeft neergelegd en die zowel in het verband van de Lutherse Wereldfederatie, de Wereldraad van Kerken en de WARC zich ingezet heeft voor een 'processus confessionis' met betrekking tot de wereldeconomie.³⁷

4) *Doordenking van globalisering vanuit centrale waarden.*

Hierbij valt onder meer te denken aan de waarden en principes die te vinden zijn in de sociale leer van de Rooms-Katholieke Kerk zoals geformuleerd in encyclieken en bisschoppelijke verklaringen en rapporten. Basiswaarden en principes zijn daarin de menselijke waardigheid, verantwoordelijkheid, solidariteit, participatie, subsidiariteit, coherentie, transparantie en toerekenbaarheid. Deze moeten de grondslag vormen voor nieuwe vormen van wereldbestuur. We vinden deze benadering in een rapport van de Bisschoppen Conferentie van de Europese Gemeenschap uit 2001.³⁸

Al deze benaderingen hebben het inzicht gemeenschappelijk dat het proces van globalisering zoals dat zich nu voltrekt, sociaal en ecologisch diepingrijpende negatieve gevolgen heeft. Het globaliseringsproces moet daarom omgebogen worden tot een andere vorm van globalisering of, een verderliggende optie, er moeten alternatieven ontwikkeld worden.

III – Beleid, strategie en handelingsmogelijkheden.

Wat kan nu, mede gehoord deze theologische benaderingen, de bijdrage zijn van kerken en christenen zijn?

Wederom heel schetsmatig noem ik een aantal punten:

1) De ontwikkeling van een lange termijnvisie in combinatie met de formulering van korte termijnstappen.

Die visie-formulering is, als het goed is, gebaseerd op een combinatie van normatieve gezichtspunten, die we vinden in de christelijke geloofstradities, kennis van zaken en analyse.

a) Bij die normatieve gezichtspunten valt met name te denken aan het begrip gerechtigheid, dat bijbels gezien een voorrangsoptie voor de armen impliceert. Het gaat erom dat een ieder toegang krijgt tot de hulpbronnen van het bestaan, die per specifieke context een eigen karakter kunnen hebben: voedsel, inkomen, grond, kapitaal, kennis, gezondheidsvoorzieningen, schone lucht, schoon zoet water enzovoort. Een ander normatief gezichtspunt is dat de aarde aan God toebehoort (dat is de vooronderstelling onder het jubeljaar). Dit betekent dat in tegenstelling tot het eigendomsdenken, waarin de eigenaar naar eigen goeddunken met zijn goederen kan omgaan, het om een verantwoord beheer van de aarde gaat. Ik licht er nog één gezichtspunt uit, dat van de verantwoordelijkheid. In de oecumenische beweging heeft dit lang een grote rol gespeeld. Dit had een dimensie die vaak over het hoofd wordt gezien, namelijk die van de 'accountability', verantwoordelijkheid in de zin van toeberekenbaarheid (ook genoemd door de Europese rooms-katholieke Bisschoppenconferentie): degenen die macht uitoefenen, dienen verantwoording daarover af te leggen aan hen die van die machtsuitoefening afhankelijk zijn. Immers, waar macht wordt uitgeoefend, kan deze misbruikt worden! Het ontbreken van adequate vormen van accountability is één van de grote problemen in het proces van globalisering.

b) Analyse en kennis. Hierbij zijn twee lijnen vast te houden. Nodig is wetenschappelijke analyse, waarbij naast de inbreng van de theologen ook die van economen, sociale wetenschappers, biologen en nog anderen nodig is. Daarnaast en in verbinding daarmee is ervaringskennis nodig van mensen die duidelijk maakt hoe globalisering doorwerkt in het leven van mensen (zoals ook Aruna Gnanadason ons vertelde over de Braziliaanse vrouw).³⁹ De mondiale communicatie is hiervoor wezenlijk, maar ook de verhalen van mensen hier in Nederland zelf.

De analyse moet betrekking hebben op zowel de cultuur (de – vaak impliciete- dieper gelegen drijfveren en streefdoelen, waarden, normen, mensvisies, visies op het 'goede leven' enzovoort) als de structuren (waarbij vooral te denken valt aan de economisch-technologische dynamiek en de politieke verhoudingen).

Het zou goed zijn om een interdisciplinaire denktank globalisering te vormen om de verdere visie-ontwikkeling, analyse en verzameling van kennis ter hand te nemen met het oog op het formuleren van handelingsaanbevelingen. Daarbij kan overigens gebruik gemaakt worden van de expertise die in kerken, met kerken verbonden organisaties en universiteiten aanwezig is.

2) Particulariteit en consensus.

Maar is zo'n aanpak mogelijk? Onze wereldsituatie is er immers één die zich kenmerkt door grote pluriformiteit waardoor een gezamenlijk te ontwikkelen aanpak bemoeilijkt wordt. Dat geldt voor de kerken zelf, zowel in de verschillende geloofsstromingen, als wat betreft de specifieke contexten waarin mensen zich bevinden. Het geldt ook voor de verscheidenheid van religies en andere levensovertuigingen. Het denken in termen van eenheid van kerken en van de wereld en de daaraan gerelateerde concepten, zoals we die vinden in de internationale oecumene tot in de jaren zestig van de vorige eeuw, doet in dit licht gezien gedateerd aan.⁴⁰ Toch denk ik dat er mogelijkheden liggen om gezamenlijkheid te ontwikkelen. De verklaring over een 'Weltethos' is daarvan een voorbeeld, ook al blijft deze nog vrij abstract. Te noemen is ook de gedachte van de zogeheten 'overlapping consensus': bij verschil in fundamentele motivering kan men elkaar vinden in bepaalde richtinggevende normatieve gezichtspunten en praktische maatregelen.⁴¹ Eigen aan het denken in termen van 'overlapping consensus' is dat de eigen specifieke motivatie en gezichtspunten niet verzwegen worden, maar dat hun betekenis en belang voor het publieke leven expliciet tot gelding kunnen komen. Zo kan een brug geslagen worden tussen de particulariteit van levensbeschouwelijke overtuigingen en de noodzaak om in het publieke domein tot samenwerking te komen tussen mensen met verschillende overtuigingen. De Rechten van de mens vormen een voorbeeld van zo'n 'overlapping consensus'. Te noemen zijn ook de Millennium Ontwikkelings Doelstellingen voor 2015, die beogen de armoede in de wereld te halveren. Kerken zouden na kunnen gaan wat zij bij kunnen

dragen aan de realisering van deze, zoals dat in jargon heet, '2015 targets'.⁴²

Wat betreft de kerken zelf: er lopen diepe verschillen door de christenheid, bijvoorbeeld die tussen de zogeheten 'oecumenici' enerzijds en 'evangelicalen' en 'Pentecostals' anderzijds. Ik hoop dat bij alle verschillen in opvattingen over de aard van het Schriftgezag en het antwoord op de vraag wie Jezus Christus voor ons is, een gemeenschappelijke inzet ontwikkeld kan worden ter bestrijding van de wereldarmoede. Hoe we armoede bestrijden, kan en moet onderwerp van discussie zijn, dat we armoede moeten bestrijden niet.

3) *Strategische overwegingen.*

a) Beïnvloeding/ lange en korte termijn.

We zullen als kerk en oecumene vanuit de normativiteit van de christelijke geloofstradities een kritische positie moeten innemen en scherp moeten analyseren en benoemen waar mensen en milieu slachtoffer worden. We mogen echter niet volstaan met kritiek, maar zullen mee moeten denken over mogelijkheden tot opbouw van een wereldsamenleving die rechtvaardig en duurzaam is. Dat vereist, zoals gezegd, visie-ontwikkeling op hoe zo'n samenleving eruit ziet en op de wegen waarlangs deze zoveel mogelijk gerealiseerd kan worden. Terecht heeft de eerder genoemde theoloog Robert J. Schreier gepleit voor een 'theologie van reconstructie'.⁴³ Maar zit daar niet een achterhaald idee van maakbaarheid achter?

In het debat over globalisering is, zoals ook in het Conferentiedocument aan de orde kwam, de vraag aan de orde

in hoeverre globalisering al dan niet te sturen is. Mijn eigen – overigens niet opzienbarende – mening is dat globalisering de uitkomst is van de handelingen van talloze mensen, groepen en organisaties en als zodanig moeilijk te sturen. Wel zijn er verschillen in macht en daarmee ook van mogelijkheden om globalisering in bepaalde richting te beïnvloeden. Het is nodig om dit krachtenveld goed te onderkennen om als kerken globalisering zoveel mogelijk in de richting van rechtvaardigheid en duurzaamheid mee te helpen duwen. Als er geen krachten en bewegingen zijn die zich hiervoor inzetten dan gaat de stoomwals of, om het in het conferentiedocument genoemde beeld te gebruiken, de Juggernaut haar ongeremde gang. We moeten ons er goed van bewust zijn dat de ontwikkelingen niet eenvoudig te beïnvloeden zijn om zodoende desillusies en afhaakgedrag te voorkomen. Het betekent dat we zorgvuldig moeten kijken waar mogelijkheden tot beïnvloeding liggen. Daarbij zijn er doelstellingen die op korte termijn te verwezenlijken zijn en andere die een lange termijnperspectief vergen. Als het goed is, liggen deze in elkaars verlengde. Een doelstelling op korte termijn is bijvoorbeeld: de bevordering van het gebruik van Max Havelaarprodukten op kerkelijke bijeenkomsten, door kerkleden en in de samenleving. Een lange termijn doelstelling is de realisering van een rechtvaardige structuur voor de wereldhandel.

b) Mogelijkheden voor kerken:

Schematisch aangeduid zie ik de volgende mogelijkheden:

- *Educatie en bewustwording*⁴⁴, die gericht zijn op:
 - het verwerven van kennis en inzicht in de samenhang tussen het lokale en het globale;
 - het stimuleren van een kritisch bewustzijn op grond van een door het christelijk geloof bemiddelde normativiteit;
 - *en op basis daarvan: de ontwikkeling van een bewust rolgedrag. Mensen vervullen vele rollen: zij zijn consument, burger met politieke rechten, hebben soms een functie in het productieproces enzovoort: in elke rol zou de vraag aan de orde moeten komen hoe mensen daarin bij kunnen dragen aan een rechtvaardige en duurzame wereldsamenleving.*
- *Pleitbezorging bij relevante actoren/deelname aan het publieke debat*: het is daarbij van belang om de relevante actoren te identificeren, bijvoorbeeld de nationale politiek, internationale organen als de Wereldbank en het IMF, vakbeweging en werkgeversorganisaties enzovoort. De middelen hiervoor zijn velerlei: gesprekken, publieke discussies, handtekeningenacties enzovoort. Een actueel voorbeeld is de Actieweek voor Rechtvaardige Handel, die van 10-16 april 2005 plaatsvindt met het oog op de WTO-top in Hongkong in december 2005. Ook Nederlandse ministers gaan daarheen. Er is een handtekeningenactie en een manifestatie. Dit beleidsbeïnvloedingsmodel wordt niet alleen in Nederland toegepast, maar, zo lees ik in de folder: 'Honderden kerken en organisaties in het Noorden en in het Zuiden maken samen een vuist naar overheden, de Wereldhandelsorganisatie (WTO) en internationale financiële instellingen, zoals de Wereldbank en het IMF.'
- *Ondersteuning (financieel, met kennis en menskracht) van alternatieve vormen van economie op lokaal en regionaal niveau*. Zo zijn er alternatieve vormen van ruilhandel (LETS) en kredietverlening ontwikkeld. Ik voeg daar echter aan toe, dat hoe waardevol deze activiteiten ook zijn, zij echter geen algeheel alternatief vormen voor globalisering. Zij moeten dus opgenomen zijn in een bredere strategie van beïnvloeding van globalisering.
- Uitdrukkelijk noem ik ook *de kerk als organisatie die over inkomsten en vermogens beschikt.*

Ik bevind mij dan bij Oikos op goede grond, omdat Oikos is voortgekomen uit Osaci, het oecumenisch studie- en actiecentrum voor investeringen. Dit richtte zich onder meer op de ontwikkeling van ethisch beleggen van kerkelijke, waaronder diaconale, vermogens. Als het gaat om ethische criteria kan men denken in termen van uitsluitingsgronden, bijvoorbeeld het niet beleggen in wapenindustrie, productie van alcoholische dranken, bio-industrie, kansspelen, bedrijven met slechte arbeidsomstandigheden en zo zijn er nog veel meer voorbeelden te noemen. Daarnaast zou het echter goed zijn om ook de vraag te stellen hoe kerken hun beleggingen kunnen aanwenden ten gunste van gerechtigheid en duurzaamheid, met andere woorden vooral beleggen in die bedrijven die er positief uitspringen op deze punten. Voor dit alles is deskundigheid nodig, waarover bijvoorbeeld niet elke lokale diaconie over beschikt. Daarom zou het goed zijn als kerken over een adviesorgaan op dit terrein zouden beschikken.

Deze bezinning zou ook een stimulans kunnen vormen voor de bezinning van individuele christenen op de vraag hoe zij met hun vermogens omgaan. Laten bijvoorbeeld diakenen aan de kerkelijke gemeente verantwoorden hoe zij met de diaconale vermogens omgaan en waarom zij dat doen zoals zij dat doen. Dat kan de bewustwording en discussie bevorderen. Het belang daarvan komt duidelijk voor het voetlicht als we onderkennen dat meer dan een kwart van de particuliere huishoudens beleggingen heeft.⁴⁵ Natuurlijk moet, zeker in dit VN-jaar van het microkrediet, gewezen worden op Oikocredit.

Tot slot

Onvermijdelijk is globalisering een frustrerend onderwerp om mee bezig te zijn, omdat het om lange termijn-oplossingen gaat, waarvan de realisering volharding en grote inzet vraagt. Nu gaat het mij niet in de eerste plaats om de psychische kosten daarvan bij degenen die aan de goede kant van de streep zitten, maar voor hen die in armoede en onderdrukking leven. Abraham Kuyper heeft terecht opgemerkt: 'De armen kunnen niet wachten, geen dag, geen nacht.' En paus Paulus VI zei in zijn encycliek *Populorum Progressio* (1967): 'Wij moeten ons haasten, er lijden teveel mensen.' Met des te meer kracht eindig ik met woorden van Dietrich Bonhoeffer. In één van zijn fragmenten die hij in zijn gevangenschap schreef, keert hij zich tegen diegenen die niet op een betere aardse toekomst hopen en zich in de chaos, wanorde en catastrofe in berusting en vrome wereldvlucht onttrekken aan hun verantwoordelijkheid voor het verder leven, voor de nieuwe opbouw van de samenleving en voor de komende geslachten. Tegenover hen stelt Bonhoeffer: 'Het kan zijn dat morgen de jongste dag aanbreekt; in dat geval zullen wij graag het werk voor een betere toekomst neerleggen, eerder echter niet.'

9. Verslag forumdiscussie

In het forum hebben twee mensen zitting die gevraagd zijn vanwege hun betrokkenheid bij en kennis van lokale gemeenten en parochies, te weten:

- Mgr. drs. Ad van Luijn S.D.B., bisschop van Rotterdam
- Drs. Wies Houweling, predikante PKN en lid Centraal Comité Wereldraad van Kerken

Daarnaast twee mensen die ruime ervaring hebben inzake het werk van theologische faculteiten:

- Prof.dr. Theo Witvliet, momenteel gastdocent Oecumenisch Instituut Bossey
- Prof.dr. Frans Wijsen S.M.A., hoogleraar Missiologie, Radboud Universiteit Nijmegen

Het forum wordt geleid door Prof.dr. Bob Goudzwaard, econoom, emeritus hoogleraar van de VU. Bob Goudzwaard is nauw betrokken bij discussies binnen de WARC en de Wereldraad van Kerken over globalisering.

Bob Goudzwaard

Globalisering is een proces van inclusie (insluiting van de hele wereld in het systeem) en exclusie (uitsluiting van producten uit bepaalde landen, exclusief recht op het aanmaken van geld, beperkte toegang van mensen tot bedrijven e.d.). Graag nodig ik de forumleden uit zich te presenteren en hun belangrijkste verbinding met het thema aan te duiden.

Wies Houweling

Ik probeer over kerk en theologie te reflecteren als gemeentepredikant. Mijn punt daarin is: hoe mobiliseer je een gemeente? De meeste mensen daarin zijn niet met dit soort vragen bezig. En de meeste kerken zijn vooral druk doende hun broek op te houden, zijn naar binnen gericht. Waarom is het in de kerk niet natuurlijker om regelmatig naar de buurkerk te gaan? Kerken beschouwen de andere kerken zelden als versterkers van hun eigen werk. Spiritualiteit en voeding worden vaak buiten de kerk gevonden. Kerken zouden zich meer naar buiten moeten richten: op overheid, op scholen. De kerk zou moeten fungeren als een netwerk in de samenleving. Mensen die in de kerk samenkomen, werken in het dagelijks leven elders, maar als ze in de kerk binnenkomen, gaat het knopje om, en gaan ze anders denken. Er zou in de kerken meer aandacht moeten zijn voor het werk dat mensen doen. De energie zou niet in documenten, maar in mensen, in elkaar gestopt moeten worden. Wie niet geïnteresseerd is in zijn buurman, is dat zeker ook niet in globalisering.

Frans Wijsen

Ik zou, als missioloog en directeur van een centrum voor interculturele theologie, vooral willen kijken naar de kansen en mogelijkheden die globalisering biedt. Eigen aan een missioloog is, volgens hem, dat deze de werkelijkheid beziet in termen van 'de ene wereld' en op basis daarvan de wereld intrekt. Als directeur van het centrum kom ik in aanraking met globalisering in de vorm van de ervaringen van studenten uit de hele wereld. Er vindt ontmoeting van de volkeren plaats: dat geeft allerlei mogelijkheden. Ik miste in de inleidingen de vraag: is er wel sprake van globalisering? Er zijn velen die daar vragen bij stellen: in bedrijfsleven en handel was er al veel langer sprake van intensieve internationale activiteiten. Bovendien spraken de inleiders vooral over het macro-economische perspectief, terwijl er daarnaast ook het lokale niveau is, dat ook al is er sprake van verstrengeling met het globale, toch een belangrijke rol speelt. Als het gaat over de relatie tussen globalisering en cultuur is het zo dat de homogenisering waar wel op gewezen wordt (McDonaldisering) nogal meevalt. Sommige auteurs spreken juist van fragmentarisering. Bovendien moeten we ook niet alles geloven wat de statistieken ons vertellen. Er is sprake van een enorm grote informele economie en die is daarin niet opgenomen: er zit een werkelijkheid achter de werkelijkheid van de statistieken.

Bisschop Ad van Luijn

In mijn activiteiten heb ik heel veel met globalisering te maken: als voorzitter van Pax Christi, in COMECE (Europese bisschoppen) en als bisschop van de grootste haven ter wereld. Wat mij aansprak in de inleidingen waren: het spreken over de 'spirituality of resistance', over de 'status confessionis' (we zijn op grond van het evangelie geroepen onze stem te verheffen, het gaat om onze geloofwaardigheid), en over de 'welvaartstaat op maat': het is nodig dat we hier een 'economie van voldoende' hebben opdat mensen elders in de wereld genoeg hebben. Een studiegroep van de Canadese regering riep op tot een nieuw paradigma, voor ene verandering van perspectief. Er is nu een te zware nadruk op het eigenbelang. Dat moet worden: de 'responsibility to protect'. Dat is toepasbaar op globalisering en sluit aan bij de waardigheid van de mens. Het nieuwe paradigma moet zijn: de 'responsive society'. In dat verband zijn de Millennium Ontwikkelingsdoelstellingen van

de VN (MDG's) voor het jaar 2015 van groot belang. Maar helaas heeft 88% van de mensen daar nog nooit van gehoord. Er zijn sinds die doelstellingen geformuleerd zijn, al 5 jaar voorbijgegaan, maar de politieke wil om ze te behalen, ontbreekt. Als kerken moeten we de MDG's op de agenda houden, ook als eigen commitment. We zijn momenteel met elkaar te veel aan het polderen en we moeten ook aan het Zuiden denken.

Theo Witvliet

Aan de Universiteit van Amsterdam doceer ik oecumenische theologie; vanaf oktober vorig jaar doceer ik in Bossey sociale ethiek. Ik doe dat voor 40 studenten uit 26 landen. Bossey is een echt oecumenisch instituut: één collega, een R.K. priester uit Tanzania, wordt door het Vaticaan betaald, en ook de Orthodoxe kerken sturen studenten naar Bossey. Ik ben onder de indruk van hetgeen gezegd is en ben het zeer eens met de voorstellen van Noordegraaf. We leven in een cultuur die zich terugtrekt: mensen trekken zich terug in de eigen groep, de kerken verkeren in het defensief, er is een groeiende belangstelling voor geschiedenis. Dat kan te maken met iets wat ook de documenten van Accra oproepen: een versterkte liefdadigheidsmentaliteit en gevoelens van machteloosheid en schuld. Als we over economische globalisering spreken, gaat dat altijd in termen van: 'wij en de armen'. Zolang we niet in de gaten hebben, dat het ook onszelf raakt, zijn moeheid en machteloosheid niet te voorkomen. Het beeld dat we hebben van onszelf en van de ander nemen we mee als we naar de kerk gaan. Zie ook de beeldvorming in de media. We moeten de mediacultuur daarom veel serieuzer nemen dan we nu doen: die bepaalt ons beeld van de werkelijkheid: Afrika als één hoop ellende. We zien alleen wat we willen zien. Daar ligt een rol voor de theologie: een gebed om transformatie.

Van Luijn n.a.v. Houweling:

Over die samenwerking tussen kerken: in het bisdom Rotterdam hebben we zes regio's. We hebben KASKI gevraagd voor ons sociale kaarten te maken van die regio's met daarin ook de partners waarmee we moeten samenwerken voor de leniging van armoede dichtbij, en daaronder horen ook de kerken. Ik ben zeer voor ontgrenzing: we moeten ook de confrontatie aan met de noden ver weg (de MDG's dus), ook in gesprekken met politici (locaal en nationaal).

Houweling n.a.v. Van Luijn:

Over het belijden: we moeten ons de vraag stellen: wat zijn er de implicaties van dat we gelovigen zijn in de wereld? Ik vrees dat ook in de kerken de MDG's niet bekend zullen zijn, en daar moeten we wat aan doen, want anders hebben we in het gesprek met politici boter op ons hoofd.

Wijsen over Witvliet:

Het gesignaleerde terugtrekken en de moeheid herken ik ook bij onze theologiestudenten. Er is een sterke neiging om zich naar binnen toe te keren en om het verleden te romantiseren als een verloren paradijs. Dat zie je overigens ook bij anders-globalisten. Globalisering is eerder een normatief paradigma (zo moeten wij de wereld bezien) dan een empirisch fenomeen. Dan is de volgende vraag: wat voor geloof is dat dan?

Witvliet over Wijsen:

Concurrentie is een geloof geworden: dat is cultuur en taal. het is de lucht die we inademen.

Vragen uit de zaal:

- * Ik heb tot nu toe 'Lissabon' gemist: de EU-minister pleiten voor een competitieve strategie. Daarop moet bezinning plaatsvinden: hebben we behoefte aan nog meer groei en beslag op de milieugebruiksruimte? We moeten ons hernieuwd bezinnen op de implicaties van het gebod dat we God moeten liefhebben met geheel ons hart, met geheel onze ziel en met geheel ons verstand, en de naaste als onszelf.
- * Is het niet belangrijker dat wij onze eigen troep opruimen? Dan komt het vanzelf met anderen ook goed.
- * Hoe kunnen we op een zinvolle manier verder gaan, ook op het grondvlak, met 'Accra'?
- * Welke implicaties heeft wat gezegd is voor ons? Wat kunnen we in de gemeente doen?

Frans Wijsen

De EU grondwet laat nu juist zien dat we nog lang niet globaal denken. Het belang van de EU staat daarin immers ondubbelzinnig voorop.

Theo Witvliet

wijst erop dat hij het eens is met wat gezegd is, maar dat we ons ervan wel bewust moeten zijn dat het niet alleen van onze goede wil afhangt. De cultuur dwingt ons ook tot consumptie. Het gaat dus

ook om macro-economische vragen: waarom produceren we wat voor wie?

Bisschop van Luijn

wil bij 'Lissabon' de waarom-vraag stellen. We hebben als bisschoppen hierover in februari j.l. een tekst geschreven. Ik heb die aan Oikos gegeven om verder te verwerken. Het is belangrijk in dit soort discussies ook jongeren te betrekken, want zij hebben er meer gevoel voor.

Wies Houweling

heeft een simpel antwoord voor wie in de gemeente aan de gang wil: in iedere gemeente is wel iemand die Accra kent; sluit je aaneen en ga naar de kerkenraad, en organiseer een bijeenkomst waar je ook mensen van buiten voor uitnodigt. We moeten oppassen dat we als het over globalisering gaat, gevoelens van machteloosheid oproepen. Kleine initiatieven kunnen heel veel doen.

Frans Wijsen

stelt dat er in feite te weinig globalisering is: we denken nog lang niet 'globaal' genoeg. Er is geen vrijheid, geen open markt, en we denken nog te beperkt.

Vragen uit de zaal

- * In Zuid-Afrika is er het initiatief van het 'Popel Budget' waar het overheidsbudget tegen het licht gehouden wordt en de keuzen daarin bekritiseerd en voorzien van alternatieven. Dat is een heel creatieve benadering om mensen voor het politieke bedrijf te interesseren.
- * Het is inderdaad belangrijk dat er in de kerk aandacht komt voor de werkvloer. Maar het probleem is nu juist dat alle pastoraat naar buiten (industrie, e.d.) wordt wegbezuinigd.
- * Het is van groot belang dat we onze beeldvorming door anderen laten beïnvloeden. Daar hebben we ook veel mogelijkheden toe, want er zijn heel veel 'anderen' bij ons.
- * Ook onderwerpen als het internationale recht en de vluchtelingenproblematiek behoren bij deze thematiek aan de orde gesteld te worden.

Bisschop van Luijn

onderschrijft de laatste opmerking. denk ook aan de landbouwproblematiek! Wat betreft de bezuinigingen op de pastoraat: die zette in door de bezuiniging door de overheid, waardoor grote problemen ontstonden. We proberen het wel overeind te houden, maar het lukt gewoon niet meer. We worden tot keuzes gedwongen. Maar we zouden in de maatschappij als geheel daar wel veel kritischer naar moeten kijken: pas bij de overheidsbezuinigingen werd mij duidelijk dat ook het golven gesubsidieerd werd!

Wies Houweling

benadrukt dat we moeten koesteren dat we in de kerken te maken hebben met een groep heel uiteenlopende mensen die je in geen enkel ander verband bij elkaar krijgt. Dat geeft ook bijzondere mogelijkheden!

Wijsen

beaamt dat het in deze tijd toch gek is dat we zo weinig van elkaar weten. Dat betekent dus dat er te weinig globalisering is. Overigens is één van de eerste dingen waar studenten uit het Zuiden bij ons naar vragen, de internetverbinding.

De voorzitter, Bob Goudzwaard, besluit de discussie:

- * de punten uit het verhaal van Herman Noordegraaf werden ondersteund en het woord 'belijden' is toegevoegd. Tegelijk werd het begrip 'ontmoeting' regelmatig genoemd.
- * Er is geen duidelijke keus gemaakt tussen reformatie en transformatie. Bij de WARC is er sprake van een boomgaard van bloeiende samenlevingen en de Wereldraad spreekt over het jubeljaar waarin de armen toegang tot de bronnen krijgen.

10. Verslagen werkgroepen

a. Verslag werkgroep Gemeenten en Paroches in de Stephanuskapel

Geleid door Harm Dane, verslag Harm Dane

Hindernissen bij het aan de orde stellen van de thematiek

Een aantal mensen uit de gespreksgroep weten uit (lange) ervaring hoe moeilijk het is om het thema van de globalisering en de onrechtvaardige verdeling in de wereld op plaatselijke niveau aan de orde te stellen. Daarbij moet niet vergeten worden dat veel mensen hun handen vol hebben aan het reilen en zeilen van het eigen bestaan. Mensen hebben het druk en moeten verschillende levenssferen met elkaar zien te combineren, een hele organisatie. Voor velen komt daar de druk van werkloosheid, WAO-keuring en andere zaken bij. Veel mensen hebben gewoon hun handen vol om het eigen leven een beetje op orde te houden. Dat leidt ook tot verharding bij mensen, zo van: wij werken er hard voor, we leveren met ons werk en de opvoeding van de kinderen al een hele inspanning, val ons niet lastig. Begin daarom niet massief over de globalisering, want dat versterkt de onmachtgevoelens die mensen toch al hebben vanuit de eigen dagelijkse ervaringen.

Aanknopingspunten

Misschien kan aangeknoopt worden bij de vele keuzen die mensen dagelijks maken en de verbondenheid daarbij met mondiale verhoudingen. 'De supermarkt zit vol met ethische keuzen.' Ook de kleding die mensen kopen biedt een aanknopingspunt: de lange weg over de globe van grondstoffen en producten, de omstandigheden waaronder onze kleren gemaakt worden. Er wordt verteld van de goede ervaringen met consumentengroepen, kleine groepen in de kerkelijke gemeente om elkaar te helpen bij het maken van dagelijkse keuzen als kritische consument. In een gemeente bestaan er diverse van dergelijke groepen. Frequentie van samenkomst en werkwijze worden door de groepen zelf bepaald.

Door aan te knopen bij de concrete dagelijkse werkelijkheid van mensen is de kans echter ook groot geconfronteerd te worden met dilemma's en botsende loyaliteiten. Bij de sluiting van een fabriek, zo wordt verteld, wordt duidelijk dat daardoor een fabriek in Oost-Duitsland open blijft. Het is niet eenvoudig om tegelijk present te zijn voor de ontslagen werknemers ter plaatse en dankbaar te zijn voor de niet nog grotere werkloosheid in Oost-Duitsland.

Informatiemateriaal

Zorg voor toegankelijk informatiemateriaal. Mensen zitten doorgaans vast aan of in een bepaald wereldbeeld dat ze van alle kanten krijgen voorgeschoteld en hebben daarover hun mening klaar. Ze stellen geen vragen. Ook dat kan beschouwd worden als overlevingsstrategie in een hectisch bestaan. Geen wonder dat de mensen de 'milleniumdoelstellingen' niet kennen. Een dergelijk document moet vertaald worden naar wat de mensen bezighoudt. De meeste mensen zijn niet gewend moeilijke rapporten te lezen. In dit verband wordt gewezen op het boek van de Belg Sam Mampaay, dat in stripvorm de knelpunten van globalisering uit de doeken doet⁴⁶.

Accra

Vanuit de Protestantse kerk in België wordt verteld van een gemeentebijeenkomst naar aanleiding van de Accra-verklaring. Vanuit die bijeenkomst is op het bord van de leiding van de kerk het dringende verzoek gelegd om als leiding een oproep te doen aan alle gemeenten om bijeenkomsten te beleggen om de Accra-verklaring te bespreken. Als de leiding van de kerk niet het voortouw neemt en niet het goede voorbeeld geeft kan niet verwacht worden dat gemeenten de bezinning op Accra ter hand nemen.

Politieke veelkleurigheid

Bijzondere aandacht bij het organiseren van dergelijke bijeenkomsten in de plaatselijke gemeenten is de politieke veelkleurigheid. In elke kerkelijke gemeente is het politieke spectrum te vinden. Die verschillen veroorzaken huiver om politieke onderwerpen aan de orde te stellen. De oproep van Wies Houweling om de globalisering te laten beginnen met de eigen bureaus slaat de stap over dat de ontmoeting met anderen vaak in de eigen gemeente nog moet beginnen. Gelukkig zijn er goede methoden ontwikkeld om over heikele zaken het gesprek te voeren, zonder dat dat moet ontaarden in welles-nietes-geschreeuw, maar gericht op uitwisseling van argumenten en luisteren naar elkaar. Het verdient aanbeveling daarvoor te werken in kleine groepen.

Tips

Daarnaast is het zaak er aan te werken dat het thema globalisering steeds weer op de agenda komt.

- Dat kan bijvoorbeeld door gebruik te maken van gemeentevergaderingen en aan de kerkenraad te vragen na de pauze een inleiding te mogen houden.
- Zorg er voor dan ook concrete handelingsmodellen bij de hand te hebben, zoals het 2%-model van de WCC.
- Zoek in dit verband contact met andere kerken en organisaties en politieke partijen. Een deelraadslid van het CDA doet een klemmend beroep de lokale politici te blijven lastigvallen over het inzet voor gerechtigheid en duurzaamheid. Politici laten zich graag informeren door deskundige burgers. In dit verband wordt verteld van thema-avonden die door de plaatselijke Raad van Kerken worden georganiseerd in samenwerking met maatschappelijke organisaties en partijen. Over globalisering werden brieven geschreven naar alle fracties in de 2^e kamer, met afschriften naar de plaatselijke politiek en de plaatselijke pers. Tot nu toe hadden alleen SP en SGP gereageerd. Er valt binnen de kerk nog heel wat te leren over het bewerken van de politiek, het bespelen van de media, het organiseren van aandacht. Daarom is het zo belangrijk voor ogen te houden dat je met twee of drie mensen een heleboel kunt bereiken.
- Er wordt verteld van een succesvolle actie voor het verkrijgen van de vluchtelingenstatus voor een asielzoeker gezin in de eigen gemeente. Iedereen deed tenslotte mee, maar zonder de dragende kracht van twee mensen was het niet gelukt.

De wijsheid om je niet te fixeren op de grootte van de groep, op het aantal mensen dat actief is, wordt ondersteund vanuit de evangelicale traditie, waar de nadruk wordt gelegd op de persoonlijke keuze om Christus te volgen. Dat is een keuze die je niet maakt met het oog op het effect of het succes van je handelen, maar omdat je niet anders kunt. De eventuele doorwerking ervan is het werk van de Geest en dat hoeft je dus niet te benauwen. Dat neemt niet weg dat er ook strategisch nagedacht kan worden over ons handelen: met wie gaan we bondgenootschappen aan, wie mobiliseren we, hoe krijgen we aandacht, waar zijn politici gevoelig voor.

Concrete suggesties

Tenslotte nog enkele concrete suggesties.

- De eerste gaat terug op de ervaring met een 'home-team' waarin diverse disciplines (kruiswerk, maatschappelijk en cultureel werk, arts en) uit de zorgsector eens per maand bij elkaar kwamen om de stand van zaken door te spreken. Is het een idee om een 'global-team' te vormen in de eigen gemeente, waarin vanuit verschillende sectoren (andere kerken, organisaties, partijen) en disciplines eens per maand wordt besproken welke aanknopingspunten of initiatieven er mogelijk zijn om globalisering aan de orde te stellen in de eigen omgeving, om agenda's en antennes gelijk te zetten.
- De tweede suggestie betreft het organiseren van een gemeentedag waarop met informatie, wereldwinkel, spel, ontmoeting, markt, wereldmaaltijd de globalisering aan de orde kan worden gesteld.
- Ten derde: denk aan Oikocredit! Breng dat bij mensen onder de aandacht.

Jongeren

Er wordt kort stilgestaan bij de afwezigheid van jongeren. Ook zij hebben de handen vol met het dagelijkse bestaan op orde te brengen of te houden. Het is te eenvoudig om te stellen dat zij niet geïnteresseerd zijn, maar ze verdelen hun aandacht heel gericht. Op deelterreinen zijn zij vaak wel te mobiliseren. Mede daarom wordt gewezen op het belang dat ouderen zich blijven inzetten voor deze zaak. Zij hebben oog voor het brede perspectief van de mondiale verhoudingen, zij hebben ervaring, zij hebben vaak meer tijd. Laten zij de harp niet aan de wilgen hangen en de pijp niet aan Maarten geven!

b. Verslag werkgroep Gemeenten en Parochies in de Janshoek

Geleid door Jeanet Bierman, verslag Jeanet Bierman

Wat sprong eruit?

- De oproep van Wies Houweling: 'begin maar, ook als je maar met twee of drie bent'.

Ervaringen

- Ede: vanuit een oecumenische werkgroep Vorming en Toerusting komen dit najaar twee avonden: over de MDG's en over het WARC-rapport. Eerste avond: informatie; tweede avond: wie zijn wij hier en wat betekent dit voor ons?

- Halle: een biologische boer/tuinder met een zorgboerderij: dit past in de 40-dagentijd: kinderen bekend maken met de milieu- en voedselproblematiek en biologische landbouw onder de aandacht brengen; en ook de 6%-actie van KiA. In Halle bestaat een werkgroep 'Oecumene wereldwijd' om van elkaar te leren. Dat wordt in Halle concreet gemaakt. Er een perspectief aan verbinden, bijvoorbeeld door een windmolenproject, biologische landbouw. Dan laat je concreet zien hoe je er mee handelen kunt. Vorig jaar in de 40-dagentijd: elke week een werelddeel aan de orde, in kerkdienst, en iets laten zien van wereldhandel en daar ook voedsel van de biologische boerderij verkopen.
- Texel: heeft een project van KiA gevolgd over globalisering.

Discussie over:

- landbouwmethoden: hoe mensen 'gedwongen' worden om mee te doen met een grootschalige aanpak;
- reformisme of transformisme: Je kunt het systeem bevechten door er in te leren werken. Er is ervaringskennis van biologische boeren hier en die kan elders gebruikt worden;
- er zijn veel initiatieven te vinden via 'kerk en landbouw', via www.idee-en-kerk.nl en www.oproepnaar.deherberg.nl

Hoe nu verder?

- Informatie over rentevrij investeren: CMN (Citizen MultiNationals): consumenten brengen rentevrij geld in en financieren daarmee rentevrij ondernemingen. Zit in Vorden en in Culemborg. Vrouwenorganisaties in Afrika kennen dat al lang. Het staat haaks op het bestaande systeem.
- Jaar van het microkrediet.
- COSSEN hebben allerlei acties voor lokale projecten. 'Verhalen van ver': mensen die willen vertellen over waar zij vandaan komen.
- Landelijke organisatie groep/denktank: dat zou Oikos willen.

Hoe pak je het aan in een kerkelijke gemeente waar dit niet leeft?

- via ZWO-groep en diakonie
- kijk eens goed rond naar deskundigen in de gemeente: andere disciplines erbij betrekken.
- op Texel: via eigen radio, huis-aan-huisbladen mensen oproepen en bondgenoten zoeken. Leverde boeiende avond over landbouw op.
- gevraagd wordt om een handleiding om de tekst van Accra in de gemeente aan de orde te stellen
- niet alleen met moslims en boeddhisten praten, maar ook met joden. Hebben veel in te brengen op dit punt: tzedaka.

c. Verslag werkgroep Gemeenten en Parochies in kamer 104 Drift 21

Geleid door Amédée Daran Scharten, verslag Tia Beerman, Amédée Daran Scharten

Reactie op het ochtendprogramma

Er wordt nog een aantal onderwerpen genoemd, die bij de behandeling van het thema 'globalisering' betrokken zouden moeten komen. Deze onderwerpen worden, gezien de beperkte tijd, slechts aangeduid, zonder discussie.

- Mensenrechten en Religie (van Zanten, parochie Arnhem)
- Armoede als toevalligheid ('collateral damage': Bush), of als gevolg van globalisering; welke keuze maak je t.a.v. het kapitalisme? (Somsen, Apeldoorn)
- Overbevolking & overconsumptie (Vlasblom, Leiden)
- Handreiking naar predikanten om moed te verzamelen om hierover te durven preken (Vos, Papendrecht)

Discussie

De tijd wordt vooral besteed aan het uitwisselen van ervaringen, gedachten, suggesties m.b.t. de vraag hoe we dit thema bespreekbaar kunnen maken op het grondvlak van de kerkelijke gemeente/parochie.

Daaraan blijkt grote behoefte. Vooral aan handvatten, zonder te moraliseren, maar vooral ook om te motiveren.

In het volgende wordt korthedshalve weergegeven wat hierover in de groep gezegd is.

- In Arnhem is men al 25 jaar bezig om eenmaal per maand mee te doen aan de brievenactie van Amnesty International. Langzamerhand is dit gaan behoren tot het normale gebeuren. De pastor

brengt in de dienst informatie over de personen om wie het gaat en nodigt daarna parochianen uit om mee te doen met de schrijfactie. Men is nu van plan om op basis hiervan de sociale en economische situatie en de mensenrechten van mensen om wie het gaat aan de orde te stellen.

- Betrokkenheid van de gemeente/parochie werkt het beste als je ervoor kunt zorgen dat bij je verhalen ook een 'gezicht' getoond kan worden, zodat 'globalisering' ook werkelijk een gezicht krijgt. Je moet dus proberen contacten te leggen, die weer de basis voor het gesprek in de eigen gemeente kunnen vormen.
- In Antwerpen staat de kerk open voor de allochtone medemens (vluchtelingen); dat brengt de 'globalisering' heel dichtbij, zo is de ervaring aldaar. Het is de ontmoeting die het doet en die ontmoeting gaat via eten en drinken. Men is ook in Accra geweest en heeft een partnergemeente in Zuid-Afrika. Maar ook het partnerschap met gemeenten in Nederland is belangrijk.
- In Apeldoorn probeert men aan te sluiten bij het nog enigszins agrarische karakter van de gemeente (Zuid).
Men is begonnen om t.g.v. de jaarlijkse Bid- en Dankdag de vraag te stellen: als wij die 'dagen' hebben wat zou men dan aan de andere kant van de wereld te bidden en/of te danken hebben? En omgekeerd: als men ver weg die 'dagen' viert, wat zouden wij hier dan te bidden en/of te danken hebben?
- In Huizen heeft men Oikocredit als uitgangspunt genomen voor een actie. De ervaring was dat op de informatiebijeenkomst vrijwel niemand kwam, maar als er iets 'gedaan' moest worden dan zijn mensen wel te porren.
- In Den Haag heeft men, i.s.m. o.a. Wageningen, onderzoek gedaan de positie van de z.g. 'witte illegalen' en hun positie in onze samenleving. Zo kwam men de keten 'illegalen - tuinbouw - supermarkt - consument' op het spoor men als gemeenschappelijk het feit dat het gedrag van alle vier sectoren bepaald wordt door dezelfde druk/macht van de globalisering. De illegalen zijn voor de tuinbouw het meest aantrekkelijk, de supermarkt zoekt naar het grootste concurrentievoordeel en de consument.... Inmiddels heeft men de vakbonden ingeschakeld om de schrijnende situatie aan de orde te stellen.
- In Ter Aar lukte het maar niet om mensen te mobiliseren in de gemeente. De vrouwengroep heeft toen besloten om vrouwen persoonlijk (telefonisch) te attenderen op het aanbod van een programma en hen persoonlijk uitgenodigd. Dat hielp.
- Vraag van Bouwman (Kerkinactie): hoeveel gemeenten hebben meegedaan met het thema van de Veertigdagentijd? Hier en daar is er wat mee gedaan, in de vorm van de spaaractie, een lied in de dienst, kindernevendienst. In Koog/Zaandijk gaat men in het najaar met dit thema aan de gang. Met OIKOS afspraak gemaakt om in de Diaconie een inleiding te houden over 'globalisering'; verder staat een aantal activiteiten (kerkdienst, catechese, toerusting, informatiebijeenkomst in bestaande groepen, enz.) op het programma.

d. Verslag werkgroep Theologie in de Kapittelkamer

Geleid door Alle Hoekema, verslag Alle Hoekema

Technologie

Een veehouder uit het noorden des lands miste op de dag het hele complex van technologie. Daar ging de groep uitvoerig op in en het had meerdere aspecten, bleek in de discussie:

- wie vraagt er om dat we hier kiwi's uit Nieuw Zeeland moeten importeren en dat de boeren melkrobots moeten aanschaffen?
- Maar ook: 90% van de technologie komt ten goede aan het westen.
- Anderzijds: vaak gaan ontwikkelingswerkers naar de derde wereld met westerse concepten van technologie in hun hoofd, die vervolgens onmogelijk te realiseren zijn. Dus: je moet beginnen met aandacht voor onderwijs in zulke landen (ook dat had men gemist).
- Tegelijk stelde de vertegenwoordiger van x-y, dat de technologie ook tegen onszelf gaat werken. Een ecotax is nodig etc. Bovendien (dezelfde deelnemer), in Azië staat gemeenschapszin, en verstandig gebruik van milieu en hergebruik van alle mogelijke materialen veel hoger dan bij ons; daar kunnen we in het westen veel van leren.
- Weer een andere vraag was: wie kan de technologie nog sturen? Het moet mogelijk zijn, aldus een deelnemer (die verwees naar een boekje van het MCKS).
- Maar, we hebben het vandaag ook niet gehad over de zeer specifieke technologie van genenmutatie e.d.. Zullen we over een paar generaties nog wel hetzelfde type mens hebben? Of zal de mens zelf onherstelbaar veranderd zijn? En hoort het niet tot de status confessionis dat we op dit punt waakzaam zijn?
- Meerderen deelden de gedachte dat de technologie momenteel geheel gebaseerd is op de gedachte van economische groei. M.a.w.: het alternatief (transformatie dus) komt veel te weinig

aan bod. Misschien is de export van deze technologie naar niet-westerse landen ook een zaak van hybride van de westerse mens.

- Overigens werd ook door een deelnemer de vraag gesteld of we binnen de kerk niet teveel angst voor technologie hebben.

2. Bijbel verbinden met macroproblematiek

Een predikant stelde, dat het eigenlijk vandaag om eschatologische, ja zelfs apocalyptische noties ging. In de theologie moeten we de (God van) de bijbel verbinden met de hier ter tafel gebrachte macroproblematiek. Maar tegelijk blijkt de gemeente nog heel weinig te weten van alles. Een missionair predikante uit Rotterdam stelde: in mijn wijk is ontzettend veel armoede en werkloosheid; de wijk wordt bijna een ghetto. Maar in de wijk naast de onze weten ze niets van onze problemen of willen ze er niets van weten. Kennis nemen van je burens is dus globalisatie (cf. de opmerking van Wies van Houwelingen). In die arme wijk loopt overigens jeugd- en jongerenwerk als een trein.

3. Uitwisseling

Een predikant uit Drenthe gaf als voorbeeld van uitwisseling: zijn jeugd gaat elk jaar een keer naar de Oranjekerk in Amsterdam. Dan leren ze werkelijk waarom het gaat in kerk en samenleving. Dat riep weer de vraag op of de huidige vormen van catechese wel voldoen. Je kunt veel beter via kampen en uitwisselingsprojecten de jeugd interesseren.

4. Vermoeidheid in de kerken?

Sommigen refereerden aan de vermoeidheid binnen de gemeente (zoals Theo Witvliet ook deed). Ze misten leiding van de top van de kerk en vonden dat het hele SoW/PKN proces elk stimuleren had geblokkeerd (gelukkig waren er anderen, die net als ikzelf wat positiever dachten, en zeiden: we raken juist weer over die collectieve vermoeidheid heen - zie deze dag). Maar de vermoeidheid in de gemeente blokkeerde ook actuele prediking: ontwikkelingszaken, IKV e.d. kunnen nauwelijks genoemd worden. We hebben prediking nodig waarin de zaken die vandaag besproken zijn weer volop aan de orde mogen en kunnen komen. Bovendien, predikanten ontberen voldoende analytische kennis van de context [m.i. ook een ander type prediking: werkelijk dialogisch! maar dit is niet ter sprake gekomen].

5. Derde Wereld ervaring theologen

Docenten en theologische hoogleraren zouden zelf een derde wereld ervaring moeten hebben. [Ik heb toegelicht dat je dienaangaande alleen eisen zou kunnen stellen aan kerkelijke docenten]. Maar dat vond toch niet iedereen nodig. Ook zou een uitwisselingsstage, hetzij in een oude stadswijk of in de derde wereld, verplicht moeten worden voor theologiestudenten, zeker nu, anders dan in de jaren zeventig (waar velen toch wel een beetje nostalgisch naar teruggrepen) geen tijd meer hebt om naast je studie allerlei maatschappelijke dingen te doen. [ik beaam persoonlijk heel graag de noodzaak van een verplichte stage in een derde wereldland; je kunt zo'n uitwisseling overigens ook verplicht onderdeel laten zijn van de nascholing/bijbscholing van predikanten].

6. Internationaal recht

Een belangrijk punt (dat ook in het forum aan de orde was geweest): we ontberen kennis van het juridische denken. Een maatschappelijk beraad is nodig waar de verschillende disciplines aan deelnemen. Het internationale recht is steeds belangrijker. Milieurecht, maar ook werd gesteld door een deelnemer, de juridische vraag: van wie is eigenlijk de grond? Is Australië van de aboriginals of niet? Van wie is de olie onder de grond? En in dit verband werd gesteld: de kerk moet zich veel duidelijker dan tot nu toe bewegen binnen het publieke domein. We zouden elk jaar moeten vragen: hoe ver zijn jullie als regering met de development code e.d. Maar we weten niet hoe we dat doen moeten.

7. Herdruk goede boeken

Tenslotte een vraag van iemand: de herdruk van het boekje van Roelf Haan is heel nuttig. Er zou op dezelfde manier een geactualiseerde herdruk moeten komen van het hele kleine boekje van Henk Koetsier, Kleine Katechismus van de ontwikkelingssamenwerking.

e. Verslag werkgroep Theologie in de Zuiderkapel

Geleid door Hans Schraevesande; impressies door Hans Schraevesande

Omdat er in de groep niemand vanuit een theologische opleiding aanwezig was, ging het gesprek

meer over de relatie van globalisering tot de theologie in het algemeen en in relatie tot de praktijk van kerk en geloof.

Wat betreft de opleidingen werd de wenselijkheid naar voren gebracht om meer stages, trainingen en exposures in relatie tot maatschappelijke vragen in te bouwen. Zo zou ook de theologische theorievorming weer nieuwe impulsen kunnen krijgen.

Er werd gesuggereerd om bijvoorbeeld groepen boeren in Nederland en in het Zuiden die beiden onder globaliseringseffecten te lijden hebben, met elkaar in contact te brengen. Daarbij werd opgemerkt dat die gezamenlijke belangen niet altijd gemakkelijk te definiëren zijn en zorgvuldige analyse verdienen.

Er was een breed gedeeld onbehagen ten aanzien van brede concepten en theologieën die in een recent verleden nog richting gaven aan het nadenken over theologie, samenleving en economie. Genoemd werden de bevrijdingstheologie en het conciliair proces (de eenheid van gerechtigheid, vrede en heil van de schepping). Wanneer wij mensen echt willen bereiken met de vragen die uit de globalisering voortkomen en waar iedereen mee te maken heeft, zullen we directer moeten aansluiten bij de dagelijkse leefwereld van de mensen en de problemen die zij daarin tegen komen. Van daaruit kan dan het inzicht groeien in de noodzakelijke veranderingsprocessen en andere economische paradigma's dan de huidige gangbare.

Binnen de kerken worden de sociaal – economische vragen de laatste jaren steeds meer ontweken en lijkt het thema spiritualiteit dominant geworden. Het zal er op moeten aankomen om deze nieuwe vormen van spiritualiteit te verbinden met maatschappelijk engagement of eventueel ook de theologische confrontatie er mee aan te gaan. Ook het besef dat de kerk wereldwijd leeft en verantwoordelijkheid voor elkaar oproept moet bepalend zijn voor de bijdragen vanuit de kerken aan het debat over globalisering.

f. verslag van de werkgroep Theologie in zaal 006 Drift 21

Geleid door Bram Grandia; verslag door Christiaan Hogenhuis

De taak van de theologie: ontmaskeren

De centrale vraag die op tafel wordt gelegd is: wat is de taak van de theologie t.o.v. het proces van globalisering?

Genoemd worden: het ontmaskeren van de geloofswoorden waarmee over globalisering wordt gesproken. Er is immers sprake van een geloóf in de zegeningen van de markt, liberalisering e.d. En: het doorbreken van de vanzelfsprekendheden van de globaliseringsrhetoriek. Ook de Accra confessie spreekt van het neoliberale geloof en duidt het aan als imperium dat alle domeinen van het leven overheerst. Ook wordt gezegd: de hoofdtaak van de theologie is te reflecteren op wat we nu eigenlijk geloven. In dat verband moeten we erop wijzen dat er vaak sprake is van double think (1984): tegengestelde dingen beide voor waar houden. We zeggen bijvoorbeeld dat alle mensen voor God gelijkwaardig zijn. En tegelijk stellen we ons geloof in een bestel dat beweert dat het mensen geeft wat zij verdienen, terwijl wat mensen ontvangen wel erg sterk uiteenloopt. En we beweren dat God alle mensen even lief heeft, ook de toekomstige generaties. Maar tegelijk geloven we in een economisch systeem dat een rentevoet van 3-10% hanteert en daarmee de toekomst 'disconteert'. Eén van de aanwezigen voegt hier uit eigen ervaring als burger, kerklid én medewerker van Shell aan toe: We leven vaak in een soort schizofrenie: privé praten we over delen en handelen we daar zelfs nog wel naar, maar in de werkkring is het leidende principe eerder stelen.

Zwart-wit?

Hier wordt tegen in gebracht: al jarenlang spreken we dezelfde taal van het ontmaskeren van de machten. Kennelijk komt dat niet over, want we zijn niet veel verder gekomen. Deze groep mensen hier kom ik al 20 jaar tegen. Laten we liever de waarachtigheid van onze eigen rollen onder de loep nemen. Spring in op de discussie over transformatie versus reformatie (Aruna). Ook in kleine dingen in je eigen omgeving en dagelijks handelen kunt je veranderen. Een ander haakt daar op in: er wordt teveel zwart-wit gesproken. Globalisering is iets fouts, westers, demonisch. De slachtoffers zijn zij, etc. Zo kunnen we niet verder. Dan heb je als theoloog geen functie. Laat ook de positieve kanten van globalisering zien. Niet alleen die van de ontmoeting tussen culturen, wat een aspect van globalisering is, maar ook die van handel met wederzijds voordeel e.d.

Ons eigen verhaal inbrengen

Iemand brengt nog een ander perspectief in: Van globalisering worden niet alleen mensen in het zuiden slachtoffer. Wij worden ook zelf geglobaliseerd. Daarom mogen wij ook ons eigen verhaal inbrengen, ertegenover stellen. Gewezen wordt op de taal die op ons afkomt; van concurrentie, supermarkten die elkaar doodconcurreren, de wijze waarop over illegalen wordt gesproken etc.

Wij worden zelf onderdrukt door onze eigen regering. We zouden Balkenende en Bot om de oren moeten slaan met de Accra verklaring. Daar moeten we misschien nog een beetje aan wennen, want veel kerkmensen zijn nog steeds CDA-lid of -kiezer, terwijl het CDA voorop loopt in dat concurrentiedenken. Ook wordt opgemerkt dat 3/5 van de 'economische arbeid' informeel is: de grijze economie, de inzet van illegalen etc. Die zijn ook slachtoffer. En dat moeten we zichtbaar maken.

Vormgeving: Loesje theologie

De suggestie wordt gedaan van een andere vormgeving van de kritiek: breng de kritiek en de tegenstrijdigheden in het verhaal van de globalisering spottender in beeld. De vraag is natuurlijk of theologen dat moeten doen. Er zijn kunstenaars die dat doen, en dat werkt vaak veel beter. Maar misschien hebben we wel 'Loesje theologie' nodig.

Contextueel bemiddelen tussen lokaal en globaal

Iemand wijst erop dat het moeilijk is het lokale met het globale verhaal te verbinden. De gevolgen van globalisering doen zich altijd (ook) lokaal voor, maar de oplossingen zijn niet (alleen) in het lokale te vinden. Op het maken van die verbinding zouden theologen zich moeten toeleggen, zoals ook Herman Noordegraaf aangaf. Maar hoe?

Een element is dat we de vragen van het diakonaat en het missionair bezig zijn in het klein en in het groot niet van elkaar scheiden. Het gemeenschappelijke daaraan (de verbinding) zit in het werken aan gerechtigheid. Simpel gezegd: als je met je buurvrouw niet goed kunt spreken, kun je ook wel ophouden over globalisering te spreken.

Iemand wijst er dan op dat de modellen van commitment er eigenlijk wel zijn. Denk aan Oikocredit. Maar de besluitvormers doen daar niets mee. En zelfs vanuit de kerken wordt er weinig steun aan gegeven. Er zijn maar weinig kerkmensen die participeren in Oikocredit.

Volgens de Accra verklaring moeten we nu werken aan een bredere theologische onderbouwing van de kritiek op globalisering. Mensen zijn niet gewend de bijbel onder dat teken te lezen. Daarvoor moeten de theologen handvatten bieden, laten zien hoe dat zich vertaalt naar het dagelijks leven van mensen. Zie bijvoorbeeld het werk van Duchrow. Begin je zo niet weer aan de verkeerde kant, vraagt een ander. Het aantrekkelijke van de bijdrage van Wies Houweling was dat zij een poging doet eerst aan te sluiten bij de dagelijkse ervaring van mensen in haar gemeente en dan probeert duidelijk te maken hoe globalisering dáárin al haar effecten heeft. Op basis daarvan kun je bij mensen lokaal interesse wekken voor het globale verhaal van de globalisering.

Het mooie van de bijdrage van Wies is dat zij het werk weer in de kerk brengt. Vergelijk de werkzaamheden van het vroegere MCKS.

Hier stuiten we op methodologische vragen van de theologie. In hoeverre moet theologie contextueel beginnen? Daar zit eerder het probleem. We hebben geen nieuwe dogmatiek nodig (zoals deze spreker de Accra verklaring leek te interpreteren), maar meer contextueel werk.

Een ander wees er echter op dat er áchter de Accra verklaring een heleboel bruikbaar, prachtig, contextueel materiaal zit. Haal dat weer boven tafel.

Opgemerkt wordt: de taak van de theologie zou je kunnen omschrijven als het bemiddelen van de bijbelse gerechtigheid zowel naar de globale problemen als naar het dagelijks leven, met het doel de realiteit ten positieve te keren.

Iemand anders: Het is daarvoor nuttig dat juist theologen in de praktische situaties aanwezig zijn, omdat dit een andere invalshoek en blikrichting oplevert dan die van bijv. een econoom.

Reactie: maar het bemiddelen (bruggen slaan, vertalen) kan alleen slagen op basis van goed luisteren naar de verhalen van mensen uit de praktijk.

Strategie: exposure en voortdurende druk op theologische faculteiten

Maar hoe krijgen we dit op de agenda van theologische faculteiten? Via welke discipline? Studenten zouden daarop veel invloed kunnen uitoefenen. Maar die zijn hier vandaag niet. Iemand oppert daarop dat we meer moeten werken met exposure trainingen. Iemand van de aanwezigen wijst erop dat dat in de theologische opleidingen ook wel gebeurt: bezoeken aan de VS, aan bevrijdingstheologen e.d.

Een ander concludeert dat als we deze thematiek op de agenda van de theologische faculteiten willen krijgen er continu druk moet worden uitgeoefend door een groep die zich hierop toelegt, bijvoorbeeld vanuit een organisatie als Oikos.

11. Evaluatie door de deelnemers

Aan alle deelnemers is een evaluatieformulier uitgereikt. Daarvan kwamen er 120 ingevuld terug. Hieruit de belangrijkste uitkomsten en enkele saillante opmerkingen.

Algemeen oordeel over de conferentie

40% van de deelnemers was zeer tevreden

50 % was tevreden

3 deelnemers waren ontevreden en 1 deelnemer was zeer ontevreden.

80% verklaarde nieuwe inzichten opgedaan te hebben, 10% had dat niet gedaan.

Daarover werd onder andere gezegd: het was bemoedigend met zovelen te zijn, het was goed dat de dingen in een kader gezet werden. Maar de meningen lopen hierover te zeer uiteen om een algemeen oordeel te vellen. Op twee deelnemers na vonden de deelnemers de dag zinvol.

Hoe was U op de hoogte geraakt van de conferentie?

60% had een persoonlijke uitnodiging ontvangen; de rest van het beeld is zeer divers.

Over de organisatie van de conferentie

70% van de deelnemers was zeer tevreden over de organisatie;

30% was tevreden;

2 deelnemers waren ontevreden.

Over de sprekers en inleidingen

30% was daarover zeer tevreden

65% tevreden

en 5% ontevreden.

Uit de hierbij gemaakte opmerkingen is geen algemeen beeld te destilleren: de waarderingen voor de sprekers lopen uiteen. Verschillende mensen hadden graag het verhaal van Van de Klundert erbij gehad (bewust -maar kennelijk niet terecht- achteraf pas uitgedeeld) omdat het vrij technisch en puntig was. Men stelde het op prijs de teksten op papier te krijgen.

Over de forumdiscussie

20% van de deelnemers was zeer tevreden, zowel over de sprekers als over de inhoud van de discussie; 60 % was tevreden en 10% ontevreden. 10% vulde deze rubriek niet in. De waardering voor de voorzitter was groot.

Enkele malen werd gewezen op de onbalans tussen de tijd voor de forumleden en voor de inbreng uit de zaal en op het beperkte tijd die het forum gegund was, alsmede het late tijdstip van de dag.

Over de werkgroepen

Veel mensen gingen al weg vóór de werkgroepen; voor sommigen was het toen ook wel welletjes: ze vonden dat ze wel heel veel over zich heen hadden gekregen. Een volle dag. Verschillende mensen vonden dat er te weinig tijd was voor de werkgroepen. De waardering van de werkgroepen: 7 mensen waren zeer tevreden, 45 tevreden en 11 ontevreden.

Suggesties voor andere onderwerpen

- * Toespitsen op concrete problemen: Lissabon, milieu, armoede bestrijding wereldwijd
- * Over dit onderwerp een conferentie houden met migranten
- * Interreligieuze dialoog over globalisering om gezamenlijke belangen/waarden ten opzichte van het neoliberalisme te inventariseren
- * Dit aan de jeugd voorleggen
- * Oikocredit promoten.
- * Specifieke onderdelen van de globalisering bv een van de thema's van de millenniumdoelen
- * Globalisering en cultuur
- * De oorzaken van terrorisme ipv deze afschuwelijke bestrijding ervan.
- * Basis inkomen om ongeschoolde een goed leven te bezorgen.
- * Millenium Ecosystem Assessment.
- * Aanscherpen van thema's van vandaag. B.V. bijstand, transformeren van het economisch stelsel
- * Economie van het genoeg
- * Consumeerder-Consuminderen
- * Analyse: waarom hebben westerse mensen zo'n behoefte aan consumeren

- * De functie van de technologie en hoe daar door allerlei groepen over gedacht wordt in binnen en buitenland.
- * Koppeling theorie en praktijk.
- * De identiteit van de kerk.
- * Over de kernvraag van Wies Houweling: hoe mobiliseer je de gemeente?
- * Analyse van het economische jargon cq geloof
- * De economisering van de kerk zelf.
- * Christelijk consumptie gedrag.
- * Hoe organiseert Oikos op belangen van mensen zelf?
- * Probeer meer met Oost-Europa te doen, bijvoorbeeld via Stichting Roemenie Beraad Nederland.
- * Globalisering, specifiek toegepast op bijv. landbouw, voedsel, maaltijd, (gast)arbeid en contextuele theologie.

Andere suggesties en tips

- * Dit onderwerp uitwerken met jeugdorganisaties van de kerken
- * bijbels studiemateriaal maken over deze thematiek
- * Voortaan meer ervaringsverhalen
- * Voortaan meer vrouwen als sprekers
- * Een lijstje maken met voorbeelden waar globalisering ons plaatselijk raakt
- * Organiseer tevens in samenwerking met Hydepark korte cursussen over deze problematiek voor gemeentepredikanten en pastors.
- * Deze geluiden moeten ook in kerkdienst/preek doorklinken.
- * Gebed voor de maaltijd om dank voor het voedsel tot uitdrukking te brengen.
- * Misschien beter kleinere samenkomsten van gelijksoortige mensen, studenten, predikanten, diakenen, welzijnswerkers enz.. Massabijeenkomsten zijn uit.
- * Ik miste een vrolijke noot een schildering van een lonkend visioen, zeg maar.
- * We waren ook als kerk bij elkaar. Een liturgisch moment was op zijn plaats geweest en zeker een verrijking. Dat brengt het visioen ook tot leven!
- * Die muziek tussendoor, vooral omdat het live was- erg fijn.
- * Samenstellen van een werkboek voor in de gemeente.
- * Meer visualiseren.

Verschillende deelnemers drongen aan op een vervolgonferentie die meer toegespitst zou zijn op de agenda en mogelijkheden van gemeenten en parochies en vroegen om ondersteuning voor plaatselijke kerkelijke groepen.

Beschaamd nam Oikos kennis van de kritiek dat niet duidelijk was of er Max Havelaar koffie en eco-fruit was; door alle drukte en doordat de catering in de Janskerk was uitbesteed, is dit punt Oikos ontschoten: een leerpunt voor de toekomst.

12. De millenniumdoelen

In 2000 hebben regeringsleiders van 189 landen een belofte gedaan: vóór 2015 moet de armoede op de wereld gehalveerd zijn. Deze belofte is vertaald in acht afspraken, opgesteld door de Verenigde Naties. Dit zijn de millenniumdoelen. De inhoud van de doelen is niet nieuw. Wel staat voor het eerst zwart op wit wat de resultaten moeten zijn en op welke termijn. Elke algemene doelstelling kent een of meer specifieke doelstellingen, meestal met als streefdatum 2015, waarbij 1990 als referentiedatum geldt. Nooit eerder zetten zoveel regeringsleiders onder een dergelijke doelstelling hun handtekening.

In Nederland is een platform opgezet dat zich inzet voor het behalen van de millenniumdoelstellingen. Alle aangesloten organisaties ontplooiën gezamenlijk en ieder in hun eigen achterban activiteiten. Het secretariaat van de campagne bevindt zich bij Oikos. Zie voor de campagne de website: www.maakhetwaar.nl.

1. Uitbanning van extreme armoede en honger: het aantal mensen dat in extreme armoede leeft, moet in 2015 tenminste tot de helft zijn teruggebracht ten opzichte van 1990.
2. Realisering van universeel basisonderwijs: in 2015 moeten alle kinderen, zowel meisjes als jongens, in alle landen basisonderwijs volgen.
3. Bevordering van gendergelijkheid en empowerment van vrouwen: gendergelijkheid en empowerment van vrouwen moet worden gerealiseerd, onder meer door gelijke participatie van jongens en meisjes in het onderwijs te realiseren vóór 2005.
4. Vermindering van kindersterfte: de sterftecijfers van kinderen onder de 5 jaar moeten in 2015 in elk ontwikkelingsland zijn teruggedrongen met tweederde ten opzichte van 1990.
5. Verbetering van gezondheid van moeders: het niveau van moedersterfte moet in 2015 in elk ontwikkelingsland zijn teruggedrongen met driekwart ten opzichte van 1990.
6. Bestrijding van hiv/aids, malaria en andere ziekten: vóór het jaar 2015 zal een halt worden toegeroepen aan de verspreiding van hiv/aids, malaria en andere ziekten.
7. Waarborging van duurzame leefomgeving: waarborgen van een duurzaam milieu vóór 2015 door het integreren van duurzame ontwikkeling in nationaal beleid en programma's, het keren van het verlies van natuurlijke hulpbronnen en halvering van het aantal mensen zonder toegang tot veilig drinkwater. Voor 2020 moeten de levensomstandigheden van tenminste 140 miljoen bewoners van krottenwijken aanzienlijk zijn verbeterd.
8. Ontwikkeling van een mondiale partnership voor ontwikkeling: er worden afspraken gemaakt over goed bestuur, de ontwikkeling van een open en eerlijk handels- en financieel stelsel, een oplossing voor het schuldenvraagstuk, meer en betere hulp en een aantal andere doelstellingen als het bevorderen van werkgelegenheid voor jongeren en de overdracht van nieuwe technologieën.

13. Over Oikos

Oikos

Anders denken, anders doen

Oikos is een oecumenische organisatie die opkomt voor mensen in het Zuiden door bij te dragen aan veranderingen in Nederland. Een ontwikkelingsorganisatie in het Noorden dus.

Oikos wil mensen in Nederland kennis laten maken met het leven van mensen in ontwikkelingslanden en met dat van migranten in Nederland. In haar projecten laat Oikos steeds zien welke invloed ons leven heeft op dat van hen aan de 'andere kant' van de wereld en omgekeerd. Door kerken en individuen mogelijkheden te bieden om hun handelen te veranderen, hoopt Oikos de verhoudingen tussen Noord en Zuid te verbeteren.

Oikos gaat verder dan kennisoverdracht. Het gaat erom mensen deelgenoot te maken van een gezamenlijke wereld. Anders denken, anders doen - dat is Oikos.

Het werk van Oikos wordt financieel mogelijk gemaakt door zeven kerkgenootschappen die in het bestuur van Oikos vertegenwoordigd zijn, door de Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame ontwikkeling (NCDO) en door subsidies van tal van andere kerkelijke en maatschappelijke organisaties. Daaronder is ook de Stichting Vrienden van Oikos die al vanaf de oprichting Oikos financieel steunt (giro 2324411 t.n.v. Stichting Vrienden van Oikos, Utrecht).

Oikos heeft een staf van ongeveer 20 mensen, en kan in het werk een beroep doen op een groep enthousiaste vrijwilligers. Oikos biedt onderdak aan het secretariaat van de schuldcampagne Jubilee Nederland en van het Nederlands Millenniumdoelen Platform en huisvest de Werkgroep Kerk en Milieu van de Raad van Kerken.

Oikos heeft medewerkers voor onderzoek en voor educatie. Zij voeren in opdracht van derden (vooral kerken en kerkelijke organisaties) projecten uit. Hun werk valt meestal onder de volgende thema's:

- internationale (financiële) verhoudingen, zoals de schuldenproblematiek en globalisering
- milieu en ontwikkeling, zoals klimaatverandering en energiebesparing
- globalisering en identiteit, zoals migratie en de relatie tussen religie en ontwikkeling.

Oikos publiceert over deze en andere onderwerpen rapporten en brochures, produceert voorlichtings- en gespreksmateriaal, verzorgt inleidingen en organiseert bijeenkomsten.

Oikos ontplooit ook een reeks activiteiten speciaal gericht op jongeren onder de naam oikosXplore.

Oikos Nieuws is een kwartaalblad dat bericht over het werk van Oikos. Vrienden van Oikos ontvangen het blad gratis, en overige abonnees worden één maal per jaar gevraagd een vrijwillige bijdrage te geven.

Voor meer informatie:

Oikos

Postbus 19150

3501 DD Utrecht

tel. 030-2361500

www.stichtingoikos.nl

oikos@stichtingoikos.nl

Noten

Hoofdstuk 3

- ¹ Het voorbereidingsdocument is opgesteld door Greetje Witte-Rang (Oikos) en verscheen onder de verantwoordelijkheid van Oikos.
- ² Deze paragraaf is gebaseerd op een hoofdstuk uit het nog te verschijnen boek 'Uitsluitend participatie' door Greetje Witte-Rang en Hielke Wolters, Oikos.
- ³ In: IMF Annual Report 1997
- ⁴ In: World Development Report 1999/2000, p.173
- ⁵ In: Wil F.C.M. Derkse, Jan M. van der Lans en Stefan J.M. Waanders (ed.): *In Quest of Humanity in a Globalising World*, Leende, 2000
- ⁶ Manuel Castells: *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford. Volume I: The Rise of the Network Society (1996); Volume II: The Power of Identity (1997); Volume III: End of Millennium (1998)
- ⁷ In: *NRC*, 8 november 1997
- ⁸ Zie: Herman Noordegraaf e.a., *De moderne economie als Juggernaut. Het debat over theologie en economie*, Kampen 1979, waarin belangrijke bijdragen aan het congres (van 1 november 1996) zijn opgenomen. De uiteenzetting over het begrip 'Juggernaut' is ontleend aan de inleiding van dit boek.
- ⁹ Bob Goudzwaard and Julio de Santa Ana, 'Globalisation And Modernity' in Ninan Koshy, ed., *Globalisation: The Imperial Thrust of Modernity*, Vikas Adhyayam Kendra (Mumbai, 2002).
- ¹⁰ TINA is door de afdeling Planning van Shell ontwikkeld in de jaren '90 in het kader van scenariostudies. In een gesprek tussen de Raad van Kerken en Shell op 15 januari 1997 legde iemand van Shell uit dat Shell aanneemt dat de trends die het economisch krachtenveld bepalen (globalisering, technologische vernieuwing en liberalisering van markten en politiek) onontkoombaar zijn. 'Dat betekent in feite: geloof in spelregels van de vrije markt'. Uit: *Arbeidsparticipatie tussen idealen en praktijk, een gesprek tussen de Raad van Kerken en Shell over arbeidsparticipatie*, Kerk en Wereld, Driebergen 1997 (archief Oikos)
- ¹¹ De tekst van de verklaring 'Covenanting for Justice in the Economy and the Earth' is in de Nederlandse vertaling te vinden op de website van Oikos (www.stichtingoikos.nl) en in het Engels op www.warc.ch.
- ¹² De tekst van deze brieven (en van andere documenten van deze consultatie) is te vinden op de website van Oikos, www.stichtingoikos.nl.
- ¹³ Voor deze paragraaf is gebruik gemaakt van de tekst 'Economic Globalization in Christian perspective; a brief glance at Catholic Social Teaching' geschreven door Dr.Piet Terhal voor de Soesterbergconferentie; de Postsynodale Apostolische Exhortatie 'Ecclesia in America', opgenomen in 1-2-1, Kerkelijke Documentatie, december 2000, de toespraak 'Globalisering en sociale gerechtigheid' van mgr.A.H. van Luyn op de conferentie 'Globalisering en sociale rechtvaardigheid' op 1 mei 2002, de toespraak Toren van Babel of Pinksteren van mgr.M.P.M. Muskens op 16 mei 2001 voor de Theologische Faculteit Tilburg en de publicatie 'Global Governance, Our responsibility to make globalisation an opportunity for all' van een commissie van de Bisschoppen Conferentie van de Europese Gemeenschap (COMECE) uit 2001.

Hoofdstuk 6

- ¹⁴ De oorspronkelijk Engelse tekst is door Oikos vertaald. De Engelse tekst kan opgevraagd worden bij Oikos.
- ¹⁵ 'The Jo'burg-Memo: Fairness in a Fragile World', Memorandum for the World Summit on Sustainable Development, eds. Wolfgang Sachs et al. (Heinrich Boll Foundation www.joburgmemo.org) April 2002, Internet. Accessed July 2003
- ¹⁶ Voor dit onderdeel heb ik gebruik gemaakt van het overzicht van Richard D.N.Dickinson over 'Development', *Dictionary of the Ecumenical Movement*, 298-303
- ¹⁷ Roy H.May, 'Economic Globalization', *Dictionary of the Ecumenical Movement* 488-491
- ¹⁸ Martin Robra, 'Trust in the Social Logic of the Gospel', *The Ecumenical Review*, vol.56, no.1, January 2004, WCC Publications
- ¹⁹ 'The Jo'burg-Memo'
- ²⁰ Het World Social Forum is een jaarlijks gebeuren geworden waar sociale bewegingen samenkomen om te bevestigen dat een andere wereld mogelijk is. Het begon als een alternatief door het World Economic Forum, dat opgezet was door degenen die het in het wereldwijde kapitalisme voor het zeggen hebben om economische groei en handel te bevorderen. Het WSF dat traditioneel in Porte Alegre (Brazilië) bij elkaar kwam, bepleit nu alternatieven voor globalisering en vat zichzelf niet simpelweg op als een anti-globaliseringsproject.
- ²¹ Ivone Gebara, *Longing for Running Water: Ecofeminism and Liberation* (Minneapolis: Fortress Press, 1999), 21.
- ²² p.22
- ²³ p.22
- ²⁴ p.23
- ²⁵ Ninan Koshy, *Challenges to the Ecumenical Movement: Reflections in the context of Globalisation and the War on Terror*, Paper presented at a Justice, Peace and Creation, WCC meeting on Ecumenism in the 21st Century in a Globalised World. February 2003, mss
- ²⁶ Bert Hoedemaker, 'The Unity of Humankind: Problems and promises of an Indispensable Ecumenical Theme', *The Ecumenical Review* (Geneva: WCC Publications, Vol.50 no.3, July 1998). 310.
- ²⁷ Konrad Raiser, 'Sprituallity of resistance', Paper presented at the WCC Internal Encounter of Churches, Agencies and Other Partners on the World Bank en IMF. Geneva, Switzerland, 12 September 2003

Hoofdstuk 8

- ²⁸ Dietrich Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung. Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft*, München/Hamburg, 1968, p. 24.
- ²⁹ *Christen-zijn in de Nederlandse samenleving. Herderlijk Schrijven vanwege de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk. Vastgesteld in haar vergadering van 29 Maart 1955*, 's Gravenhage z.j., p. 33.
- ³⁰ *Gemeente-zijn in de mondiale samenleving. Pastorale Handreiking van de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk*, 's Gravenhage 1988.
- ³¹ Bert Hoedemaker, Anton Houtepen, Theo Witvliet, *Oecumene als leerproces. Inleiding in de oecumenica*, Utrecht/Leiden 1993 (voor de nog te volgen definitie, zie p. 29).
- ³² Zie artikel I.1 van de Kerkorde van de PKN en de toelichting in: P. van den Heuvel (red.), *De toelichting op de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer 2004, pp. 17/18.
- ³³ William F. Storrar, 'Scottish Civil Society and Devolution', in: *The Future of Christian Social Ethics*, New York/London 2004, pp. 37-46.
- ³⁴ Zie voor het volgende o.a.: Jörg Hübner, *Globalisierung – Herausforderung für Kirche und Theologie. Perspektiven einer menschengerechten Weltwirtschaft*, Stuttgart 2003, pp. 132 e.v.
- ³⁵ Hans Küng/Karl-Josef Kuschel, *A Global Ethic. The Declaration of the Parliament of the World's Religions*, London 1993.
- ³⁶ Konrad Raiser, *For a culture of life: transforming globalization and violence*, Geneva 2002; Robert J. Schreiter, *The New Catholicity. Theology between the Global and the Local*, Maryknoll 1997
- ³⁷ Zonder ook maar volledig te zijn noem ik o.a *Global economy. A Confessional Issue for Churches?*, Geneva 1987; *Alternatives to Global Capitalism. Drawn from Biblical History. Designed for Political Action*, Utrecht/Heidelberg 1995.
- ³⁸ *Global Governance. Our responsibility to make globalisation an opportunity for all. A report to the Bishops of COMECE*, Brussel 2001 (en verdere rapporten). Vgl. ook Marjolijn Drenth von Februar, *Globalisation and Human Dignity. Sources and Challenges in Catholic Social Thought*, Budel 2004.
- ³⁹ Een voorbeeld van deze story-telling-methode in relatie tot de doordenking over de aard en de oorzaken van armoede en rijkdom is te vinden in: Michael Taylor, *Christianity, Poverty and Wealth. The findings of 'Project 21'*, London/Geneva 2003.
- ⁴⁰ Vgl. Bert Hoedemaker/Theo Witvliet, 'Christian unity reconsidered: comments on the dream of the ecumenical century', in: Freek L. Bakker (red.), *Rethinking Ecumenism. Strategies for the 21st Century*, Zoetermeer 2004, pp.105-120.
- ⁴¹ De gedachte van een 'overlapping consensus' is uitgewerkt door John Rawls in zijn *Political Liberalism* (New York 1993, in het bijzonder pp. 133 e.v.), maar is op zich al ouder. Te noemen valt o.a. de Franse filosoof Emmanuel Mounier (1905-1950), die een 'theorie van de oversnijdingen' ontwikkelde: het gaat er niet om bij verschil in levensbeschouwing de eigen motieven en opvattingen te verzwijgen, maar na te gaan waar zij elkaar oversnijden in inzichten en praktisch gedrag. Zie: A.J.M. van Weers, *De rechten van de mens en de filosofie van de persoon. Betekenis en perspectieven van een grensoverschrijdende theorie*, Kampen 1989.
- ⁴² Voor meer informatie hierover zie de website van Oikos.
- ⁴³ Robert J. Schreiter, *The New Catholicity. Theology between the Global and the Local*, pp. 110 e.v..
- ⁴⁴ Zie hierover uitvoerig: Hübner, op. cit., pp. 265 e.v., 311 e.v..
- ⁴⁵ Het omgaan met geld en goederen van kerken is in meerdere rapporten aan de orde gesteld. Als voorbeelden noem ik: *Economische rechtvaardigheid voor allen. Herderlijke boodschap over de katholieke sociale leer en de economie van de Verenigde Staten van de r.k. bisschoppen van de Verenigde Staten van Amerika*, Leusden 1987, par. 354 en 355 (p. 121); *Christian Faith and the World Economy Today. A Study Document from the World Council of Churches*, Geneva 1992, p. 47. Vgl. ook: Rob van Drimmelen, *Faith in a Global Economy. A Primer for Christians*, Geneva 1998, pp. 146 e.v.; Hübner, op. cit. , pp. 295 e.v..

Hoofdstuk 10

- ⁴⁶ Sam Mampaey: 'Glope Kopie Wereldbol - Globalisering voor beginners'. Uitgegeven bij Uitgeverij EPO, Lange Pastoorstraat 25-27, B-2600 Berchem (België). uitgeverij@epo.be / www.epo.be ; Isbn 90 6445 324 1; Verspreiding voor Nederland: Centraal Boekhuis BV Culemborg. Sam Mampaey is ook bereid om in Nederland inleidingen te houden, die zeer de moeite waard zijn en bovendien humoristisch worden gebracht. Zijn gegevens zijn : Tel.: 0032-52-210.140; Gsm: 0032-479-227.194; e-mail: smampaey@yahoo.com.

Stichting Oikos

Postbus 19170

3501 DD Utrecht

T (030) 236 15 00

F (030) 236 49 03

oikos@stichtingoikos.nl

